

בסיעתא דשמיא

ארבע התעניות

ובין המצרים

בהלכה ובאגדה

מהדורה שניה

תמוז התשס"ז

החוברות שיצאו לאור בהוצאה זו בסיעתא דשמיא

- * **השבת בהלכה ובאגדה - ב' חלקים** הלכות שבת המעשיות, בצרוף דברי אגדה להבנת מהותה וחשיבותה של שבת קודשנו.
 - * **הטהרה בהלכה ובאגדה** הלכות טהרת המשפחה מבוארים בלשון ברורה וקלה. מותאם אף למתחילים בשמירת הטהרה. בצרוף דברי אגדה משולבים בשאלות אקטואליות, סיפורים ודברי חז"ל. כל החוברת בפורמט צבעוני מרהיב עין.
 - * **הלכות סעודה.**
 - * **הלכות כשרות המטבח.**
 - * **הימים הנוראים בהלכה ובאגדה** עם הסבר וחזק נפלא לימים אלו, בצירוף עשרות משלים וסיפורים המושכים את הלב.
 - * **ימי החנוכה בהלכה ובאגדה** עם סיפור נס חנוכה ממקורות היסטוריים, מרתק במיוחד. מעשה יהודית ועוד.
 - * **ימי הפורים בהלכה ובאגדה** סיפור המגילה בהרחבה על פי מדרשי חז"ל, בלשון מרתקת עם הרבה מאוד חידושים מעניינים. וכן הרקע למלכות אחשוורוש. כולל מגילת אסתר.
 - * **חג הפסח בהלכה ובאגדה** סיפור יציאת מצרים וקריעת ים סוף בהרחבה ממדרשי חז"ל בלשון סיפורית, מעניין ומרתק מאוד גם לליל הסדר.
 - * **חג השבועות בהלכה ובאגדה** עם סיפור מתן תורה, וכן מגילת רות משולבת בסיפורי המגילה עפ"י מדרשי חז"ל, שובה לב.
 - * **ארבע התעניות ובין המצרים בהלכה ובאגדה** עם סיפור חורבן בית ראשון ובית שני בהרחבה. המאורעות שארעו בכל אחת מארבע התעניות. עשרה הרוגי מלכות. הכותל. ביאת המשיח ותחיית המתים. מרתק ונוגע ללב.
 - * **מצוות הארץ בהלכה ובאגדה** הלכות שמיטה, חלה, כלאים, עורלה, תרומות ומעשרות, יישוב ארץ ישראל. עם דברי אגדה נפלאים על טעמי המצוות, הסברים וסיפורים.
- 👉 **ניתן להזמין הקדשה על הכריכה לרפואה, להצלחה וכד', או הקדשה למוסדות וארגונים, כחודש וחצי לפני כל חג. מחיר כל חוברת: 3 ש"ח בלבד. הטהרה - 5 ש"ח.**

לפרטים, ברורים והזמנות, טלפון: 04-9988996 0522-813833

נקודות מכירה לכמויות קטנות בלבד:

אלעד - 054-8422891

ירושלים - 02-5822821

ביתר עילית - 02-5800495

דימונה - 08-6551202 או 050-9100866

כל הזכויות שמורות

חוברות אלו יוצאות לאור למטרת זיכוי הרבים בלבד, וללא מטרת רווח כספי. אי לכך, אין לרכוש אותן למטרות מסחר.

תוכן העניינים

שער האגדה

- מבוא אם אשכחך ירושלים, מהות האבל על חורבן בית המקדש.....4
- פרק ראשון - חורבן בית המקדש הראשון.....6
- פרק שני - חורבן בית המקדש השני
- חורבן ביתר, גלגוליה של ירושלים, הכותל המערבי.....22
- פרק שלישי - עשרה הרוגי מלכות.....39
- פרק רביעי - ארבע התעניות המאורעות שארעו בכל אחת מהן.....45
- פרק חמישי - נחמו נחמו עמי על ביאת המשיח והגאולה הקרובה.....54
- מגילת איכה עם פירוש מילולי קצר ונאה.....61

שער ההלכה

- הלכות ארבע תעניות.....68
- תפילות התענית.....71
- קריאת התורה.....73
- בין המצרים.....74
- חודש מנחם אב.....78
- שבוע שחל בו תשעה באב.....82
- שבת חזון.....85
- ערב תשעה באב.....86
- סעודה המפסקת.....87
- דברים האסורים בתשעה באב.....88
- תשעה באב שחל במוצאי שבת.....91
- תפילות תשעה באב.....92
- מוצאי תשעה באב.....95

לתועלת המעיינים:

דברי האגדה שנכתבו בס"ד, הכל על פי דברי רבותינו במדרשים ובמפרשים, וכן מהספרים מעם לועז והתודעה.

העמודים המסומנים בחוברת זו בהלכות ב- (), הם לפי הספר תורת המועדים.

שער האגדה

מבוא

אם אשכחך ירושלים

לפני אלפיים ארבע מאות עשרים ושבע שנים, חרב בית המקדש הראשון, ועם ישראל הוגלה על ידי המלך נבוכדנצר לבבל. בהיותנו בדרך על יד נהרות בבל, שם ישבנו גם בכינו בזוכרנו את ציון. או אז נשבעה כנסת ישראל ואמרה (תהלים קלז): "אם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבֹק לְשׁוֹנִי לְחִפִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֶנִּי אִם לֹא אֶעֱלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׂמֹחָתִי". ומני אז ועד היום, במשך 2427 שנים, כנסת ישראל נאמנה לשבועתה זו, ולא עבר יום שלא העלתה את זכרה של ירושלים.

מנהגים שונים הנהיגו חכמינו ז"ל כדי שלא נשכח את ירושלים: אדם בונה בית חדש - שמחתו איננה שלימה, שהרי ביתו של הקב"ה חרב ושם. כדי לזכור זאת הוא מותיר על קיר ביתו שטח של אמה על אמה (כחצי מטר על חצי מטר) בלתי מטוּיח. אדם נושא אשה - גם אז הוא מעלה את ירושלים על ראש שמחתו, ושובר כוס "זכר לחורבן". וכן אמרו רבותינו: אשה העונדת תכשיטים - תשייר תכשיט אחד שלא תלבשנו זכר לחורבן. ועוד כיוצא בזה כמה גזרות.

אפלטון וירמיהו

ואמנם שאלה גדולה עומדת לפנינו: מדוע אנו עם ישראל, כעם נבון וחכם, רואה לנכון לשקוע ביגון כה עמוק על צרות העבר? מה יעזור הבכי והאבל על מה שהיה וחלף? האם לא טוב יותר שננסה לשכוח את העבר הכואב, ולהיות עם הפנים לקראת העתיד?

שאלה גדולה זו שאל אף הוגה הדעות המפורסם - אפלטון, שחי בתקופת חורבן בית המקדש הראשון. בעוברו ליד "הר הבית", על חורבות בית המקדש וירושלים, ראה את ירמיהו הנביא יושב ובוכה מרה. "על מה אתה בוכה?" שאל אפלטון את ירמיהו. "על הבית הקדוש אשר היה לשריפת אש" - השיב ירמיהו. "תמה אני עליך", אמר אפלטון, "כיצד נאה לחכם כמוך לבכות על עצים ואבנים? ויותר מכך - כיצד נאה לחכם כמוך לבכות על העבר?". השיב וענה לו ירמיהו: "אמור נא לי בבקשה, כהוגה דעות, האם יש לך שאלות וחקירות בפילוסופיה, שטרם הצלחת לפתור אותם?". "ודאי", ענה לו אפלטון ושטח לפני ירמיהו כמה וכמה מתהיותיו וספקותיו. במקום ענה לו ירמיהו תשובות מקיפות על כל אותן סבוכות, שאפלטון התחבט בהן כבר שנים רבות. נדהם אפלטון מעומק הבנתו וידיעותיו של ירמיהו הנביא, והוא פנה אליו בהשתאות: "מהיכן שאבת את החכמה המופלאה הזאת?". ענה לו ירמיהו: את החכמה הזאת, ועוד הרבה יותר מכך, שאבתי מן העצים והאבנים שעל חורבנם אני מקונן. לא עצים ואבנים אבדו לנו, כי אם מקור חכמה וקרבת אלוהים מופלאה. אולם לשאלתך השנייה - מדוע בוכה אני על העבר, לא אענה לך, כי רק יהודי יכול להבין את עומק הבכיה על העבר.

מה באמת הפסדנו?

בית המקדש הוא מקור השראת השכינה לעולם, וממנו ירד לעולם כולו שפע רוחני המלווה בשפע גשמי. גם הגויים נהנו מן השפע הזה, כפי שאמר רבי יהושע בן לוי: אילו אומות העולם היו יודעים מה בית המקדש נותן להם, היו מקיפים אותו שומרים כדי לשומרו! ועם ישראל - על אחת כמה וכמה. בית המקדש היה מהווה חיבור ישיר בין עם ישראל לקב"ה, ובחורבנו בטלה מאתנו קרבת אלוקים זו. מצבנו ללא בית המקדש הינו ירוד מאוד ביחס למצבנו בבניינו, כפי שאמרו חז"ל: "מיום שנחרב בית המקדש, נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים" (ברכות לב:). "מיום שנחרב בית המקדש וגלינו מארצנו, ניטלה עצה ממנו" (מגילה יב:). "מיום שנחרב בית המקדש נגדעו אלופי עצה, והדעות משובשות, והלב אינו קיים על בוריו, והולך אחר מראית העין" (זהר רות פח:).

על ידי חורבן בית המקדש הפסדנו אף חוויות ותחושות רוחניות, שאין להם תחליף. על זה היה דוה ליבנו, על אלה חשכו עיננו: איפה היא אותה שמחת הלב שהרגשנו ב"שמחת בית השואבה" שנחוגה בחג הסוכות, עת רקדנו שבעה ימים ושבעה לילות ללא הפסקה, ושאבנו משם רוח הקודש? איפה היא אותה תחושה מטוהרת של חיים ללא חטא, כאשר קורבן התמיד של הבוקר מכפר על העבירות של הלילה, וקורבן התמיד של בין הערביים מכפר על העוונות של היום? איפה היא אותה תחושת אחדות עמוקה שחשנו שלוש פעמים בשנה, בשעה שעלה עם ישראל בהמוניו אל בית המקדש? איה היא אותה התעלות רוחנית שזכה לה עם ישראל במוצאי יום כיפור כאשר ליווה את הכהן הגדול אל ביתו בשמחה וריקודים, ולא הרגישו כל צורך ללכת הביתה לשבור את הצום? איפה היא אותה יראת שמים שזכינו לה כשהיו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם וישראל במעמדם?

במסתרים תבכה נפשנו, נפשנו העדינה החצובה מתחת כסא הכבוד, לחזור לאותם ימים של שפע רוחני. לא שפע גשמי הוא זה שימלא את החלל החסר. גם אם נצליח לספק לעצמנו בגלותנו עושר וכבוד רווחה ועצמאות, זה לא ימלא את הדבר שבאמת זקוקה לו הנפש היהודית. רוצים אנו להתנער מן השקיעה בהבלי העולם הזה ותאוותיו, לשוב להתענג על ה' ולחיות ברמה רוחנית אחרת!

ואף על פי שהתמהמה זמן גאולתנו, לא נחדל לקוות ולהתפלל ולשפוך שיח לפני אבינו שבשמים: "תִּשְׁכַּח בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם עֵירָךְ כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ, וְכִסֵּא דָוִד עֲבֹדְךָ מִהֲרָה בְּתוֹכָהּ תִּכֵּן, וּבִנְיָה אוֹתָהּ בְּנֵין עוֹלָם בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ" אמן.

פרק ראשון - חורבן בית המקדש הראשון

השמרו לכם פן יפתה לבבכם!

נאמר בתורה (דברים פרק ד פסוק כה): "כִּי תוֹלִיד בָּנִים וּבָנֵי בָנִים וְנוֹשְׁנֶתֶם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתְתֶּם וְעָשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוֹנֹת כָּל וְעָשִׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ לְהִכְעִיסוֹ: הָעֵידִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשְּׁמָיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אֲבֹד תֵּאבְדוּן מִהֵר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא תֵאָרִיבֶן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הַשֶּׁמֶד תִּשְׁמְדוּן: וְהִפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים וּנְשָׂאֲרֶתֶם מִתִּי מִסָּפָר בְּגוֹיִם אֲשֶׁר יִנְהֹג ה' אֶתְכֶם שָׁמָּה".

לפני שנכנסו עם ישראל לארץ ישראל, הוזהרו הם שוב ושוב על ידי משה רבנו ועל ידי יהושע, שיוזהרו מלעבוד עבודה זרה, כי ארץ ישראל - ארץ הבחירה - איננה סובלת עובדי עבירה, ואם יחטאו לא יוכלו להתקיים בארץ.

עבודה זרה היתה אז, אחת התאוות החזקות ביותר שהיו קיימות בעולם. כיום אין אנו מבינים מה כח המשיכה החזק שיש לעבודה זרה, ומדוע היו כל כך להוטים אחריה, זאת מכיון שאנשי כנסת הגדולה ראו שאין ביכולתנו להתמודד עם פיתוי קשה זה וביטלו את כוחו. אך בדורות הקודמים היתה לעבודה זרה השפעה גדולה ביותר, עד שקשה היה לעמוד בפני פיתוייה. לכן הוצרכו ישראל לאזהרות חוזרות ונשנות בענין זה. נוכדי לסבר את האוזן, מסופר על מנשה, שהיה מלך בתקופת בית ראשון, ועבד את כל סוגי העבודה זרה שבעולם, ופעם נגלה בחלום אל אחד מחכמי הגמרא, ואמר לו: דע לך, כי אילו היית בדור שלי - היית רודף אחרי העבודה זרה, ומרוב תשוקתך לרוץ מחר, היית מגביה את שולי גלימתך, כדי שלא תפריע לך הגלימה במרוצתך.

הארץ מתמלאת בעבודה זרה

במשך דורות רבים זכר עם ישראל את אזהרות התורה, ונמנע מלעבוד עבודה זרה. אולם עם הזמן, כאשר השתקע העם בארץ, וזכה לכל טוב מבחינה גשמית - מרוב טובה שהיתה לו, שכח הוא את ה' והתחיל להימשך ולהתפתות אחר עבודה זרה. המלך הראשון שהתחיל להחטיא את העם בעבודה זרה היה ירבעם בן נבט. הוא העמיד שני עגלים מזהב, אחד בבית אל ואחד בדן, ומנע את ישראל מלעלות לירושלים בחגים. כך אמר להם (מלכים א, יב): "יֵרֵב לָכֶם מַעֲלֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֶלְהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". וכדי שאכן יתבצעו הדברים בפועל, העמיד ירבעם שתי משמרות של חיילים בדרך לירושלים, וכל מי שהיה רוצה לעלות לירושלים היו מחזירים אותו.

מאוחר יותר, קם המלך אחאב, אשר הגדיל לחטוא ולהרשיע. הוא ממש מסר נפשו למען העבודה זרה, השכיח את שם ה' מפי הבריות, ומחק את שמות ה' מספר התורה! בכל מקום שהיה כתוב "ה'" הוא מחק וכתב "הבעל" (שם של עבודה זרה). מנשה המלך אף הוא הרשיע מאוד מאוד, חטא והחטיא את ישראל בעבודה זרה, בגילוי עריות ובשפיכות דמים. הוא החריב את מזבח ה' ובנה במקומו מזבחות לבעל, וכן שרף את כל אוזרות שם ה' שבתורה. הוא עבד לכל צבא השמים ובנה להם מזבחות בבית המקדש, הביא פסל אל בית ה' במקום ההיכל, והיה עומד ומשתחוה לו כשאחוריו כלפי היכל ה' ופניו כלפי הפסל. כך היה מרבה לחטוא כדי להכעיס. גם דמים רבים שפך מנשה, כמו שנאמר (מלכים ב, כא, טז): "וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַךְ

מִנְשָׁה הֶרְבֵּה מָאד, עַד אֲשֶׁר מָלֵא אֶת יְרוּשָׁלַם פֶּה לִפֶּה". ברוב רשעותו הרג הוא את ישעיה הנביא, שהיה סבו אבי אמו. כך מלאה הארץ בעבירות חמורות, עד שנחתם דינה של ירושלים להחרב, ובית המקדש להשרף.

אמרו חז"ל: לא גלו ישראל עד שעבדו ז' בתי דינים של עבודה זרה, והם: ירבעם בן נבט, בעשא, אחאב, יהוא בן נמשי, פקח בן רמליהו, הושע בן אלה, מנחם בן גדִי.

מדחי אל דחי

בתחילה היו מתביישים בחטאיהם ועבדו עבודה זרה בסתר, בחדרי חדרים. אך לאחר שהתרגלו לכך, נעשה להם החטא כהיתר, ולא טרחו להסתיר את עצמם, הם התחילו לעבוד עבודה זרה "מאחורי הדלתות", בביתם אך לא בהצנע. בשלב הבא כבר התחילו להתגאות בעבודה זרה, ועבדו אותה ברחובות העיר. לאחר מכן המשיכו לרדת מדחי אל דחי, לעבוד עבודה זרה בפרסום גדול יותר ויותר: על הגגות, בגנים, על ראשי ההרים ועל כל הדרכים, ולא הניחו מקום בארץ ישראל שלא עבדו בו עבודה זרה. ולא התקררה דעתם בזה עד שהכניסו צלם בהיכל וציירו על כותלי בית המקדש כל תבנית רמש ובהמה, כמו שנאמר (ירמיהו ז, ל): "שְׁמוּ שְׁקוּצֵיהֶם בְּבֵית אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו לְטִמְאָו".

עבירה גוררת עבירה

המלכים גרמו להמון העם לחטוא חטאים גדולים נוספים, כמו שאמרו חז"ל: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחיללו בה את השבת. רבי אבהו אמר: בשביל שביטלו קריאת שמע שחרית וערבית. רבי המנונא אמר: בשביל שבטלו בדי תינוקות של בית רבן מלימודם, שהם התחלת התורה, ואם אין התחלה, הרי זו עקירת כל התורה. עולא אמר: מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה. רבי עמרם אמר: מפני שלא הוכיחו זה את זה. רבי יהודה אמר: בשביל שביזו בדי תלמידי חכמים. ועוד אמרו חז"ל: בית ראשון חרב מפני שהיו בו ג' דברים: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

ואשלח את עבדי הנביאים

במשך כל אותה תקופה שחטאו ישראל, חס הקב"ה על עמו ולא רצה להענישם, הוא המתין והאריך אפו אולי יחזרו בתשובה. בחסדיו הרבים שלח להם ה' נביאים שיתרו בם, ומהם: אליהו הנביא, אלישע, ישעיה, צפניה, אוריה, ירמיה ועוד. הנביאים התרו והזהירו את העם השכם והערב, אולם לרוב נפלו דבריהם על אוזניים אטומות - עם ישראל היה שקוע עמוק בחטאיו, וסרב לקבל את דברי התוכחה. סמוך לתקופת החורבן התנבאו לישראל שלושה נביאים: ירמיהו הנביא היה מתנבא בחוצות, צפניה היה מתנבא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וחולדה הנביאה היתה מוכיחה את נשות עם ישראל.

נבואות ירמיהו

ירמיהו הנביא מכונה: "נביא החורבן". הוא ראה את ישראל בקלקלתם, ידע את אשר עתיד לקרות להם אם ימשיכו בדרכם הנלוזה, וכאב רחום ניסה להוכיח אותם שוב ושוב שיחזרו למוטב. בלב כאוב הוא צעק ואמר: "עַל שֹׁכֵר בֵּית עַמִּי הִשְׁבַּרְתִּי

ארבע התעניות בהלכה ובאגדה

קִדְרִתִּי! - בראותי את שעתיד לבוא על ירושלים, לבי שבור ורצון. "מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מִים וְעֵינַי מְקוֹר הַמָּעַה וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וְלַיְלָה אֶת חֻלְלֵי בֵּת עַמִּי" - דמעות כמים אני מוריד על מה שעתיד לקרות לעם ישראל. "הִנֵּה קוֹל שׁוֹעֵת בֵּת עַמִּי מֵאֶרֶץ מִרְחָקִים, הִהוּ אֵין בְּצִיּוֹן אִם מַלְכָּה אֵין בָּהּ?" - רואה אני בנבואה את עם ישראל בגלותו אשר יקרא ויאמר: האם עזב ה' את ציון? איפה הוא ה', מדוע הוא לא שומע אותנו? ולכן מתחנן ירמיהו לעם ישראל: שובו שובו מדרכיכם הרעים!!!

נבואות קשות התנבא ירמיהו: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מֵאֲכִילֶם אֶת הָעָם הַזֶּה לַעֲנָה [עשב מר], וְהַשְׁקִיתִם מִי רֹאשׁ [מים מרים - דהיינו צרות ומרות וקשות יגיעו עליהם], וְהַפְּצוֹתִים בְּגוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ הֵמָּה וְאֲבוֹתָם וְשַׁלַּחְתִּי אֲחֵרֵיהֶם אֶת הַחֶרֶב עַד כְּלוֹתִי אוֹתָם" (ירמיה ט יד-טו). "וְנִתַּתִּי אֶת יְרוּשָׁלַם לְגִלְלִים מֵעוֹן תַּנְיִם [נתהיה שוממה, וידורו בה נחשים], וְאֶת עָרֵי יְהוּדָה אֶתֵּן שְׁמָמָה מִבְּלִי יוֹשֵׁב" (שם ט, י). "וְהִיתָה נִבְלַת הָעָם הַזֶּה לְמֶאֱכָל לַעֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מִחֲרִיד" (שם ז לג).

כששמעו ישראל את הנבואות הקשות - במקום להתעורר להיטיב את מעשיהם ולחזור בתשובה, נכנסה בלבם שנאה כלפי ירמיהו, ש"מאחל" להם צרות כה קשות. הם ניסו לרדוף אותו בדרכים שונות, ולא הטו אוזן לדבריו כלל וכלל. חזיון לדרכם הם קיבלו מנביאי שקר שונים, אשר שכנעו את העם כי ה' דיבר עימם ומסר להם נבואות טובות על עתיד של שלום וניצחון, שקט ושלווה. מטבע הדברים נטו ישראל יותר לקבל את דבריהם של נביאי השקר.

ירמיהו התנבא במשך ארבעים שנה. תחילת נבואתו היתה בשנה השלוש עשרה למלכותו של יאשיהו המלך, אשר היה משושלת מלכות בית דוד. בניגוד לקודמיו, היה יאשיהו מלך צדיק, אשר השתדל וניסה בכל כוחו להחזיר את העם למוטב ולקרבתם לאביהם שבשמים. אולם יאשיהו מת במלחמה על ידי "פרעה נכה" מלך מצרים. ירמיהו הנביא קונן עליו קינה מרה, וקרא אותו "רוח אפינו משיח ה'".

לאחריו מלך בנו יהואחז, אולם יהואחז מת כעבור זמן קצר אף הוא על ידי פרעה נכה. במקומו מלך אחיז יהויקים. יהויקים לא הלך בדרכי אביו יאשיהו הצדיק, אלא חטא והחטיא את ישראל. בזמן מלכותו, הומלך בארץ בבל מלך חדש בשם "נבוכדנצר". מלך עריץ וקשה, וכבר בתחילת מלכותו הצליח לכבוש ארצות רבות.

נבוכדנצר מפחד

כאשר עלה נבוכדנצר לשלטון, יצאה בת קול מן השמים בהיכלו של נבוכדנצר ואמרה לו: עבד רע, לך והחרב את בית המקדש, שבניו מורדים ואינם שומעים בקול ה'! אולם נבוכדנצר פחד וחשש שיעשה בו הקב"ה כמו שעשה עם סנחריב.

מה עשה ה' עם סנחריב?

סנחריב היה מלך בבל בעבר, ונבוכדנצר היה שר צבאו. באחת ממלחמותיו עלה סנחריב להילחם עם ירושלים, כשעמו צבא ענק ביותר, ובין אנשי הצבא היה אף נבוכדנצר. בירושלים היה מולך חזקיה המלך, אשר היה מלך צדיק מאוד. הוא כל כך חזק את העם בתורה וביראת שמים, עד שהעידו עליו שלא ניתן היה למצוא

בדורו אפילו ילד קטן שלא בקי בהלכות טומאה וטהרה, שהן הלכות סבוכות ומורכבות ביותר, וכל שכן שהיו בקיאים בשאר ההלכות. כשראה חזקיה את צבאו האדיר של סנחריב, לא פחד כלל. היה זה בערב חג הפסח, ומתוך ביטחון מלא בבורא עולם, עודד חזקיה את העם כולו להקריב את קרבן הפסח כמידי שנה בשנה בשירה ובהודיה לה'. באותו לילה - ליל הסדר - אכן התרחש נס מופלא ביותר: בא מלאך ה' והכה את כל מחנה סנחריב, אשר מנה 185,000 גנרלים, לבד מחיילים טוראים לאין מספר. כמו יושבי ירושלים בבוקר, והנה מחנה סנחריב כולם פגרים מתים. רק ששה אנשים הותיר ה' מכל המחנה: סנחריב ושני בניו, אֶדְרִמֶּלֶךְ, שְׂרָאָצֶר, ונבוכדנצר - זאת כדי שיהיה פרסום לנס הגדול הזה נואגב, סיפור תנכ"י זה מופיע במלואו בממצא ארכיאולוגי שהתגלה בחפירות ארמון אסר חדון המלך, בנו של סנחריב. אלא שבחרס שנמצא שם כתוב שפרצה מגפה בצבאו של סנחריב. אולם התנ"ך מספר לנו את האמת העומדת מאחורי מה שנראה כמגפה].

ברחו הששה בבושת פנים לארצם. סנחריב בעודו בדרך, נדר נדר לעבודה זרה שלו ששמה היה 'נסרוך' [נסר מתיבת נח], שאם יגיע בשלום לארצו, יקריב את שני בניו קרבן לעבודה זרה, אך הוא לא ידע ששני בניו שומעים אותו, ובשומעם זאת מיד קמו עליו והרגוהו. ממפלה שכזאת פחד נבוכדנצר, לכן אף בשומעו את המסר מן השמים, לא רצה להילחם בירושלים.

שכנים רעים

עמון ומואב - שהיו שכנים רעים של ארץ ישראל - שמעו את דברי הנביאים המתנבאים על חורבן ירושלים והפורענויות. מיד שלחו ואמרו לנבוכדנצר: דע לך כי עכשיו הגיע הזמן לכבוש את העיר! שלח ואמר להם: מתיירא אני שלא יעשה בי כדרך שעשה לקודמי! שלחו ואמרו לו: אל דאגה, עכשיו הקב"ה איננו עימם, ולא יעשה להם ניסים כפי שעשה להם בעבר. אמר להם: בכל זאת, אם עם ישראל יקראו לו ויתפללו אליו בכל ליבם, הוא יענה להם. אמרו לו: ה' רחוק מהם מאוד, כיון שחטאו הרבה, ואפילו אם יקראו לו ויתפללו אליו, לא ישמע לקולם! אמר להם: יש ביניהם צדיקים, והם יבקשו עליהם רחמים ויענה להם ה'. אמרו לו: הצדיקים שבהם כבר נפטרו. אמר להם: הרשעים שבהם יחזרו בתשובה ויבקשו רחמים, ויענה להם ה'. אמרו לו: כבר קבע להם ה' זמן - "אולטימטום", שאם לא יבואו אליו, לא יקבל יותר את תשובתם.

נבוכדנצר עולה לירושלים

היסס נבוכדנצר ולא ידע מה לעשות. מצד אחד רצה מאוד להוכיח את גבורתו ולכבוש את ירושלים החזקה, ומצד שני פחד מאוד. מה עשה? התחיל לעשות "קסמים" [סימנים] כדי לדעת אם יצליח או לא: שלח חץ על שם רומי, אך החץ נפל, שלח חץ על שם אלכסנדריה והחץ נפל, שלח חץ על שם ירושלים והחץ הלך ולא נפל. הוא עשה סימן נוסף: לקח זרעים וזרע על שם רומי, אולם הזרעים לא צמחו, זרע זרעים על שם אלכסנדריה והזרעים לא צמחו, זרע זרעים על שם ירושלים, והזרעים צמחו. אחר כך הדליק נרות לשם רומי, ולא נדלקו, הדליק לשם אלכסנדריה ולא נדלקו, הדליק לשם ירושלים ונדלקו. מכל הסימנים הללו הבין נבוכדנצר שאכן יצליח לכבוש את ירושלים.

אכן בשנה השניה למלכותו (שנת 3,321 לבריאת העולם) עולה נבוכדנצר להילחם בירושלים. הוא מצליח להכניע את ירושלים ואת מלכה יהויקים, אולם הוא לא מגלה אותם לארצו, אלא מסתפק בכך שהם יהיו משועבדים לו ומעלים אליו מיסים. בפועל המשיך יהויקים למלוך על ירושלים כשהוא כפוף למרותו של נבוכדנצר. כך היה המצב במשך שלוש שנים, אולם בתום השנה השלישית החליט יהויקים להחזיר לממלכת יהודה את עצמאותה, על ידי שיכניע את השרים המופקדים על ארץ יהודה מטעם המלך נבוכדנצר. יהויקים הצליח במרד, חדל לעלות מיסים לנבוכדנצר, ובמשך שלוש שנים נהנתה מלכות יהודה מעצמאות ומשחרור. נבוכדנצר שהיה עסוק במלחמותיו, הניח להם לעת עתה, אך בתום השנה השלישית שוב זכר נבוכדנצר את יהויקים, והחליט לעלות לירושלים לתבוע את עלבונו. כשהוא מוקף בחייליו הרבים עלה נבוכדנצר שוב לירושלים ודיכא את המרד. ברוב כעסו החליט לקחת בשבי את יהויקים וחלק מכלי המקדש. יהויקים התשוש ממלחמות - לא עמד לו כוחו, והוא מת כשבוי ביד נבוכדנצר. במקומו המליך נבוכדנצר את יהויכין בנו.

גלות הילדים

נבוכדנצר לא הסתפק בזאת. שמועה הגיעה לאוזניו כי ילדי ישראל עולים בחכמתם על ילדי האומות כולם. ילדי ישראל הפעוטים, אשר כבר מינקותם מגיעים את מוחם בלימודי התורה, ניחנו בחכמה מיוחדת במינה. גם בחכמה זו חשק המלך, וחשב בלבו: מן הראוי שאכניס מן הילדים החכמים הללו לתוך ארמוני, אלמדם את כל חכמות העולם, וכן את השפה הכשדית, שבה דיברו רק החכמים והמשכילים שבבבל, ובבוא הזמן יהיו אלה יועצי הטובים ביותר. הוא ציוה על שרו אשפנו ללכת לירושלים ולבחור מבין ילדי ישראל את הילדים החכמים ביותר, שיהיו גם בריאים וחסונים, יפי תואר, וממשפחות מיוחסות, כיאה לשרים חשובים של המלך.

צער ותוגה אפפו את תושבי ירושלים בראותם כי מבחר בניהם הולכים מהם. הבטחותיו של אשפנו, כי ילדים אלו לא יחסרו דבר בארמון המלוכה, ויעלו לגדולה, לא ניחמה אותם כלל וכלל. ליבם מר היה על אותם ילדים אשר תחת הנצל את כשרונותיהם המבורכים כדי לשקוד על התורה הקדושה, יהיו צריכים לטמא את מוחם בחכמות זרות. אולם לא היה לאל ידם לעשות מאומה, וכך הלכו עם אשפנו לבבל ילדים רבים, שהמובחרים שבהם: דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. אולם מאת ה' היתה זו לטובה, שכן במשך הזמן אותם ילדים שגדלו ונעשו מקורבים למלוכה, עזרו מאוד לעם ישראל בגלותו.

גלות "החרש והמסגר"

בהיות נבוכדנצר בבבל, אמרו לו שריו ויועציו: לא טוב עשית בכך שהותרת את יהויכין בנו של יהויקים כמלך על ירושלים, עלול הוא למרוד בך כפי שמרד בך אביו. דע לך כי כל עוד נמצאים בארץ יהודה משפחות המלוכה ומשפחות השרים והמכובדים, יקשה עליך לשלוט על ירושלים שלטון מלא, לכן טוב תעשה אם תעלה שוב לירושלים ותיקח את יהויכין בשבי יחד עם עוד חשובי ירושלים. שמע נבוכדנצר לעצתם, וכעבור שלושה חודשים מאז שהומלך יהויכין אכן עלה שוב לירושלים ולקח את יהויכין בשבי. יחד עמו לקח מכל ארץ ישראל כעשרת אלפים

איש - המכובדים ובעלי ההשפעה, ביניהם מרדכי היהודי ויחזקאל הנביא. אנשים גדולים אלו שהגלה נבוכדנצר מכונים: "החרש והמסגר". החרש - שכל מי ששומע את דבריהם נעשה כמו חרש ולא שומע מאומה מסביבו. והמסגר - כאשר "סגרו" ענין מסויים, לא היה יכול אף אדם לפתוח אותו ולחלוק עליהם. יחד עמם לקח עמו נבוכדנצר את אוצרות בית המקדש ואת אוצרות המלך. גלות קשה זו נקראת "גלות החרש והמסגר". אולם גם ממנה צמחה טובה גדולה לעם ישראל, כי גדולי התורה הללו שגלו לבבל לפני כולם, הכינו לעם ישראל בבבל תשתית רוחנית חזקה ומבוססת, וכך לא נשתכחה התורה בגלות.

צדקיהו המלך

לפני שחזר נבוכדנצר לבבל עם יהויכין, רצה למנות מלך שימלוך על ירושלים, אבל שיהיה כפוף לו. שאל נבוכדנצר את יושבי ירושלים: האם יש לכם מישהו ממשפחת המלוכה שאמליכיהו עליכם? היה שם מתניה בן יאשיהו, דודו של יהויכין. המליכו נבוכדנצר על ירושלים ואמר לו: הישבע לי שלא תמרוד בי! אמר לו צדקיהו: הרי אני נשבע בנשמת. אמר לו: זה לא מספק אותי! רוצה אני שתישבע לי בתורה שניתנה בהר סיני! מיד הביא נבוכדנצר ספר תורה, הניחו על ברכיו של צדקיהו, והשביע אותו שאינו מורד בו. אמר לו נבוכדנצר, מעתה לא יקרא עוד שמך מתניהו אלא צדקיהו, שה' יצדיק עליך את הדין אם תמרוד בי.

מרד צדקיהו

זמן קצר לאחר שיצא נבוכדנצר מירושלים, הסיתו שרי צדקיהו את מלכם למרוד בנבוכדנצר, ואכן צדקיהו שמע להם ומרד בו. גם המצריים עזרו לצדקיהו במרדו. הם הבריחו מירושלים את החיילים שהותיר נבוכדנצר שישמרו על העיר מפני מרד נוסף. ובכך קיווה צדקיהו להשיג עצמאות מדינית. אולם כל זה היה נגד רצון ה' ונגד נבואת ירמיהו אשר אמר להם להיכנע למלך בבל ובכך להינצל, כמו שנאמר (ירמיה כז, יב-טו): "הביאו את צנאריכם בעל מלך בבל ועבדו אתו ועמו וחיו: למה תמותו אתה ועמך בחרב ברעב ובדבר פאשר דבר ה' אל הגוי אשר לא יעבד את מלך בבל: ואל תשמעו אל דברי הנבאים [נביאי השקר] האמרים אליכם לאמר לא תעבדו את מלך בבל כי שקר הם נבאים לכם".

חנניה בן עוזר - נביא שקר

אכן באותם ימים קם נביא שקר בשם חנניה בן עוזר הגבעוני, אשר בדה מלבו "נבואות" של תקומה וניצחון לירושלים. את נבואותיו הפיץ בעם, והטעה אותם באומרו (ירמיה כח, ב-ד): "פה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לאמר, שברתי את על מלך בבל. בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' אשר לקח נבוכדנאצר מלך בבל מן המקום הזה ויביאם בבל. ואת יכניה [יהויכין] בן יהויקים מלך יהודה ואת כל גלות יהודה הבאים בבלה אני משיב אל המקום הזה נאם ה' כי אשבר את על מלך בבל". נתפתה העם להאמין לדברי חנניה נביא השקר, ועל ידי כך להחזיק יותר ויותר במרדם נגד נבוכדנצר.

שמע ירמיהו את דברי השקר וההסתה של חנניה, ואמר לו: 'אמן', הלואי שיתקיימו דברייך ויתבטלו דברי. אדרבה חפץ אני ש"נבואותיך" יתגשמו שהרי בכך אני מרויח,

שאני כהן ואוכל מהקורבנות בבית המקדש, ואילו אתה מפסיד שכן אתה גבעוני, ואם תחזור עבודת המקדש לקדמותה אתה תהיה שואב מים וחוטב עצים נכסופר בספר יהושע (פרק ט) שהגבעונים רצו להינצל מפני בני ישראל, ועשו זאת בעורמה, ובעקבות כך אמר להם יהושע: "למה רמיתם אתנו... ועתה ארורים אתם ולא יפרת מכם עבד וחסדי עצים ושאבי מים לבית אלהי". אולם עם כל "נבואותיך" על בית המקדש, דע לך כי נעלמה ממך נבואה אודות עצמך, שהשנה אתה מת.

בסוף אותה שנה, בערב ראש השנה, ראה חנניה כי הוא אכן עומד למות כנבואת ירמיה. מיד קרא לבניו וציוה עליהם שיקברוהו אחר ראש השנה ויעלימו את יום מיתתו האמיתי כדי לעשות את נבואת ירמיה שקר, שהנה כביכול הוא לא מת באותה שנה. עוד אמר לבנו שלמיה: מצווה אני עליך שתתנקם בירמיהו, נסה למצוא עליו עלילה ולהתנקם בו! כל חייו ניסה שלמיה להעליל עלילות על ירמיה, ולא מצא. לפני מותו קרא לבנו יראיה ומסר לו את צוואת אביו: נסה בכל כוחך לטפול עלילות על ירמיהו כדי לנקום ממנו את נקמת סבך חנניה.

עלילת שקר

ואכן באחד הימים מצא יראיה הזדמנות נאותה לכך. היה זה בתקופה שבה ברחו החיילים הכשדיים (הבבליים) מירושלים מפני המצריים. באותה עת הציבו ישראל שמירה בשערי ירושלים, כדי להשגיח שלא יצאו אנשים מירושלים להדליף ידיעות לכשדיים. יום אחד הוצרך ירמיהו לצאת מירושלים אל עירו ענתות - עיר הכהנים. יראיה, שהיה אחד מן השומרים, ראה את ירמיהו עובר דרך שער היציאה, והחליט להעליל עליו עלילת שקר. הוא תפס אותו ואמר לו: הולך אתה עכשיו לצבא הכשדים, למסור להם ידיעות על ירושלים כדי לתת את העיר בידם! אמר לו ירמיהו, שקר אתה דובר, איני הולך כלל אל חיל הכשדים, אלא התכוונתי ללכת לעירי ענתות. אולם יראיה לא הקשיב לדבריו, לקח את ירמיהו אל השרים ואמר להם: מצאתיו הולך אל חיל הכשדים! זעמו השרים והכוהו ונתנוהו בבית האסורים.

בהיות ירמיהו בבית הכלא, שלח צדקיהו וקרא לו בסתר. אמר לו: האם יש לך איזה מסר בשבילי מן השמים? אמר לו ירמיהו: עתיד מלך בבל להגלותך. כעס עליו צדקיהו, והיה ירמיהו מתיירא שמא יהרגנו, אמר לו: הרי שמך צדקיהו, ואין נאה לך להעניש אותי כשאתה לך שום עלילה נגדי. אני סך הכל אמרתי את דברי ה'. והנה רואים אתם בעיניכם כי נבואות ה' מתגשמות, ולא כמו שהטעו אתכם נביאי השקר באומרים: "לא יעלה מלך בבל על ירושלים". המציאות מוכיחה שנבואותיהם לא התגשמו, ואם כן ראו ותקחו מוסר. שמע צדקיהו את דבריו, ולא העניש את ירמיהו. אך לא היו לו עוז ותעצומות לשנות את מדיניות המרד ולהכנע לנבוכדנצר.

מצור על ירושלים

והנה התחילו נבואות ירמיהו להתגשם. בשנה התשיעית למלכותו של צדקיהו, כינס נבוכדנצר את מחנותיו ויצא לכיוון ירושלים, כדי לדכא את המרד. כשהגיע לעיר "רַבְלָה" ישב לו שם, ושוב היה מהסס אם לעלות לירושלים, כי יתיירא שמא יעשה לו ה' כמו שעשה לסנחריב. הוא החליט לשלוח במקומו את שר צבאו "נבוזרדן". אמר לו: לך וכבוש את ירושלים! שלח נבוכדנצר ביד נבוזרדן שלוש מאות

חמורים טעונים גרזנים של ברזל כדי לשבור את שערי ירושלים. אכן בעשרה בטבת הגיע נבזורדן לירושלים ושם אותה במצור - הקיף את חומותיה בחיילים, כדי שלא יוכל אף אחד לצאת מירושלים על מנת לברוח או על מנת להביא ציוד ואספקה לתושבי ירושלים. יחד עם זאת ניסה להבקיע את חומות ירושלים. אולם בשנה זו עדיין לא נחתם גזר דינה של ירושלים להחרב, וכל מאמציו של נבזורדן להבקיע את החומה לא הועילו. כל הגרזנים שהביא לו נבוכדנצר נשברו על שער אחד משערי ירושלים בעת ניסיונותיו לפרוץ את החומה, והשער לא נשבר.

ניסו החיילים להכניע את העיר על ידי התקפות של חיצים ואבנים, אולם הקב"ה היה מחזק את אנשי ירושלים אולי יחזרו בתשובה. היו בירושלים גיבורים עצומים עד אין חקר, והיו נלחמים עם הכשדים ומפילים מהם חללים רבים. היה שם גבור אחד ושמו אביקא בן גבתי. כשהיו חיילי נבוכדנצר מקלעים באבנים גדולות על החומה, היה אביקא מקבל את האבנים בידו ומשליכם חזרה על החיילים והורג מהם הרבה. כאשר גברו ההתקפות וזריקות האבנים, היה מקבל את האבנים אף ברגליו וחורקם, אולם גרם העוון ובאה רוח והפילתו מן החומה ומת.

נוראות המצור

שנה וחצי היתה ירושלים נתונה במצור, ואט אט מלאי המזון מן העיר, הרעב הלך וגבר מיום ליום. סבל נורא סבלו אז יושבי ירושלים, ורבים מאוד מתו ברעב. היו בנות ציון נפגשות בשווקים, ושאלה האחת את רעותה: למה יצאת לשוק, והרי מימין לא נהגת להסתובב בשווקים?! ענתה לה: קשה הוא הרעב ואין אני יכולה לסובלו, לכן יצאתי לשוק לחפש לי מעט אוכל. היו הנשים אוחות זו בזו ומבקשות להן אוכל ולא מוצאות, עד שהיו נשענות על העמודים ומתות עליהם. באו הילדים הרכים אל אמותיהם כדי לקבל מהן אוכל, ומשלא נענו, נפלו הילדים ומתו עליהן.

מעשה באשה אחת שהיו לה שלושה בנים, והלכו השנים הגדולים למלחמה. כאשר גבר הרעב וראתה כי עוד מעט תמות היא וכל בניה ברעב, עשתה מעשה נורא: היא לקחה את בנה התינוק ובישלה אותו בסיר למען יאכלו ילדיה הגדולים ולא ימותו אף הם. כשהתחילו האחים לאכול, זיהו לפתע את יד אחיהם. מרוב זעזוע וכאב, עלו לגג ונפלו ומתו. היתה האם צועקת ואומרת: הקוצר בשדה - משאיר ספיחים, והבוצר ענבים בכרם - משאיר עוללות, אבל אני לא נשאר לי כלום! נמסרתי ביד נבוכדנצר כגדי לטבח! וזה מה שאנו מקוננים במגילת איכה (איכה ד, י): "יְדֵי נָשִׁים רִחַמָּנוּת בְּשָׁלוּ יִלְדֵיהֶן".

הובקעה העיר

כך היתה ירושלים נתונה במצור במשך שנה וחצי, מבלי שהצליח נבזורדן לכבושה. נבזורדן כמעט התייאש והתכוון לחזור לארצו. נתן ה' בלבו למדוד את חומת העיר, ובכל יום כשהיה מודד נוכח לדעת כי החומה שוקעת שני טפחים וחצי [עשרים ס"מ], עד שנבלעה הרבה. בשנה האחת עשרה למלכות צדקיהו ביום ט' בתמוז, יצאה בת קול מן השמים ואמרה: קפוץ וכבוש את ירושלים, שכבר הגיע זמנה להחרב, וזמנו של בית המקדש ליהרס, וזמנו של היכל להשרף. נשאר לנבזורדן גרון אחד מכל אותם גרזנים שהיו לו, הכה מכה אחת ונפתח השער ונכנסו האויבים בפנים.

בטל קורבן התמיד

כאשר נכנסו האויבים לירושלים, כילו הם את חמתם בעם היושב בעיר. הם הרגו וטבחו ללא רחם, בעם אשר היה חלוש מן הרעב וחסר הגנה. אולם אל בית המקדש לא הצליחו להכנס, כי היה מבוצר בחומות נוספות. שם התבצרו הכהנים, ובמסירות נפש, תחת אש המלחמה, המשיכו את עבודת בית המקדש עד יום ז' באב. בימים הראשונים המשיכו אף את הקרבת קרבן התמיד פעמיים ביום. כיצד? בארבעת הימים הראשונים מיום ט' בתמוז עד ליום יג' בתמוז, לא היתה בעיה, שכן בעזרה של בית המקדש היו תמיד נמצאים מוכנים ומזומנים כבשים המבוקרים ממום, בכמות המספיקה לארבעה ימים. מיום יג' בתמוז, כאשר תמו הכבשים מן העזרה, שיחדו הכהנים את החיילים הבבליים שצרו אותם מבחוץ: שלשלו להם כסף וזהב - והם העלו להם כבשים. כך עשו ארבעה ימים. אולם ביום יז' בתמוז כבר לא המשיכו החיילים להעלות כבשים לבית המקדש, וכך בוטל קורבן התמיד.

שריפת בית המקדש

כשהגיע הזמן שבו רצה הקב"ה להחריב ולשרוף את בית המקדש, לא רצה ה' שיהיה ירמיהו בירושלים. אמר הקב"ה לירמיהו שילך לענתות. מיד כשיצא ירמיהו מן העיר, ירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על החומות ופרץ אותן. קרא המלאך ואמר: יבואו השונאים ויכנסו לבית, שהשומר [הקב"ה] הניחו והלך לו.

בשבעה באב נכנסו האויבים להיכל, וקלקלו בו ובזזו אותו במשך שלושה ימים - שביעי ושמיני ותשיעי. הם קבעו בימה שלהם (מקום מושב השרים) בהר הבית, הלכו ועלו למקום שבו היה שלמה המלך ע"ה יושב ונטל עצה מן הזקנים היאך לשכלל את בית המקדש. שם ישבו השונאים ונטלו עצה כיצד לשרוף את בית המקדש. עוד הם מתייעצים בדבר והנה נשאו עיניהם וראו ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש, ונתנו בארבע זוויות של ההיכל ושרפו אותו.

היה זה בסוף יום תשעה באב, סמוך לחשכה, והמשיך בית המקדש לבעור בלהבות כל היום העשירי כולו. זחה דעתו של נבוזרדן עליו והתגאה על כך שהצליח להחריב ולשרוף את מעוזם של ישראל - בית המקדש. יצאה בת קול מן השמים ואמרה לו: עם הרוג הרגת, היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת! דהיינו, הגזירה שנגזרה מלמעלה היא הגורם האמיתי לחורבן ולשריפה, ולא פעולותיך.

כי עליך הורגנו כל היום

כשראה הכהן הגדול שנשרף הבית, רצה לצאת. תפסו אותו השונאים, ושחטוהו על המזבח, במקום שבו היה מקריב את קרבן התמיד. ראתה אותו בתו והיתה צווחת ואומרת: אוי לי אבא חמדת עיני! תפסו גם אותה ושחטוה, ונתערב דמה בדם אביה.

נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידם, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גוברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורות לך! וזרקו את המפתחות כלפי מעלה. יצאה כעין פיסת יד מן השמים וקיבלה מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האש.

כשראו הכהנים והלוויים שנשרף בית המקדש, נטלו את הכינורות והחצוצרות ונפלו באש ונשרפו. וכמו כן הרבה בתולדות כשראו שנשרף בית המקדש, נפלו אף הן באש ונשרפו, שלא יענו אותן השונאים.

סופו של צדקיהו

כשראה צדקיהו כן, יצא לברוח מירושלים עם עשרת בניו דרך מחילה שהכין מראש, שהיתה הולכת מביתו עד ערבות יריחו (הנקראת עד היום "מערת צדקיהו" בירושלים). זימן הקב"ה צבי, שהלך על גג המחילה. רדפו הכשדים אחרי הצבי כדי לצוד אותו, והגיע הצבי במרוצתו עד פתח המערה בערבות יריחו. בדיוק באותו רגע היו צדקיהו ובניו יוצאים מן המערה, ראו אותם הכשדים ותפסום. הביאו אותם לפני נבוזרדן, ונבוזרדן שלח אותם אל נבוכדנצר הנמצא בעיר רבלה.

אמר נבוכדנצר לצדקיהו: מה ראית למרוד ב? הרי נשבעת לי בספר התורה שלא תמרוד ב? עכשיו באיזה דין אדון אותך? אם אדון אותך לפי דיני תורתכם, ראוי אתה להריגה, שנשבעת בשם ה' לשקר. ואם אדון אותך לפי דיני מלכותי, גם כן חייב אתה מיתה כמורד במלכות. אמר צדקיהו: אכן חייב אני מיתה, אולם מבקש אני שתהרוג אותי לפני בני, כדי שלא אראה במיתתם. לעומת זאת הבנים ביקשו מנבוכדנצר: אנא הרוג אותנו ראשונים, שלא נראה את דם אבינו שפוך! אמר נבוכדנצר אעשה כדברי שניכם, אנקר את עיני צדקיהו ואהרוג את בניו, וכך הוא לא יראה את מותם והם לא יראו את מותו. אך עיניו של צדקיהו חזקות היו מאוד ולא הצליח נבוכדנצר לנקר אותם, עד ששחט את כל בניו לעיניו, ואז נחלשו עיניו והצליח לנקרם והשליכם לתוך התנור. כך, במצב קשה כזה, הגלה אותו לבבל. והיה צדקיהו צווח ואומר: בואו וראו כל בני אדם, שהיה ירמיהו מתנבא עלי ואומר לי: לבבל אתה הולך, ובבבל תמות, ובבל עיניך לא יראו. ולא הייתי שומע לדבריו, ועכשיו הרי אני בבבל ועיני לא רואות אותה!

צערו של ירמיהו

כשיצא ירמיהו מענתות לחזור לירושלים, נשא עיניו וראה עשן בית המקדש עולה. אמר בלבו: אולי חזרו עם ישראל בתשובה, וחוזרים הם להקריב קרבנות. עמד לו על החומה וראה את בית המקדש עשוי לו גלים גלים של אבנים, הכל חרב. התחיל צווח ואמר (ירמיה כ, ז): "פְּתִיתִי ה' וְאָפַת!" - הצלחת "לפתות" אותי ללכת לענתות, שלא אראה בחורבן הנורא הזה. מיד הלך וברר באיזה כיוון הלכו הגולים, והתחיל ללכת באותה דרך. ראה את השביל מלא דם, ועל הארץ מושלכות פרסות רגלי יונקים ועוללים שהיו הולכים בשבי. היה ירמיהו גוחן ומתכופף לארץ ומנשקם. כשהגיע אל אחיו הגולים, חיבקם ונישקם, והיה בוכה לנגדם: אחי בני עמי, אוי מה היה לכם, על כי לא שמעתם לקול נבואת ה'!

ראה קבוצה של בחורים שראשם נתון בקולרים [טבעות ברזל] - ונתן ראשו עמהם. בא נבוזרדן והוציאו משם. ראה קבוצה של זקנים קשורים בשלשלאות - נתן צוארו עמהם, ושוב בא נבוזרדן והוציאו משם. שמר נבוזרדן על ירמיהו שלא יאונה לו כל רע, כי כך נצטווה מפי נבוכדנצר. כמו כן ציוה נבוכדנצר לנבוזרדן ואמר לו: דע לך,

כי אם עם ישראל יבכו ויחזרו בתשובה, יענה להם אלוהיהם וינחם על הרעה, ואז נחזור בבושת פנים. לכן אני מצוה עליך שיהיו עיניך פקוחות עליהם, ולא תתן להם לבכות ולא להתפלל! ואם תראה אחד מהם מתעכב, תחתוך אותו לחתיכות, כדי שיראו כולם ויפחדו. כך ילכו ללא הפוגה ולא יעצרו מללכת עד שיעברו את גבולות ארץ ישראל ויגיעו לנהר פרת, רק אז תתן להם לנוח, כי מכאן ואילך כבר החזיר הקב"ה פניו מהם, ולא יחזיר אותם לארצם.

על נהרות בבל

כך הלכו הגולים ללא הפוגה וללא מנוחה, אפילו בלי אפשרות לבכות. רק כאשר הגיעה שיירת הגולים אל נהר פרת, ניתנה להם אפשרות לעשות הפוגה ואף לבכות, כמו שנאמר (תהלים קלז, א): "עַל נְהָרוֹת בָּבֶל שֶׁם יִשְׁבְּנוּ גַם בְּכִינוּ". פנה נבחרדן ואמר לירמיהו: האם רוצה אתה לבוא עימי לבבל? חשב ירמיהו בלבו: אם אני הולך לבבל, אין מנחם לגלות הנשארת בארץ ישראל, לכן מוטב שאחזור לארץ ישראל. נשאו הגולים את עיניהם וראו את ירמיהו עוזב אותם ופונה לדרכו. געו כולם בבכיה בקול רם ואמרו: אבינו ירמיהו מניחנו ועוזב אותנו. ענה ירמיהו ואמר להם: אני מעיד שמים וארץ, אילו הייתם בוכים בכיה אחת בעודכם בציון, לא הייתם גולים!

איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר?

פנה נבוכדנצר ואמר ללוויים שהיו בין הגולים: מה אתם יושבים ובוכים? הכינו את עצמכם, ועד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפני ולפני עבודת אלילים בכנורות שלכם כדרך שהייתם מקישים לפני אלוהיכם בבית המקדש! התחילו מסתכלים אלו באלו, ואמרו אחד לשני: לא די לנו שהחרבנו את בית המקדש, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש לפני הנס הזה ולפני עבודת אלילים?

משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנשא בת מלכים. אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. ולא רצתה להשקותו, כעס עליה והוציאה מביתו. הלכה ונישאת למוכה שחין, אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. אמרה לו: שוטה! בת מלכים הייתי ונישאתי למלך, ועל שאמר לי השקיני כוס אחד ולא רציתי להשקותו כעס עלי והוציאני מתוך ביתו, שאילו השקיתיו הייתי מוסיפה על כבודי כבוד, עכשיו אתה אומר לי עמדי והשקיני?!

מיד החליטו כל הלוויים החלטה נחושה, שהם לא ינגנו לפני הרשע הזה. מה עשו? נתנו בהזנות ידיהם לתוך פיהם וקיצצו אותם. כשתבע מהם נבוכדנצר שינגנו לו, הראו לו את ידיהם מקוטעות אצבעות ואמרו לו: "איך נשיר את שיר ה'?"! - כשהיינו קשורים בשלשלאות בדרך נתקטעו אצבעותינו! ידע נבוכדנצר שהם מהתלים בו, כעס מאוד והפיל מישראל תלי תלים של הרוגים. ואף על פי כן היתה להם שמחה על כך שלא אמרו שירה לפני עבודת אלילים, שנאמר: "וְתוֹלְלִינוּ נַמְלִשׁוּן תְּלֵי תַלְיִם שְׂמֻחָה". באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל ואמר להם: אתם שלטתם בעצמכם וקטעתם אצבעות ימינכם, אף אני אשיב אתכם לחזות בשוב ה' לציון, ולראות בבנין בית המקדש השני.

צער אמיתי ושמחה מזויפת

כשהגיעו ישראל לבבל, יצאו לקראתם הגולים ה"ותיקים" שהוגלו כבר אחת עשרה שנה קודם לכן יחד עם יהויכין. שאלו הם את הגולים החדשים בשלום יקיריהם, זה שואל מה שלום אבי, וזה שואל מה שלום בני. ענו ואמרו להם: פלוני מת ברעב, ופלוני מת בחרב האויב. הצטערו הגולים צער רב, אולם יחד עם זאת נאלצו בעל כורחם לקבל את פני המלך ולשבחו על נצחונו הגדול. והיו לבושים מלבושים לבנים מבחוץ להראות את "שמחתם", אולם מבפנים לבשו מלבושים שחורים של אבל וצער, על צער אחיהם.

עמו אנוכי בצרה

כיון שהיו ישראל נתונים במצב כה קשה בגלות, היו סבורים שהקב"ה נטש אותם לגמרי והסיר השגחתו מהם. אותה שעה קרא הקב"ה לכל צבאות השמים ולכל המלאכים ואמר: מה אעשה לבני החביבים שהם בגלות ואנו כאן? הבה נרד ונלך לגלות עמדם. ירד הקב"ה לבבל (כניכול) והשרה נבואתו על יחזקאל, וראה יחזקאל את הקב"ה ופמלייתו באים לבבל. אמר זאת לעם ישראל, ולא האמינו לו. עד שנגלה הקב"ה אל ישראל עצמם, והיו ישראל שמחים שמחה גדולה. מרוב שמחתם לא היו מרגישים שהם בגלות, כיון שהקב"ה עמדם. וכל אחד ואחד היה אוהב את הקב"ה באהבה עזה כל כך, עד שהיו מוסרים נפשם על קידוש שמו יתברך.

ירמיהו בחזרתו לירושלים

כשחזר ירמיהו לירושלים, היה רואה בדרך אצבעות ידיים ורגלים מקוטעות ומושלכות בהרים, והיה מלקטן ומנשקן ומחבקן. היה ירמיהו הולך ובוכה ומקונן: "חבל עליך יקרת המדינות!". את האברים המקוטעים צרר בתוך בגדיו, ובכה עליהם ואמר: בני, לא כך הזהרתי אתכם ואמרתי לכם (ירמיהו יג, טז): "תִּנְנוּ לַה' אֱלֹהֵיכֶם פָּבֹד, בְּטָרֶם יִחַשְׁךָ וּבְטָרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם עַל הָרֵי נֶשֶׁף"?! על אותה שעה נאמר (ירמיהו ט טז): "עַל הָהָרִים אָשָׂא בְּכִי וַנְּהִי, וְעַל נְאוֹת מְדָבָר קִינָה".

אמר ירמיהו: כשהייתי עולה לירושלים נשאתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר לבושה שחורים, ושערה סתור ומבקשת מי ינחמנה. ואני צועק מי ינחמני. קרבתי אליה ודברתי עמה, אמרתי לה: אם אשה את - דברי עמי, ואם רוח את - הסתלקי מעלי. ענתה ואמרה: אינך מכיר אותי. שבעה בנים היו לי, יצא אביהם למדינת הים, ועד שאני בוכה עליו, הרי באו ואמרו לי: נפל הבית על שבעה בניך ונהרגו כולם. איני יודעת על מי אבכה ועל מי אסתור שערי. עניתי ואמרתי לה: אין את טובה יותר מעמך ציון, והיא נתונה לחיות השדה. ענתה ואמרה לי: אני אמך ציון, אני היא אם השבעה. אמר לה ירמיהו: דומה מכתך למכתו של איוב: מאיוב ניטלו בניו ובנותיו, וממך ניטלו בניך ובנותיך. מאיוב נטלו כספו וזהבו, וממך נטלו כספך וזהבך. כשם שחזר הקב"ה וניחם את איוב, כך יחזור וינחמך.

צער השכינה

באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי? השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון. אמר הקב"ה למלאכי

השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה את ביתי, מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיהו לפניו. כשראה הקב"ה את בית המקדש, אמר: בודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי, שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני היכן אתם? כוהני היכן אתם? אוהבי היכן אתם? מה אעשה לכם? התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה!

אמר הקב"ה לירמיהו: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחיד, ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו. ואין לך כאב לא עלי ולא על בני? לך וקרא לאברהם וליצחק וליעקב ומשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות! אמר ירמיהו: רבונו של עולם, איני יודע היכן משה קבור. אמר לו הקב"ה: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים!

אבות העולם מתאבלים

מיד הלך ירמיהו תחילה למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו, שהגיע זמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה. אמרו לו: מה היום מיומיים שאנו מתבקשים לפני הקב"ה? אמר ירמיהו: איני יודע, כי חשש ירמיהו ליומר להם את הסיבה האמיתית, שלא יאמרו לו: בימך היתה זאת לבנינו. אולי לא הוכחת אותם די טוב, או לא התפללת עליהם כראוי.

המשיך ירמיהו בשליחותו והלך לקרוא למשה. עמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד! הגיע זמן שאתה מתבקש לפני הקב"ה. אמר לו: מה היום מיומיים שאני מתבקש לפני הקב"ה? אמר לו ירמיהו: איני יודע.

מיד הלך משה אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותם משעת מתן תורה. אמר להם: משרתי העליונים! האם אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה? אמרו לו: בן עמרם, אין אתה יודע שבית המקדש חרב וישראל גלו? מיד קרע משה את בגדי הכבוד שהלבישו הקב"ה, והניח ידיו על ראשו והיה זועק ובוכה והולך, עד שהגיע אצל אבות העולם. אמרו לו אבות העולם: משה רועה ישראל, מה יום מיומיים? אמר להם: אבות אבותי, אין אתם יודעים שבית המקדש חרב וישראל גלו לבין אומות העולם? מיד אף הם קרעו בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם, והיו צועקים ובוכים והולכים עד שהגיעו לשער בית המקדש. כיון שראה אותם הקב"ה, מיד "ויקרא ה' אלוהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרח ולחגור שק" (ישעיה כב).

אברהם אבינו מבקש רחמים

בא אברהם לפני הקב"ה כשאפר על ראשו ובגדיו קרועים, סופד וצועק. אמר הקב"ה: "מה לידידי בביתי?" אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מפני מה הגלית את בני, ומסרת אותם בידי האומות והרגום במיתות משונות, והחרבת את בית המקדש, מקום שבו העליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל עשרים ושנים אותיות שבה! אמר אברהם: רבונו של עולם, מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך? אמר לו: תבוא תורה ותעיד בהם.

מיד באה התורה להעיד בהם, שעברו על מצוותיה. אמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד בהן בישראל שעברו על מצוותיך, ואין לך בושת פנים מפני? זכרי את היום שבו העביר אותך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך, עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך וכבדוך, ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם? כיון ששמעה התורה כך עמדה בצד אחד ולא העידה בהם.

אמר הקב"ה לאברהם: יבואו עשרים ושתים אותיות והם יעידו בישראל! מיד באו כב' האותיות. התייצבה האות אל"ף להעיד בישראל שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אל"ף, את ראש לכל האותיות ובאת להעיד בישראל ביום צרתם? זכרי יום שנגלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך "אנכי ה' אלהיך", ולא קבלוך אומה ולשון אלא בני, ואת באת להעיד בבני? מיד עמדה אל"ף לצד אחד ולא העידה בהן.

התייצבה האות ביי"ת להעיד בישראל. אמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד על בני, שהם זריזים בחמשה חומשי תורה הפותחים באות ב' - "בראשית ברא אלהים"? מיד עמדה ביי"ת לצד אחד ולא העידה. כיון שראו כל האותיות שהשתקן אברהם, נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל.

האבות מזכירים זכויותיהם

מיד פתח אברהם לפני הקב"ה ואמר: רבונו של עולם, בגיל מאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים, אמרת לי "העלהו עולה לפני!" ונעשיתי עליו כאכזרי ולא ריחמתי עליו, אלא אני בעצמי כפיתי אותו! ולא תזכור לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח יצחק ואמר: רבונו של עולם, כשאמר לי אבא: "אֱלֹהִים יִרְאֶה לֹא הִשָּׁה לְעֶלְהָ בְנִי" - לא עכבתי על דבריך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני?

פתח יעקב ואמר: רבונו של עולם, עשרים שנה עמדתי בבית לבן, וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחא לאחר שגידלתים כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גדול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם, ועתה לא תזכור לי זאת לרחם על בני?

הפצרותיו של משה רבנו

פתח משה ואמר: רבונו של עולם, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה, ורצתי לפניהם כסוס במדבר. ועכשיו שגלו שלחת לי לספור ולבכות עליהם!

אמר משה לירמיהו: לך לפני, שאלך ואביא את עם ישראל, ואראה מי הם האויבים שמניחים ידם עליהם. מיד הלכו משה וירמיהו עד שהגיעו לנהרות בבל. ראו ישראל את משה ואמרו זה לזה: בא בן עמרם מקברו לפדותנו מיד צרינו! יצאה בת קול ואמרה: גזירה היא מלפני! מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה יחזיר אתכם במהרה! והניח אותם. באותה שעה

הרימו קולם בבכיה גדולה עד שעלתה בכייתם למרום.

הלך משה אל אבות העולם, שאלו אותו: מה עשו האויבים בבנינו? אמר להם: מהם הרגו, ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, ומהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כולם ובכו וקוננו בקינות.

אמר משה לפני הקב"ה: האויבים האכזרים הללו לא חומלים על בניך, וממיתים אותם במיתות אכזריות. נותנים בן בחיק אמו ואומרים לאביו קום ושחטו. אמו בוכה ודמעוניה נושרות עליו, ואביו נוטל את ראשו. אוי רבונו של עולם, הרי כתבת בתורתך "וְשׂוֹר אוֹ שָׂה - אֶתֹּו וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בַּיּוֹם אֶחָד" - ואילו בבני ישראל כבר הרגו האויבים כמה וכמה פעמים בנים ואמותיהם ביום אחד, ואתה שותק?

רחל מבכה על בניה

באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבונו של עולם, גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני ולהביא תחתי את אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה. והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני. ולאחר מכן התחרטתי על כך, וכבשתי את רצוני, ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה. ובערב החתונה כאשר החליפו אותי באחותי, מסרתי לאחותי את כל הסימנים שמסרתי לבעלי, כדי שיעקב יהיה סבור שהיא רחל. וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני, שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתי אותה לבושה ולחרפה, אתה מלך חי וקיים רחמן ונאמן, מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש, והגלית את בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בהם כרצונם? מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומם. וזה שנאמר (ירמיה לא, יד-טז): "כֹּה אָמַר ה', קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים, רַחֵל מִבְּכָה עַל בְּנֶיהָ, מֵאֲנָה לְהַנָּחֵם עַל בְּנֶיהָ כִּי אֵינָנּוּ. כֹּה אָמַר ה' מִנְעִי קוֹלְךָ מִבְּכִי וְעֵינַיִךָ מִדְּמָעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לַפְּעֻלָּתְךָ נָא ה' וְשָׁבוּ מֵאֶרֶץ אוֹיֵב. וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתְךָ נָא ה' וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם."

גדליה בן אחיקם

בשעה שהגלה נבוכדנצר את ישראל, החליט להשאיר בירושלים מעט אנשים. היה לו בכך אינטרס כלכלי, כי היהודים היו מתמחים בעשיית ה'תכלת' - זהו צבע מרהיב עין ביופיו שהפיקו אותו מדם החילזון. וכן היו מתמחים בנטיעת והפקת שמן אפרסמון, שהיה בו ריח טוב מאוד. אולם מכיון שחשש ממרד נוסף, הותיר נבוכדנצר דווקא אנשים דלים ופשוטים, שלא יהיו מסוגלים להתארגן למרד. עליהם הפקיד את גדליה בן אחיקם, שלא היה מזרע המלוכה. כך היתה תקוה לשארית הפליטה להתבסס ולהשתקם מחדש, ואכן אט אט התלכדו יהודי ארץ ישראל סביב גדליה, והחלו לבנות את חייהם מחדש. גם היהודים שברחו בזמן המלחמה אל הארצות הסמוכות - עמון, מואב, אדום והסביבה - שמעו על התקומה בישראל, והחליטו לעזוב את ארצות הנכר ולהצטרף לאחיהם.

השמועות אודות תקומת ישראל בארצם, הגיעו לאוזני בעליס מלך עמון, שהיה אויב של נבוכדנצר. הוא החליט לחסל את אחיזתו של נבוכדנצר בארץ ישראל מיד בהתהוותה, על ידי שיהרוג את גדליה המנהיג שהפקיד נבוכדנצר. אולם איך וכיצד יעשה זאת? בדק ומצא כי השליח הטוב ביותר לביצוע זממו הוא ישמעאל בן נתניה. ישמעאל היה יהודי רשע, אשר קנאה בערה בו כלפי גדליה שהומלך על ידי נבוכדנצר. הוא היה סבור שהמלכות מיועדת לו, כיון שהיה מזרע המלוכה. עליו סמך בעליס, כי הוא יעשה "עבודה טובה" ויביא לחיסולו המהיר של גדליה.

מידע חשאי זה הגיע לאוזניו של יוחנן בן קרח, משרי הצבא של ישראל. הלך מיד יוחנן אל גדליה בסתר ואמר לו: דע לך כי בעליס מלך עמון שלח את ישמעאל להורגך! אולם גדליה מפאת צדקותו לא האמין ולא רצה לקבל את דבריו. המשיך יוחנן להתחנן אליו: אנא ממך, אל תתן לדבר כזה להתרחש. כי ברגע שאתה תיהרג, תאבד שארית יהודה את תקוותה האחרונה, וכל העם יופצו לכל עבר. אם חושש אתה להרוג בעצמך את ישמעאל, תן לי רשות שאני אהרוג אותו בסתר בלי שאף אחד ידע שאתה שלחת אותי! אך גדליה לא הסכים בשום אופן לדברי יוחנן. "שקר אתה דובר אודות ישמעאל", הוא אמר. (היתה כאן הקפדה על גדליה, שכן היה עליו לחשוש לדבריו של יוחנן ולברר יותר את הדברים).

אבדה שארית ישראל

בראש השנה שנת שלושת אלפים של"ט, 52 יום לאחר חורבן בית המקדש, הגיע ישמעאל בן נתניה עם עשרה מחבר מרעיו, וביקשו מגדליה לדבר עמו בענייני המלכות. הם ישבו יחדיו וסעדו, כשלפתע קמו ישמעאל ואנשיו, הכו והרגו את גדליה ואת אנשי צבאו, ואף את החיילים הבבליים שהותיר נבוכדנצר בארץ. למחרת שחט ישמעאל עוד כשבעים איש. את העם הנשארים רצה ישמעאל הרשע להגלות אל ארץ עמון. אולם בדרכם לעמון הגיע אליהם יוחנן בן קרח עם אנשי צבאו, וכשישמעאל ראה אותם הוא נס על נפשו עם שמונה מאנשיו.

שארית הפליטה אשר נאספה סביב יוחנן בן קרח, מיהרו להימלט מן הארץ, כי פחדו מפני זעמו של נבוכדנצר, אשר ירצה לנקום בהם כשישמע שהיהודים הרגו את חייליו. הם ברחו לארץ מצרים, אולם גם שם רדפה אותם חרב נבוכדנצר. כך אבדה כליל שארית הפליטה, ונהייתה ארץ ישראל שוממה מבניה. נתקיימה התוכחה הכתובה בתורה (ויקרא כו, לג): "וְאַתֶּכֶם אֶזְרָה בְּגוֹיִם, וְהִרִיקְתִּי אֲחֵרֵיכֶם חָרֵב, וְהִיְתָה אֶרְצְכֶם שְׁמָמָה וְעֵרִיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה". [וזכר לפורענות זו, אנו מתענים ביום ג' בתשרי, המכונה "צום גדליה"].

הארץ שוממה מבניה

כיון שגלו עם ישראל לבבל, גלו עמהם העופות והדגים. ועד חמישים ושנים שנה לא נראה עוף פורח בארץ ישראל כולה שנאמר (ירמיה ט): "מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם וְעַד בְּהֵמָה נִדְדוּ הָלָכוּ". ושבע מאות מיני דגים ושמונה מאות מיני עופות הלכו עמהם לבבל, ושבע שנים נתקיים בארץ (דברים כט, כב): "גִּפְרִית וּמֶלֶח שֹׁרְפָה כָּל אֶרְצָה, לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח וְלֹא יִעֲלֶה בָּהּ כָּל עֵשֶׂב" - שהיו הגויים זורעים בה, והזרעים נשרפים.

פרק שני - חורבן בית המקדש השני

בניית בית המקדש

חמישים ושנים שנה היתה ארץ ישראל שוממה מבניה, עד שהגיע היום בו זכר הקב"ה את הבטחתו, ונתן בלב כורש מלך פרס [אשר הוא היה השולט בכיפה באותה תקופה] להכריז לכל היהודים לעלות לירושלים. 18 שנה לאחר מכן [במלאת 70 שנה לחורבן בית המקדש הראשון], בפקודתו של דרוש מלך פרס [בנה של אסתר המלכה], נבנה בית המקדש השני. גדולה היתה השמחה בעת הקמת בית המקדש, ביום חנוכת הבית בג' באדר עמדו הלויים בדוכנם ושוררו בהתלהבות "מזמור שיר חנוכת הבית", וכל העם ענו לזמרתם. על פי עצת הנביאים חגגו בני ישראל את "שבעת ימי המילואים" כפי שערך משה רבנו בעת הקמת המשכן. ומאז עמדו הכהנים בעבודתם והלויים לא פסקו משירתם ונגינתם.

אולם השמחה היתה מהולה בעצב, שכן מעלתו של בית המקדש השני לא היתה כמעלתו של בית המקדש הראשון. חמישה דברים חסרו בו: **האחד** - לא שרתה רוח הקודש. **השני** - לא נמצא ארון הקודש. ירמיהו הנביא הטמין אותו בהר נבו לפני שחרב הבית הראשון. במקום ארון הקודש הניחו אבן גדולה אשר היתה מקודשת עוד מימי דוד ושמואל. אבן זו אשר עליה הונח הארון בימי שלמה המלך נקראה "אבן השתיה". **השלישי** - ה"אורים ותומים" לא היו משיבים את דבר ה' כפי שהיה בזמן בית המקדש הראשון. **הרביעי** - אש הקודש שנמצאה לא שרפה את הקורבן אם לא הניחו על המזבח עצים להסקה. בזמן בית המקדש הראשון לא נזקקו הכהנים לעצים כדי להעלות את הקורבן באש. **החמישי** - היה חסר "שמן המשחה". זהו שמן שהוכן על ידי משה רבנו, ובו נמשח המשכן וכליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המילואים, ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. ואותו שמן יהיה קיים אף לעתיד לבוא.

התאחדות והתחזקות

אולם יחד עם זאת, איחד בית המקדש את עם ישראל: סביב כהן אחד ומזבח אחד התלכדו והתחזקו ישראל בתורה ובמצוות. עזרא הסופר שעלה מבבל לימד את העם תורה ותיקן תקנות טובות. כמו כן הוא כינס מאה ועשרים חכמי סנהדרין, אשר נבחרו על ידו בקפידה. היו אלה תלמידי חכמים גדולים, שנתמנו להיות שופטים ודיינים. בראשם עמדו נביאים כחגי, זכריה ומלאכי. עזרא הושיב אותם ב"לשכת הגזית" - לשכה אשר נבנתה בצד הדרומי של בית המקדש, כשחציה בנוי בתוך הקודש של בית המקדש, וחציה בולט אל מחוץ לבית המקדש. שם ישבו הסנהדרין והוענקה להם הזכות לשפוט את העם על פי דין תורה, ולהעניש את העוברים על גדרי התורה. עזרא העניק למעמדם הרוחני הרם גם תוקף ממלכתי על פי פקודתו של המלך דריוש. וכך עלו ופרחו בירושלים חיי תורה ועבודת ה'.

שנאת חנם

420 שנה עמד בית המקדש השני על תילו. שרתה בו השכינה לא בגלל עצם קדושתו כל כך, אלא מעלתו היתה בגלל ישראל עצמם שהיו מתאחדים סביבו. כל

עוד שהחזיקו ישראל באחדות זו, היה כח קיום לבית המקדש. אולם במשך הזמן התחילו ישראל להתפלג ולהסתכסך, מלחמות אחים קשות פרצו ביניהם. כאשר בא הפירוד והיתה שנאת חינום, בטל כח קיומו של בית המקדש, והוא נחרב.

אחד הסכסוכים הקשים בתקופה זו היה הסכסוך בין הורקנוס לאריסטובלוס. הללו היו שני אחים יהודים, וכשמת אביהם המלך התחילו ביניהם מריבות ומלחמות על ירושת כסא המלוכה. קרבות גדולים, המלווים בהרג רב, התנהלו אז. לבסוף החליט אריסטובלוס לגייס את צבאות רומי לעזרתו. בא שליט רומי אל ירושלים בחיל כבד, וערך מצור על העיר ירושלים, כשאריסטובלוס עימו מבחוץ, ואילו הורקנוס נלחם מנגד מבפנים. בסופו של דבר נפלה העיר בידי הרומאים, ונערך בה טבח קשה מאוד. זה היה תחילת שלטון הרומיים ביהודה, ומאז סבלו היהודים קשות מן הרומאים. הרומאים הציבו בארץ ישראל נציבים רשעים, שהיו שולטים באכזריות. הוא שאמרו חז"ל: "מאה ושמונים שנה קודם שנחרב הבית, פשטה מלכות הרשעה על ישראל".

גם בזמן ששלטה רומי על ישראל, המשיכו סכסוכים פנימיים בין יושביה, ושנאת חינום שררה בירושלים. העם היו מפולגים למפלגות "ימין" ו"שמאל". השמאל - מפלגת "ידידי רומא", פניהם לשלום ולכניעה לרומי, ביניהם שמעון בר גיורא ויוסף בן מתתיהו. ולעומתו הימין - מפלגת ה"בריונים", החליטו למרוד ברומאים, לגרשם מן הארץ, ולהילחם בהם עד טיפת דמם האחרונה. מראשי הבריונים: יוחנן מגוש חלב, אלעזר בן שמעון, אבא סיקרא ועוד. סכסוכים רבים היו בין שתי המפלגות, אשר על פי רוב לא נשמעו לדעת תורה, ועשו צעדים מוטעים על דעת עצמם.

ארבעים שנה לפני החורבן

בארבעים השנה האחרונות שקודם החורבן, הלך המצב והחמיר יותר ויותר. מקרי הרצח היו כה רבים, עד שחכמי הסנהדרין החליטו להימנע מלדון בדיני נפשות. מה עשו? עקרו ממושבם אשר ב"לשכת הגזית" ועברו למקומות אחרים. וההלכה היא כי סנהדרין שאינה יושבת בלשכת הגזית, אינה יכולה לדון בדיני נפשות.

שלח הקב"ה איתותים לעם ישראל, כדי שיבינו את חומרת מעשיהם ויטיבו דרכם: **הסימן האחר** - בכל שנה ביום הכפורים היו לוקחים שני עיזים השווים בגודלם בגילם ובקומתם, והיו עושים גורל איזה מהם יוקרב כקורבן לה', ואיזה ישתלח לעזאזל ככפרה על עם ישראל. כשהיו ישראל עושים רצון ה' היה השעיר שבצד ימין עולה לה', אולם 40 שנה קודם החורבן לא היה גורל עולה בימין אלא בשמאל.

הסימן השני - בכל שנה ביום הכיפורים, היה הכהן קושר "לשון של זהורית" - צמר צבוע בצבע אדום - על קרניו של האיל המשתלח לעזאזל, וכן על פתח האולם שלפני ההיכל. בשעה שהתקבלה תשובתם של ישראל לפני ה' ונמחלו עוונותיהם, היו שתי לשונות הזהורית מלבינות כשלג, לסימן: "אם יהיו חטאיכם כשנים - כשלג ילבינו". ועיני הכל רואות, ולב כל העם שמח. ואילו ארבעים שנה קודם החורבן לא היה לשון של זהורית מלבין אלא מאדים.

הסימן השלישי - כשהיו ישראל עושים רצון ה', היה הנר המערבי של המנורה דולק במשך עשרים וארבע שעות - מערב עד ערב - למרות שהכהן הגדול שם בו כמות של שמן המספיקה רק עד הבוקר, כמו ליתר הנרות. מנר זה היה הכהן הגדול מדליק את יתר הנרות ביום שלמחרת. אולם ארבעים שנה קודם החורבן כבה הנר המערבי יחד עם כל הנרות בבוקר.

הסימן הרביעי - היו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן. חכמי ישראל ראו בכך סימן רע, שהרי בדור כזה אין סיבה לנס שהדלתות יפתחו מאליהן. גער רבי יוחנן בן זכאי בדלתות ההיכל ואמר: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית את עצמך? יודע אני שסופך להיחרב, שהרי כבר התנבא הנביא זכריה בן עדו ואמר (זכריה יא, א): "פֶּתַח לְבָנוֹן [זהו בית המקדש, שמלבין את עוונותיהם של ישראל] דִּלְתֵיךָ וְתֹאכַל אֶשׁ בְּאֶרְצֶיךָ".

חכמי ישראל, אשר קראו נכון את המפה, הבינו וצפו כי החורבן הולך וקרב. היה בירושלים צדיק אחד בשם רבי צדוק. במשך ארבעים שנה היה רבי צדוק שרוי בתעניות, שלא תיחרב ירושלים. גופו נחלש והכחיש מאוד מן התעניות הרבות, עד שכל אוכל שהיה אוכל היה נראה כלפי חוץ. כשהוצרך לאכול כדי להחיות את נפשו, הביאו לו תאנה יבשה והיה מוצץ את המיץ וזורק את התאנה.

על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים

שנאת החינם הלכה והתגברה יותר ויותר, עד שהביאה לחורבן הנורא, כפי שמספרים חז"ל:

מעשה באדם אחד שהיה לו אהוב בשם "קמצא", ושונא בשם "בר קמצא". ערך האיש סעודה, ואמר למשרתו שילך ויקרא לקמצא. הלך המשרת והביא לו בטעות את בר קמצא שונאו. באמצע הסעודה עבר בעל הבית בין המוזמנים, והנה להפתעתו רואה הוא את בר קמצא שונאו. כעס בעל הבית ואמר: "הרי שונא אתה לי, מה אתה עושה כאן? עמוד מיד וצא!" התבייש בר קמצא לצאת מן הסעודה בנוכחות כולם, וביקש מבעל הבית: "הואיל וכבר באתי - הנח לי להישאר, ואשלם לך תשלום מלא עבור המנה שלי". אולם בעל הסעודה לא הסכים. התחנן בר קמצא ואמר: "מוכן אני לשלם לך חצי מהוצאות הסעודה כולה!". אך גם לכך לא הסכים בעל הבית. "אשלם לך את כל הוצאות הסעודה", הוסיף להתחנן בר קמצא. אולם בעל הבית לא הסכים גם לזאת. הוא תפס בידו את בר קמצא, העמידו והוציאו מחוץ לביתו. נעלב בר קמצא עד עמקי נשמתו, ואמר: הואיל וישבו בסעודה זו החכמים, ולא מחו בבעל הבית שגרם לי כאלו בושות, סימן שנוח להם בדבר, לכן אלך ואלשין עליהם לפני המלך.

הלך בר קמצא אל נירון קיסר רומא ואמר לו: "מרדו בך היהודים! והא לך הוכחה לכך: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבו אותו". שלח הקיסר בידו של בר קמצא איל משובח, שיביא אותו כקרבן לבית המקדש. בדרך הטיל בר קמצא מום בשפתיים של האיל - היה זה מום שבעיני אומות העולם אינו נחשב כמום, אולם לגבי הקרבה על גבי המזבח נחשב כמום, ונפסל מלהיות לקורבן. כשהביא בר קמצא את האיל לבית המקדש, רצו חכמים להקריבו מפני שלום המלכות. אמר להם רבי זכריה בן אבקולס: אם נקריב קורבן זה, מעכשיו יטעו ויאמרו שיש היתר לבהמה בעלת מום

להיות מוקרבת על גבי המזבח. אמרו חכמים: אם כן נהרוג את בר קמצא, שלא ילך לספר לקיסר על כך שלא הקרבנו את הקרבן שהביא. אמר להם רבי זכריה: אם נהרוג את בר קמצא, יטעו אנשים ויאמרו, שאדם המטיל מום בבהמה שהוקדשה לקרבן - דינו להריגה. אכן קבלו החכמים את דבריו, ודחו את הקרבן של הקיסר. הלך בר קמצא וסיפר לקיסר שחכמי ישראל לא הסכימו להקריב את הקרבן ששלח. הבין הקיסר כי ישראל מרדו בו, קצף מאוד, והחליט לעלות למלחמה על ירושלים.

נירון קיסר בורח

מיד עלה נירון קיסר למלחמה על ירושלים. כשהגיע לירושלים זרק חץ לצד מזרח - וחזר החץ ונפל בירושלים. זרק חץ לצד מערב - חזר החץ ונפל בירושלים, וכך לארבע רוחות העולם. הבין מכך נירון קיסר, כי ה' יתן את ירושלים בידו. אך עדיין היה מהסס אם לעלות להילחם או לא. ראה נירון ילד קטן, אמר לו: אמור לי איזה פסוק מתורכתם! אמר לו הילד את הפסוק מספר יחזקאל (פרק כה יד): "וְנָתַתִּי אֶת נִקְמָתִי בְּאֲדָם בֵּיד עַמִּי יִשְׂרָאֵל". אמר נירון קיסר: הקדוש ברוך הוא מבקש להחריב את ביתו, ורוצה שאני יהיה שליחו הרע, ואח"כ יתנקם בי! מיד שלח שליח אחר, והוא ברח והתגייר, ומצאצאיו יצא ממנו רבי מאיר בעל הנס.

ממלאים את המחסנים

נשלח המצביא אספסיינוס על ידי קיסר רומי. הוא לווה ב-500,000 חיילים מזויינים, ובדרכו הצטרפו אליו חיילים נוספים מאלכסנדריה, בראשותו של בנו טיטוס. הרומאים התחילו את מסע הכיבושים בארץ דרך הגליל. הם כבשו את ציפורי, יודפת וערים נוספות, ובתרועות ניצחון וגאווה, פנו לעלות לירושלים.

השמועות על בואם של הרומאים הגיעו לירושלים, ותכונה רבה ניכרה בעיר לקדם את פני הרעה. היו בעיר שלושה עשירים צדיקים, תלמידיו של ר' יוחנן בן זכאי: האחד - **נקדימון בן גוריון** [הוא כונה כך משום שנעשה לו נס ו"נקדה חמה בעבורו" - השמש עצרה מללכת, כדי שיספיק להחזיר ביום המיועד את בורות המים שהיה חייב]. השני - **בן כלבא שבוע** [שנקרא כך על שם נדיבותו, שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב, יוצא כשהוא שבע]. והשלישי - **בן ציצית הכסת** [שנקרא כך על שם עשירותו הגדולה, שהיתה ציצתו [בגדו] נגררת על גבי כסתות ושטחים ולא על הארץ. ויש אומרים שהיה כסאו מוטל בין גדולי רומי מחמת שהיה מקורב למלכות]. אותם עשירים מילאו את מחסניהם, כדי לספק מזון לתושבי ירושלים בעת המלחמה. אחד אמר: אני אפרנס את כל בני העיר בחיטים ושעורים, ואחד אמר אני אפרנס את כל בני העיר ביין ובמלח ובשמן, ואחד אמר - אני אפרנס את כל בני העיר בעצים. פתחו אוצרותיהם ונמצאה בידם כמות המספקת לפרנס את כל תושבי ירושלים למשך עשרים ואחת שנה.

ביצור החומות

כמו כן התכוננו לקראת בואו של אספסיינוס, על ידי שביצרו היטב את חומות העיר. בירושלים היתה קיימת מערכת הגנה מיוחדת במינה: כל חומה היתה בנויה משתי חומות הרחוקות זו מזו מרחק של ארבעה עד עשרה מטרים. החומות היו מחוברות זו לזו בחומות קטנות שניבנו לרוחב, ובעת מלחמה מילאו את החדרים

שנוצרו ביניהן בחול ובאבנים. מן החומה בלטו מגדלים, שבהם ישבו אנשים שתפקידם לצפות מן המקום המוגן למרחקים וגם לירות דרך החלונות הקטנים. בחומה נקבעו שערים, כל שער היה ממש מבצר, הוא הוגן על ידי דלתות ומנעולים ותאי משמר פנימיים. ראשי החומות נבנו בצורה משוננת, עם בליטות חדות, והמגינים הסתתרו מאחוריהם. במשך שנים רבות בנו מערכת זו של הגנה, מימיו של רחבעם בנו של שלמה המלך, ואחר כך שכללו את המערכת עוד ועוד מלכים אחרים. כעת דאגו תושבי ירושלים להכין ולבצר את מערכת ההגנה הזו לקראת בוא הצבא הרומאי.

מהרסיך ומחריבין - ממך יצאו

עלה אספסיינוס קיסר על ירושלים, ונעמד חסר אונים מול חומותיה הבצורות. הוא החליט להקיף אותה במצור, עד שיושבי ירושלים יכנעו לפניו. כך היתה העיר נתונה במצור, אין יוצא ואין בא. אמרו חכמי התורה אשר בירושלים: נצא ונעשה שלום עם הרומאים, וכך נינצל. אך בירושלים היו "בריונים", אשר בשום אופן לא הסכימו להיכנע. "נצא להילחם ברומאים!" הם הכריזו. אולם חכמי התורה ובראשם רבן יוחנן בן זכאי, לא הסכימו לכך, מפני שהבינו כי אין זו העת הכשרה למלחמה, והיהודים ודאי יפסידו בקרב. מה עשו הבריונים? העמידו משמר כבד על יד חומות העיר, כדי לא לאפשר לאף אחד לצאת לעשות שלום עם הרומאים. כאשר התארך הזמן, החליטו הבריונים לעשות צעד נוסף: הם שרפו את כל האוצרות של החיטים והשעורים, כדי להמריץ בכך את תושבי ירושלים לצאת ולהילחם. היה זה מעשה מר ונמהר, שכן מאותו יום התחיל רעב נורא ואיום בירושלים.

נוראות הרעב

הרעב הלך וגבר, עד שהגיע למצב קשה מנשוא, והתקיים בהם הפסוק (איכה ד, ד): "דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנֵק אֶל חִבּוֹ בַּצָּמָא, עוֹלְלִים שְׂאָלוּ לֶחֶם פֶּרֶשׁ אֵין לָהֶם".

יוסף בן מתתיהו [כותב הספר "יוסיפון"], תאר את הרעב שפגש בירושלים בשעה שנכנס אליה: "הגגות היו מלאים נשים ועוללים גוועים... נערים ובחורים נפוחי רעב תעו כצללים בשווקים ונפלו מתעלפים לארץ, ואיש לא ספד למתים, כי הרעב דיכא את כל רגשות האדם..."

היתה בירושלים אשה עשירה מאוד, בשם מרתא בת בייתוס. שלחה שליח לשוק ואמרה לו: לך והבא לי סולת - קמח מנופה ונקי, כפי שהיתה רגילה לאכול תמיד. עד שהלך נמכרה כל הסולת ואזלה. בא ואמר לה: סולת אין, אולם יש פת נקיה מקמח רגיל. אמרה לו: לך הבא לי פת נקיה. עד שהלך נמכרה אף הפת הנקיה. אמר לה: פת נקיה אין, אך יש פת קיבר מקמח גס יותר. אמרה לו: לך הבא לי פת קיבר. עד שהלך אזלה אף פת הקיבר. אמר לה: פת קיבר אין, אולם קמח שעורים יש. אמרה לו: לך והבא קמח שעורים. עד שהלך נמכר כל קמח השעורים. החליטה מרתא ללכת בעצמה לשוק לחפש לה אוכל. חיפשה וחיפשה, ולא מצאה מאומה. לבסוף מצאה תאנה אחת של רבי צדוק שהיה מוצץ וזורק בשעה ששבר את

תעניתו, כפי שמסופר לעיל. מחוסר ברירה התחילה למצוץ אותה, אולם מרוב סלידה - מתה. אך לפני שמתה הוציאה את כל כספה וזהבה וזרקה אותם לשוק. אמרה: אלו - למה לי? וזהו שנאמר (יחזקאל ז ט): "כִּסְפָם בַּחוּצוֹת יִשְׁלִיכוּ".

עוד מספרים חז"ל, מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיו תלמידיו מהלכים אחריו. וראה אשה אחת מלקטת שעורים מתחת רגלי הבהמות. כשראתה אותו, פנתה ואמרה לו: רבי, פרנסני! שאל אותה רבי יוחנן: בתי, בת מי את? אמרה לו: בתו של נקדימון בן גוריון אני! וכי אתה לא זוכר שחתמת על כתובתי? אמר להם רבי יוחנן לתלמידיו: אני חתמתי על כתובתה של זו, והייתי קורא בה אלף אלפים [מליון] דינרי זהב! והנה הגיעה היא לשפל נורא שכזה.

רבי יוחנן יוצא מירושלים

הרעב הלך והתגבר, והחליטו היהודים לשחד את החיילים הרומאים שיתנו להם מעט מזון. היו היהודים משלשלים להם קופה של דינרי זהב, ותמורתה היו החיילים הרומאים מעלים להם קופה של חיטה. אולם במשך הזמן היו הרומאים מביאים להם שעורים במקום חיטה. לבסוף כאשר שלשלו היהודים קופה של זהב, העלו להם הרומאים בתמורה קופה של תבן. יצא רבי יוחנן לשוק, וראה את אנשי ירושלים שמבשלים תבן ושותים את מימיו. אמר: בני אדם שאוכלים מאכלים כאלו יוכלו ללכת להלחם באספסינוס! לא יתכן שהמצב ימשיך כך! עלי ללכת ולצאת מן העיר, כדי לומר לצבא רומי שאנחנו נכנעים.

אולם כאמור היו הבריונים שומרים את החומות ולא נותנים לאף אחד לצאת ולהכנע. הלך רבי יוחנן וקרא בסתר לבן אחותו, אבא סיקרא בן בטיח, שהיה ראש בריוני ירושלים. כשבא אליו, אמר לו: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את יושבי ירושלים ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אומר לבריונים דבר, מיד יהרגוני. אמר לו רבי יוחנן: חייב אתה לטקס עצה כיצד לאפשר לי לצאת מכאן, כדי שבכך אביא לפחות הצלה מועטת לישראל. אמר לו אבא סיקרא: עשינו בינינו הסכם שלא יצא מירושלים שום אדם, אלא אם כן הוא מת. אמר לו רבי יוחנן: אם כן הוציאני כאילו אני מת! הסכים אבא סיקרא ואמר לרבי יוחנן: כדי שלא יגלו את התרמית, עשה את עצמך חולה ויבואו כולם לבקר אותך. לאחר מכן יפרסמו שרבי יוחנן מת, ותדאג שישימו ליד גופך נבלה של בהמה שהסריחה, כדי שיחשבו שזה ריח גופתך המתה. ואז יכנסו רק תלמידיו וישאו את ארוןך, וכך תצא מן העיר.

שמע רבי יוחנן לעצתו, ועשה את עצמו כחולה. כעבור מספר ימים התפשטה השמועה כי רבי יוחנן נפטר לבית עולמו. תלמידיו, רבי אליעזר ורבי יהושוע, שידעו את הסוד, נשאו את מיטתו והוליכו אותו עד שהגיעו אל שערי ירושלים בעת שקיעת החמה. אמרו להם השוערים: מי זה? אמרו להם: מת הוא. וכי אין אתם יודעים שאין משאירים את המת בלילה בירושלים בלי קבורה? בקשו הבריונים לדקור בגופו של המת, כדי לוודא שאכן מת הוא ואין כאן תרמית. היסה אותם אבא סיקרא ואמר להם: עכשיו יאמרו שהבריונים העיזו לדקור את גופת רבם. בקשו לדחוף אותו כדי להרגיש אם הוא חי. אמר להם אבא סיקרא: עכשיו יאמרו כי הבריונים דחפו את רבם. שמעו הבריונים בקולו, ופתחו את השער כדי שיצאו.

רבי יוחנן מתייצב לפני אספסיינוס

הוליכו התלמידים את ארונו של רבי יוחנן עד שהגיעו אצל אספסיינוס. פתחו את הארון ועמד רבי יוחנן לפניו, אמר לו: שלום עליך המלך! שלום עליך המלך! אמר אספסיינוס לרבי יוחנן: חייב אתה שתי מיתות: אחת, שאתה קורא לי מלך, בעוד שאני איני אלא קיסר, והרי אתה כאילו מורד במלך רומי. ועוד - אם אני מלך, למה לא באת אלי עד עכשיו? השיב לו רבי יוחנן: מה שאמרת שאינך מלך, דע לך שטועה אתה ובאמת אתה מלך. שאם לא היית מלך, לא היתה ירושלים נמסרת בידך, כי נאמר (ישעיה י לד) "וְהִלְבֵּנוּן [בית המקדש] בְּאֵדִיר יָפֹל", ואין אדיר אלא מלך. ומה ששאלת, מדוע לא באתי עד עכשיו, זאת משום שהבריונים שבינינו לא הניחו לי לבוא.

אמר לו אספסיינוס: אם יש חבית של דבש ונחש כרוך עליה, לא שוברים את החבית כדי להרוג את הנחש? כוונתו היתה לעיר ירושלים, שיושביה מוכנים להכנע, אולם הבריונים שבה מפריעים לכך, וכדי להכניע את הבריונים, יש להחריב את ירושלים כולה [החבית - ירושלים, הנחש - הבריונים]. שתק רבי יוחנן ולא ענה. קרא עליו רב יוסף את הפסוק: "משיב חכמים אחר, ודעתם יסכל", שהקב"ה סילק מרבי יוחנן תשובה פשוטה שהיה יכול לענות לאספסיינוס: אם נחש כרוך על החבית נוטלים צבת ומסלקים את הנחש והורגים אותו, ומניחים את החבית שלימה. דהיינו שעליהם לנסות לתפוס את הבריונים בלבד ולהורגם, ואת ירושלים להשאיר שלימה ולא לפגוע ביושביה. אולם הקב"ה, שכבר גזר על ירושלים להיחרב, לא נתן בלב רבי יוחנן שיענה כך.

בתוך כך בא שליח מרומי ואמר לאספסיינוס: עמוד, כי מת המלך, והחליטו גדולי רומי להמליך אותך במקומו! בדיוק באותו רגע היה אספסיינוס נועל את מנעליו. הוא נעל כבר את הנעל הראשונה, אולם כשבא להכניס את הנעל השניה לא הצליח, הרגל לא נכנסה בתוך הנעל. רצה לחלוץ את הראשונה, אך גם זאת לא הצליח, הרגל נשארה תקועה בתוך הנעל. שאל אספסיינוס את ר' יוחנן, מה זאת? אמר לו: "שְׂמוּעָה טוֹבָה תִּדְשֵׁן עֶצֶם", השמועה הטובה ששמעת שנהיית מלך הרחיבה את רגליך, ולכן אינך יכול להוציא את הרגל מהנעל, ואינך יכול גם להכניס את הרגל לנעל. "מה אעשה עכשיו?" שאל אספסיינוס. השיב לו רבי יוחנן: יביאו לפניך אדם שאתה שונא אותו, ואז - "רוּחַ נִכְאָה תִּיבֹשׁ גֶּרֶם", הרגליים שלך יתכווצו חזרה, ותוכל להכניס את הנעל. עשה אספסיינוס כדבריו ונכנסה רגלו השניה לנעל.

הצלת התורה

אמר אספסיינוס לרבי יוחנן: עכשיו צריך אני ללכת מכאן לרומי לרגל היותי מלך, לנהל את ענייני המלכות. אותיר כאן את שרי הצבא שלי שהם ילחמו בירושלים, אולם מאחר שנהייתי מאוד מחכמתך, יכול אתה לבקש ממני עכשיו בקשה ואתן לך. ידע רבי יוחנן, שאם יבקש ממנו שלא להלחם כלל בירושלים, אין סיכוי שבקשתו תתמלא. לכן השכיל לבקש שלוש בקשות שעל ידן יציל לפחות את עולם התורה ואת המשך קיומו של עם ישראל. וביקש: תן לי את יבנה וחכמיה -

שתישאר העיר יבנה, המלאה בחכמים, ולא יהרגו אותם. שנית - תותר את השלשלת של רבן גמליאל. ושלישית - תן לי רופאים שירפאו את רבי צדוק.

נענה אספסיינוס לבקשותיו של רבי יוחנן. שלח רבי יוחנן את תלמידיו רבי אליעזר ורבי יהושע שיביאו את רבי צדוק, כדי שידאגו לרפואתו. הלכו ומצאו אותו בפתח השער. כשבא, עמד רבי יוחנן לפניו ביראת כבוד. אמר לו אספסיינוס: לפני זקן כושל זה אתה עומד? אמר לו: דע לך, כי אילו היה בעיר עוד אדם אחד כמוהו - לא היית יכול לכבוש את העיר, אפילו אם היית בא עם צבא כפול ממה שיש לך עכשיו! אמר לו: מדוע הוא כחוש כל כך? אמר לו: מחמת צומות ותעניות. שלח אספסיינוס והביא רופאים, והיו מאכילים אותו מעט מעט, ומשקים אותו מעט מעט, עד שחזר לאיתנו. אמר לו אליעזר בנו של רבי צדוק: אבא, תן להם שכרם בעולם הזה, שלא תהא להם זכות בעולם הבא על שרפאו אותך. עשה אביו כדבריו, ושילם לרופאים את שכרם.

הבקעת חומות ירושלים

הלך אספסיינוס לדרכו, ומינה את טיטוס בנו הרשע לנהל את המלחמה בירושלים. באסרו חג פסח שנת ג' תתכ"ח החלה המלחמה. טיטוס החליט לפעול בכל כוחו לפרוץ את חומות ירושלים. הוא התחיל להפעיל את "אילי הברזל", היו אלה קורות עץ שבראשן מתכת, המנגחות את החומה. היו לו תותחים שהפילו בכח רב סלעים במשקל שלושים וחמש ק"ג למרחק של שלוש מאות מטר. טיטוס אף השתמש ב"מקדח חומות" - כלי ממתכת שסובבו אותו במהירות כדי לפרוץ בחומה. אבל ידע טיטוס וידעו החיילים שכל כלי הנשק והתכסיסים לא יועילו להם בדרך הטבע להבקיע את החומה המבוצרת. אך גרמו העוונות, וביום ז' באייר הצליח טיטוס להבקיע את החומה החיצונית [המכונה: "החומה השלישית"] של ירושלים. כאשר פרץ את החומה, קרא: "האלוקים נלחם לנו, כי רק יד האלוקים החזקה גרשה את היהודים מן המצודות האלו. כי מה תעשנה ידי אדם ומכונותיו למגדלים אשר כאלה?!"

בימים הבאים שקד טיטוס וצבאו על ניגוח "החומה השנייה", ואכן כעבור מספר ימים אף חומה זו הובקעה. רק חומה אחת נותרה כמגן על הר הבית. חומה זו היתה חזקה יותר מקודמותיה, ועליה נבנה "מבצר אנטוניה" - זהו מבצר חזק במיוחד, השוכן בצפון מערב הר הבית, ומגן על בית המקדש ועל העיר כולה.

בתחילת חודש תמוז התחילו הרומאים להשתלט על מבצר זה, והיהודים מנגד נלחמו בהם בחירוף נפש. נשכחו הפילוגים בעם, וכאיש אחד נלחמו כולם בחירוף נפש להגן על העיר. התנהלו קרבות קשים ביותר, אולם הגזירה כבר נגזרה משמים, וביום יז' בתמוז נהרס מבצר אנטוניה, וכך נוצרה פרצת דרך אל הר הבית.

מאבקים אחרונים

הר הבית כבר פרוץ, אולם בית המקדש עצמו עדין מבוצר. שם התבצרו הכהנים, ובמסירות נפש המשיכו את עבודת בית המקדש. מלחמה נוראה בת שלושה

שבועות התנהלה על הר הבית. מיום יז' בתמוז עד ט' באב לחמו היהודים בחירוף נפש שהרומאים לא יציגו את רגליהם הטמאות בהיכל ה'. ביום כז' בתמוז שרפו היהודים את האולמות שחיברו בין מבצר אנטוניה לבין בית המקדש, כדי למנוע מן הרומאים את הגישה לבית המקדש. בשריפה זו נהרגו חיילים רומאיים רבים שניסו לעבור דרך האולמות.

אך גם זה לא עזר, בב' באב התקרבו הרומאים מאוד לבית המקדש והחלו לנגח את חומת המקדש באילי הברזל. אבל החומות היו כה חזקות, עד שהאבנים לא זעו ממקומן. גם שערי החומה נשארו על מקומם. הרומאים ניסו למוטט את אחד מאבני החומה, הם עקרו את אבני היסוד של השער, אך השער נותר יציב. הרומאים הקימו טולמות מול החומות, והחלו לטפס כדי לקפוץ אל המקדש. אבל היהודים המתינו להם ודחפו את הסולמות אחורנית, כך שהחיילים נפלו מגובה גדול מאוד.

אז הציתו הרומאים אש באולמות שעל יד העזרה. ראו היהודים את האש האוחזת בהיכל, ופחד ואימה נפלו עליהם. ביום ט' באב, בשעות הבוקר, נערך הקרב האחרון על בית המקדש. היהודים לא הרפו מן ההגנה. הם הגנו בגופם, תשושים עייפים ומורעבים, על קודש הקודשים, ההיכל, העזרה והלשכות.

בית אלוקינו היה לשריפת אש

אולם אין חכמה ואין עצה ואין גבורה נגד ה'. חייל רומאי ניגש אל הלשכות שבצפון הבית, הצליח להתרומם אל החלון והשליך לפיד אש בוער אל הלשכה. האש התחילה להאחו במקדש. היהודים הלוחמים לא חסו על חייהם, הם פרצו אל האש וניסו לכבותה, אך נגזרה הגזרה. ביום ט' באב וביום י' באב עלו הלהבות השמימיה עם זעקתם של בני ציון אשר ליבם לא עמד במחזה הנורא של חורבן בית אלוקינו. רבים רבים הפילו עצמם לתוך הלהבות הבוערות, כי לא יכלו לשאת את השבר. אז פרצו הרומאים לבית המקדש, הרגו את כל מי שנקרה בדרכם, טימאו את בית ה' והוסיפו לשלוח אש בכל פינותיו.

ירושלים חרבה עד היסוד. רבבות רבבות נטבחו באכזריות איומה, ורבבות אחרים נתפסו בידי חיילי רומי. בין חורבות העיר ובמנהרות שמתחת לאדמה ניסו הפליטים להסתתר, אך יד הרומאים השיגה את כולם. גם מנהיגי המרד נפלו בידי הרומאים. יוחנן מגוש חלב, שבור ורצוץ מן הרעב ומן המלחמה המתישה, יצא מן המערה ונפל בידי האויב. שמעון בר גיורא ניסה להימלט דרך מחילה אל מחוץ לעיר, אך נתפס אף הוא. נכבלו שניהם יחד עם עוד שבויים נוספים והועמסו על שלוש אוניות גדולות בדרך לרומי.

גאוותו של טיטוס

טיטוס הרשע נכנס בגאווה לבית המקדש, עמד ואמר: "אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חֲסִיוֹ בּוֹ?" מיד הלך ועשה תועבות נוראות בביזיון נורא בתוך בית המקדש. התגאה על ה' ואמר: אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו, למי שעושה מלחמה בארמון המלך ומנצח. והנה אני מנצח את ה' בתוך ביתו! נטל טיטוס את הפרוכת בביזיון, קרע אותה, ונעשה נס ויצא ממנה דם, כדי שיחשוב שכאילו הרג

את עצמו. עשה אותה כמין שק והניח בה את כלי המקדש, כדי להציגם ולהשתבח בהם בעירו.

מלווה בחייליו ועטור ניצחון הפליג טיטוס בספינה יחד עם כלי בית המקדש כדי להשתבח בעירו. עמד עליו גל גדול להטביע את כל הספינה. אמר: כנראה שאלוהיהם של אלו - אין גבורתו אלא במים. דור המבול - הטביע אותם במים. את פרעה - הטביע במים. את חיילי סיסרא - הטביע במים. אף אני - כשהייתי בתוך ביתו וברשותו לא היה יכול להילחם בי, ועכשיו בא לכאן ועמד עלי להטביעני במים. אם באמת גבור הוא - יעלה ליבשה ויעשה בי מלחמה. יצאה בת קול ואמרה: רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע! בריה קטנה יש לי בעולמי ויתוש שמה, עלה ליבשה ועשה עמה מלחמה!

תהלכות הניצחון

כשהגיע טיטוס לרומי, החליט לערוך תהלכות ניצחון גדולה. שבע מאות בחורים יהודים גבוהים וחזקים נבחרו לפאר את תהלכות הניצחון הגדולה. השבויים נכבלו בשלשלאות של ברזל, כדי להציגם לפני ההמון החוגג. כך הלכו מאות בחורי ישראל כבולים, כפופים, מדוכאים ומושפלים, ובראש התהלוכה שני מנהיגי המרד: יוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא. השבויים נאלצו לשאת עימם את הכלים הקדושים והיקרים ביותר לעם ישראל - כלי המקדש, ולהציגם לעין כל. כאשר הגיעה התהלוכה בקול המון חוגג אל היכל העבודה זרה שלהם, הודיעו לעם כי שמעון בר גיורא הומת, ויוחנן מגוש חלב נידון למאסר עולם.

זכר לניצחון הגדול הקימו לכבודו של טיטוס שער גדול הנקרא בשם "שער טיטוס". בתבליטים שעל השער אפשר לראות עד היום את תהלכות הניצחון - שבויי יהודה הצועדים מושפלים ומובילים עימם את כלי המקדש - מנורת הזהב, החצוצרות ועוד כלים. הרומאים אף טבעו מטבע מיוחדת לכבוד ניצחונם: בצד אחד נחקקה דמותו של הקיסר, ובצד השני אשה שידיה כפותות והיא יושבת ממררת בבכי מתחת לעץ תומר. מאחוריה חייל רומאי חמוש, ומתחת לתמונה נכתב: "יהודה נפלה".

טיטוס לא הסתפק בכל זה, הוא נהג עם השבויים שלקח עמו באכזריות רבה. בבנין ה"קולוסיאום" הענק אשר ברומא, כינס טיטוס המון רב מאוד, כחמישים אלף איש, שנכנסו לאולם המרכזי דרך שמונים פתחים. כולם חיכו במתח לתרועת החצוצרה, שתסמן את תחילת המשחק האכזר. ואכן עם הישמע תרועת החצוצרה, מול עיני ההמון האכזרי צמא הדם, הושלכו אל הזירה שבויי מלחמה רבים. חיות טרף מורעבות התנפלו על השבויים ששמשו כ"גלדיטורים" [לוחמים]. למעשה היו הם טרף לשיניהם. כך שוסעו השבויים האומללים על ידי חיות טרף, כמחזה שעשועים נורא.

אל נקמות ה'

אולם הקב"ה לא שכח "לסגור חשבון" עם טיטוס הגאה. הראה הקב"ה לטיטוס כי כל ניצחונותיו הם אך ורק מאת ה' וברצונו - כי בו בחר ה' להיות ה"מקל" שבו

מכה ה' ומוכיח את עם ישראל. אולם כשרוצה ה' במפלתו של אותו רשע - אפילו בריה קטנה, כמו יתוש, יכולה להשפיל אותו ולמרר את חייו.

ואכן באחד הימים בא יתוש ונכנס בתוך חוטמו. ולא עזב אותו במשך שבע שנים! בכל אותן השנים היה היתוש מנקר במוחו של טיטוס ומטריף את דעתו, ולא היתה לו מנוחה לא ביום ולא בלילה, כאבי ראש עזים תקפו את טיטוס במשך כל חייו. פעם אחת עבר טיטוס על יד פתח חנותו של נפח, שמע היתוש את קול דפיקות הפטיש - ושתק. אמר טיטוס: אם כן יש תקנה. הביאו לו נפח בכל יום והכה לפניו. על ה"תענוג" הזה היה עליו לשלם טבין ותקילין - ארבעה זוזים ליום לנפח גוי. אבל לנפח יהודי לא היה משלם, כי אמר: די לו בזה שרואה את שונאו במצב ביש כזה, זה כבר תשלום גדול. במשך שלושים יום עשה כן, אולם מכאן ואילך התרגל היתוש לשמע הקולות והמשיך בזמזומיו ובניקוריו... עד יום מותו של טיטוס.

אמר רבי פנחס בן ערובה, אני הייתי בין גדולי רומי, וכשמת טיטוס פצעו את מוחו, ומצאו בו כציפור דרור שמשקלה שני סלעים! אמר אביי: מקובלים אנו, פיו של היתוש היה של נחושת וציפורניו היו של ברזל.

בשעת מיתתו ציוה טיטוס, שישרפו את גופו ויפזרו את האפר בשבעה ימים ונהרות, כדי שלא ימצא אותו אלוהי היהודים ויעמידהו בדין. אכן עשו כדבריו. לימים, כאשר בן אחותו - אונקלוס בר קלונימוס - רצה להתגייר, הלך והעלה את טיטוס באוב [כעין סיאנס]. שאל אותו: מי חשוב בעולם הבא? אמר לו: ישראל. שאל אותו: האם כדאי להידבק בהם? אמר לו: מצוותיהם מרובות ואי אפשר לעמוד בהן. מציע אני לך שתלך ותתגרר בהם בעולם הזה, ועל ידי כך תהיה ראש וחשוב, שנאמר (איכה א): "הָיוּ צָרִיךָ לְרֹאשׁ" - כל המיצר לישראל נעשה ראש. שאל אותו אונקלוס: באיזה עונש דנים אותך בשמים? אמר לו: במה שגזרתי על עצמי. בכל יום ויום צוברים את אפרי ומחיים אותי שוב, ואחר כך שורפים אותי ומפזרים את אפרי על שבעה ימים. כן יאבדו כל אויביך ה'.

גם עליך תעבור כוס

גם רומי כולה נענשה. עוד בימים ששלט טיטוס, באו עליה פורענויות שונות: רעידות אדמה, שריפות, מגיפות. במחו 'קאמפניה' אשר בדרום איטליה, חבל ארץ משובח, שגרו בו הרומאים העשירים, התחוללה רעידת אדמה. בתים רבים התמוטטו בעיר פומפי השוכנת באזור זה. זו היתה רק מקדמה. שבע עשרה שנה אחר כך הופיע ענן שחור על פסגת ההר הניצב ליד פומפי - הר הווב. לפתע נשמעה התפוצצות אדירה, שזעזעה את כל הסביבה. בראש ההר נפתח סדק ענק, שממנו התפרץ עמוד אש ועשן. מפסגת ההר החל לגלוש חומר לוהט, ואחריו מטר אבנים אפורות, גזים לוהטים מרעילים, וכל זה מלווה ברעידות אדמה חזקות, שמוטטו את הבניינים בזה אחר זה. שלושה ימים רצופים הושלכו טונות של חומר לוהט וכיסו אזורים שלימים. הערים פומפי והרקולניוס הושמדו לגמרי, בתוך שעות אחדות נקברו מאות אלפים...

במשך הזמן ירדה אימפריית רומי מעל מפת ההיסטוריה, היא נחרבה בידי שבטים פראיים ולא נשאר לה שריד, כדברי הנביא ירמיה (איכה ד כא): "גם עליך תִּעָבֵר פֹּס".

עקיבא ניחמתנו!

פעם אחת לאחר החורבן, היו רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכים בדרך. נכנסו לעיר רומי, ושמעו את קולות ההמון - קולות של חגיגות ותרועות שמחה. הקול היה כל כך חזק עד שנשמע למרחק של מאה ועשרים מיל (כ-120 ק"מ). התחילו החכמים לבכות, ולעומתם - רבי עקיבא שחק [חיך]. אמרו לו: עקיבא, אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם: למה אתם בוכים? אמרו לו: הגוים שעובדים עבודה זרה ומשתחווים לפסיליהם - יושבים בטוחים ושאננים, ואילו בית אלהינו היה לשרפת אש ומדור לחית השדה, ולא נבכה?! אמר להם: דווקא לכך אני משחק! אם כזו שלוה נתן ה' למכעיסיו - קל וחומר איזו שמחה ושלוה מצפה לעם ישראל לעתיד לבוא.

שוב פעם אחת עלו החכמים לירושלים. הגיעו להר הצופים [מקום רחוק שבגובהו היו רואים את הר הבית] וקרעו את בגדיהם למראה החורבן. הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים. שוב התחילו החכמים לבכות, ולעומתם - ר' עקיבא משחק. אמרו לו: עקיבא, תמיד אתה מפליא אותנו, שוב אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם: אתם למה בוכים? אמרו לו: מקום כה קדוש שכתוב בו (במדבר א): "וְהָיָה הַקֶּרֶב יוֹמָת" - שועל יוצא מתוכו? ועליו התקיים הפסוק: "על הר ציון ששמים שועלים הלכו בו". והיאך לא נבכה?! אמר להם: דווקא לכן אני משחק! אם התקיימה נבואת הפורענות שירושלים תהיה כה שוממה עד ששועלים ילכו בה, לבטח תתקיים גם נבואת הנחמה שניבא הנביא זכריה (זכריה ח, ד-ה): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת, עוֹד יֵשְׁבוּ זִקְנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם, וְאִישׁ מְשַׁעֲנֵתוֹ בִּידוֹ מֵרֵב יָמִים, וּרְחֲבוֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יִלְדִים וְיִלְדוֹת מְשַׁחֲקִים בְּרַחֲבֶיהָ". אמרו חכמים לרבי עקיבא: עקיבא ניחמתנו! ויהי רצון שנזכה להתנחם ברגלי מבשר, בביאת המשיח במהרה!

על תרנגול ותרנגולת חרב הר המלך

היה בארץ ישראל אזור גדול וחזק - המכונה "הר המלך". אמר רבי יוחנן: 600,000 עיירות היו לינאי המלך בהר המלך, ובכל עיירה היו 600,000 איש. אמר רבי עולא: אני ראיתי את המקום, שהוא קטן מאוד, ולא יכול להכיל כמות גדולה כזו של אנשים. אמר כופר אחד לרבי חנינא: משקרים אתם ומגזימים! אמר לו רבי חנינא: ארץ ישראל היא "ארץ צבי". כמו הצבי, שלאחר שמפשיטים את עורו ממנו, הוא מתכווץ מאוד ואי אפשר לעטוף בו שוב את בשר הצבי, כך ארץ ישראל: כאשר עם ישראל יושבים עליה - יש בה רווחה ומקום לכולם, אולם כאשר אינם יושבים עליה - מתכווצת ומתגמדת.

בימיהם נוהגים היו שכשיצאו חתן וכלה לחופה, היו מוליכים לפניהם תרנגול ותרנגולת, לסימן שיפרו וירבו כתרגולים. פעם אחת, עברה פלוגה של חיילים רומאים ונטלו את התרנגול והתרנגולת מלפני החופה. כעסו על כך היהודים, ומיד התנפלו על הרומאים והיכו אותם. באו הרומאים ואמרו לקיסר: מדרו בך היהודים.

עלה עליהם המלך למלחמה. היה בין היהודים אדם גבור מאוד מאוד בשם "בר דרומי". בקפיצה אחת היה יכול להגיע למרחק של קילומטר! הוא החל להרוג ולהכות ברומאים. הקיסר, שראה אותו, נבהל מאוד, והבין כי לא יוכל לנצחו בדרך טבעית. הוא נטל את כתרו מעל ראשו והניחו על הקרקע כסימן על כך שהוא ומלכותו נתונים ומסורים בידי ה', וכך אמר: רבונו של עולם! אם נח לך, אנא ממך אל תפיל אותי ואת מלכותי בידי אדם זה! נכשל בר דרומי בלשונו ואמר: "הָלֹא אַתָּה אֱלֹהִים וְנִחַתְנוּ, וְלֹא תֵצֵא אֱלֹהִים בְּצַבָּאוֹתֵינוּ!" דהיינו שח"ו אין הוא זקוק לעזרתו של הקב"ה. והנה כאשר נכנס בר דרומי לבית הכסא, בא דרקון [מין נחש] והקיש אותו ומת. אמר הקיסר: הואיל ונעשה לי נס - אניח הפעם ליהודים ולא אלחם בהם, ומיד חזר לאחוריו. שמחו היהודים מאוד, ומיד התחילו לערוך שמחה ומשתה, והדליקו נרות רבים מאוד. האור היה כל כך גדול עד שבמרחק קילומטר מן המקום ניתן היה לזהות ולהבחין בדוגמא של טבעת לאור הנרות. אמר הקיסר: שמחים ומשחקים בי היהודים, אם כן אתנכם בהם! מיד חזר ובא עליהם עם צבא של 300,000 לוחמים, והרגו ביהודים אשר בהר המלך במשך שלושה ימים ושלושה לילות. ומרוב גודלו של המקום, כאשר היו הרומאים הורגים בצד האחד, לא חשו בכך תושבי הצד השני. כך היו בעיר בו זמנית בצד האחד הרג ומלחמה, ובצד השני נמשכו השמחה והמחולות.

חורבן ביתר

לא בחיל ולא בכח

לאחר חורבן בית המקדש השני, עדיין היתה קיימת סמוך לירושלים עיר גדולה וחזקה, שלא הצליחו הרומאים לכבושה, היתה זו העיר "ביתר". המנהיג של ביתר היה גבור עצום בשם "בר כוכבא" [הנקרא גם "בר כוויבא"]. כשרצה להילחם באויב, היה שם אבנים בין שיניו חזרק אותן, וכך הורג בבת אחת כמה נפשות. בתחילה טעו בו חכמי הדור וחשבו אותו למלך המשיח. בר כוכבא גייס לצידו צבא חזק ביותר - לא כל חייל זכה להיכנס לצבאו, אלא רק מי שעבר מבחן קפדני ביותר. מה היה המבחן? כל חייל שרצה להצטרף אל מחנה בר כוכבא - היה עליו לקטוע לעצמו את בוהן ידו, כדי להוכיח את גבורתו ואומץ ליבו. כך אסף בר כוכבא מאתיים אלף חיילים מקוטעי אצבע. אמרו לו חכמים: עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומים? אמר להם, והיאך אבדוק אותם לדעת את מידת גבורתם? אמרו לו: תעשה להם מבחן אחר: ירכבו על סוס, ותוך כדי רכיבה יהיה עליהם לעקור ארז מהלבנון. מי שלא יצליח לעשות זאת, לא יכנס לצבא שלך. אכן עשה בר כוכבא כדבריהם, ואסף עוד מאתיים אלף חיילים, שהצליחו לעקור ארז מהלבנון תוך כדי רכיבה.

כך נותרה ביתר העיר היחידה שלא נכבשה בידי הרומאים במשך חמישים ושתים שנה לאחר החורבן. מה היה סוד קיומה והישרדותה? במבט שטחי נראה כי צבאו האדיר של בר כוכבא הוא שהגן עליה, אולם המהלך בו התגלגלו הדברים מלמד אותנו "כי לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי אמר ה'..."

מצור על ביתר

בזמנם נהגו שכאשר נולד תינוק, שתלו לו עץ ארז, וכשנולדה תינוקת שתלו לה עץ שיטה. בשעת הנישואין - היו קוצצים את האילנות הללו, ומהם היו עושים חופה. פעם אחת עברה בת הקיסר ונשברה יתד במרכבתה. מיד קצצו עבדיה ארז, כדי לעשות ממנו יתד חדשה. חרה ליהודים מאוד על כך, ובאו עליהם והכום. הלכו הרומאים ואמרו לאדריאנוס קיסר רומי: מרדו בך היהודים! חרה אפו של הקיסר, והוא החליט לחדש את המלחמה על העיר ביתר ולכבושה בכל מחיר, מיד שלח את צבאו שיצורו על העיר.

שמונים אלף מפקדי צבא היו צרים על ביתר. מלחמות רבות ניטשו בין צבאות אדריאנוס לצבאות בר כוכבא. פעם אחת כשיצאו למלחמה, פגש ביהודים זקן אחד, אמר להם: ה' יהיה בעזרכם! הכשיל אותם פיהם, ומרוב שהיו בטוחים בגבורתם אמרו: "הלוא אתה אלוהים זנחתנו, ולא תצא אלוהים בצבאותינו" - הקב"ה לא יעזור לנו, אלא רק גבורתנו תעמוד לנו.

היה בעיר ביתר צדיק גדול, דודו של בר כוכבא - רבי אלעזר המודעי. היה רבי אלעזר עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום היה מתפלל ואומר: רבונו של עולם, אל תשב בדין היום! ואכן בזכותו לא נפלה העיר בידי האויב, שצר אותה במשך שלוש וחצי שנים. לבסוף התייאש אדריאנוס מלכבוש את ביתר והיה בדעתו לחזור. בא גוי אחד מתושבי האזור [-"כותי"] ואמר לו: כל זמן שתרגולת זו מתפלשת באפר [היינו רבי אלעזר המודעי שעוסק בתפילה ובתעניות], אין אתה יכול לכבוש את העיר. אלא המתן לי, ואני אדאג לך שתכבוש את העיר עוד היום!

אנשי אמונה אברו

מיד נכנס הכותי לביתר, ומצא את רבי אלעזר עומד ומתפלל. ניגש הכותי אל רבי אלעזר ועשה עצמו כאילו הוא לוחש באוזנו דבר סוד. אולם רבי אלעזר כמובן לא הרגיש בכך. הלכו ואמרו לבר כוכבא: דודך רבי אלעזר מבקש למסור את העיר לידי אדריאנוס, ראינו בעינינו שיש לו דברי סתר עם איש כותי! שלח בר כוכבא שיביאו לפניו את אותו כותי. אמר לו: מה אמרת לרבי אלעזר, ומה אמר לך? התחכם הכותי ואמר: אם לא אומר לך - תהרוג אותי, אולם אם אומר לך - הקיסר שלי יהרוג אותי. אם כן מוטב לי להיות נאמן לקיסר ולשמור את סודות המלכות. הבין בר כוכבא מתשובתו, שאכן יש דברי סתר בין קיסר רומי לבין רבי אלעזר.

שלח מיד שיביאו לפניו את רבי אלעזר. אמר לו: מה לחש לך הכותי הזה באוזניך? אמר לו: איני יודע מה לחש באוזני, כי הייתי עומד בתפילה ולא שמעתי כלום. ומה אמרת לו? הוסיף בר כוכבא לשאול. לא כלום, השיב רבי אלעזר. התמלא בר כוכבא כעס גדול, בעט ברבי אלעזר ברגלו והרגו. באותו רגע יצאה בת קול מן השמים ואמרה (זכריה יא, יז): "הוֹי רַעֵי הָאֱלִיל עֲבִי הָצֶאן, חָרֵב עַל זְרֻעוֹ וְעַל עֵין יְמִינוֹ" - אתה שברת זרועם של ישראל וסמיית את עין ימינם [גדול הדור], לפיכך: "זְרֻעוֹ יְבוֹשׁ תִּיבֶשׁ וְעֵין יְמִינוֹ כְּהָה תִּכְהָה". מיד גרמו העוונות, ונלכדה ביתר ונהרג בר כוכבא.

ביום תשעה באב נכנסו שמונים אלף מפקדי הצבא עם חיילותיהם לעיר ביתר, והיו הורגים בה אנשים נשים וטף, עד שהתמלאה העיר כולה בדם. יצא הדם מן הפתחים ומן הסבכות ומן הצינורות, והיו הסוסים שוקעים בדם עד חוטמיהם, והיה הדם מגלגל וסוחף אבנים כבדות במשקל של למעלה משלוש מאות ק"ג.

את ראשו של בר כוכבא הביאו לפני אדרייאנוס. אמר: מי הרגו? אמר לו כותי אחד: אני הרגתי. אמר לו: לך והבא אותו אלי. הלך והביאו ומצא נחש כרוך על צוארו. בחן אדרייאנוס את גופו החסון של בר כוכבא, ואמר: אילולי אלוקים הרגו לזה, מי היה יכול להורגו?

הטוב והמטיב

אדרייאנוס, שלא האמין שהעיר ביתר תיפול בידו אי פעם, היה שיכור גאוה וניצחון. הוא החליט לא לאפשר לקבור את הרוגי ביתר, אלא כרם גדול היה לו שמונה עשרה ק"מ על שמונה עשרה ק"מ. הביאו את ההרוגים לשם והשכיבם בפישוט ידים ורגלים זה על גבי זה, וגדרו בהם את כרמו מכל צדדיו - סה"כ היקף של שבעים ושנים ק"מ. וזאת כדי שיתענג תמיד למראה הגיבורים ההרוגים. כך היו הרוגי ביתר מוטלים בביזיון במשך שבע שנים, אולם נעשה נס שגופותיהם לא הסריחו. עד שעמד מלך אחר ונתן רשות לקבור את ההרוגים. נאספו כל ישראל שהיו שם, טיפלו במתים והביאום לקבורה. אותו היום שהובאו הרוגי ביתר לקבורה - יום ט"ו באב היה, באותה שעה תיקנו חכמים בברכת המזון את ברכת "הטוב והמטיב". הטוב - שהגופות לא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה.

ציון שדה תחרש

פורענות קשה נוספת שארעה בתשעה באב היא חרישת ירושלים לאחר החורבן. היה זה בשנת ג' תתצ"ט (135 למנינם), ששים וחמש שנה לאחר החורבן. הקיסר הרשע אדרייאנוס חרש את ירושלים כולה והחריב אותה עד היסוד. על חורבותיה נבנתה במשך הזמן "עיר חדשה". היא כונתה "אליה קפיטולינה", על שם אליל רומי. היתה זו עיר נוצרית לכל דבר. על אדמתה נבנו כנסיות, ואת רחובותיה מילאו בליל של עמים וגויים. על היהודים נאסר להיכנס לירושלים. רק פעם אחת בשנה - ביום החורבן - הותר ליהודים להיכנס, תמורת מס של דינר לנפש.

"באו גויים בנחלתך..."

מאז עברה ירושלים תלאות וכיבושים רבים. בשנת ד' שפ"ח נכבשה ירושלים בסערה על ידי החליף [המושל] עומר, יורשו של מוחמד. הוא הפך אותה לעיר מוסלמית, בנה עליה מסגדים, ואת שמה החליף מ"אליה קפיטולינה" ל"אל קודס".

שנים נוספות חלפו ושוב עברה ירושלים מיד ליד. הפעם כבשו אותה הנוצרים נוסעי הצלב, ששפכו בדרכם דם יהודי כמים. המסגדים שבנה עומר על הר הבית הפכו לכנסיות נוצריות. קרבות בלתי פוסקים בין הצליינים והמצרים, העבירו את הבעלות על ירושלים לידי הסולטן המצרי צאלח א-דין.

רומאים, ביזנטים, ערבים, צליינים ומצרים, כולם רבו על ירושלים. קסם מיוחד אפף את העיר הקטנה והעניה, אבל כולם ידעו את הסוד הגדול, ידעו וניסו להדחיק את הידיעה הזו, כי ירושלים היתה הווה ותהיה של העם היהודי.

הכותל - שריד בית מקדשנו

נשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם

נאמר בשיר השירים (ב, ט): "הֲנֵה זֶה עוֹמֵד אַחֵר פְּתִילָנוּ, מְשִׁיחַ מִן הַחֲלָלוֹת, מְצִיץ מִן הַחֲרָפִים". ואומרים חז"ל במדרש: הנה זה עומד אחר כותלנו - אחר כותל המערבי של בית המקדש, שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם. ולמה? ששכינה במערב.

במשך אלפיים שנות הגלות, עברו על ירושלים מלחמות רבות, היא נחרבה ונבנתה שוב ושוב, ורק קיר אחד נותר לו איתן ויציב - הכותל המערבי, שריד בית מקדשנו.

מספרים רבותינו: כשכבש אספסיינוס את העיר, חילק חומותיה לארבעה דוכסים: דוכס של ערביים, דוכס של אפריקה, דוכס של אלכסנדריה ודוכס של פלסטיני. ועלה השער המערבי לפגגר דוכס של ערביים. גזרו מן השמים שלא יחרב לעולם. למה? ששכינה במערב. הללו החריבו את שלהם והוא לא החריב את שלו. שלח אספסיינוס והביאו. אמר לו: למה לא החרבת את שלך? אמר לו: חייר, לשבחה של מלכות עשיתי. שאילו החרבתי אותו לא היו יודעים מה החרבת. עכשיו יראו הבריות ויאמרו: ראו כוחו של אספסיינוס מה החריב! אמר לו יפה עשית, אולם כיון שעברת על מצותי - עלה לראש הגג והפל את עצמך. אם תחיה תחיה, ואם תמות תמות. עלה והפיל עצמו ומת.

עוצו עצה ותופר

טיטוס הרשע, לאחר שהחריב את ירושלים, ניסה בכל כוחו להרוס את הכותל המערבי. הוא הפעיל אל "אילי הברזל" החזקים ביותר, שינגחו את הקיר, אולם כל נסיונות הביקוע בקיר ה"פשוט" ההוא, שממערב להר הבית, עלו בתוהו. אילי הברזל האימתניים, שהפילו חומות אדירות, לא הצליחו להבקיע קיר זה. הקיר העומד לו איתן כמו הכריז ואמר: הראית, טיטוס הגאה? לא אתה החרבת את מקדש היהודים. אלוהיהם נתן לך את הכח להחריבו, בית הרוס הרסת. הנה אפילו כותל פשוט אינך יכול לסתור....

כשראו הרומאים שאין באפשרותם להחריב את הכותל, ניסו תחבולה אחרת. הם ציוו את תושבי ירושלים לרוקן את אשפתם שלוש פעמים בשבוע ליד הקיר הקדוש הזה. אלה שמתגוררים במרחק יום הליכה מהמקום, הצטוו לעשות זאת אחת לשבוע, והגרים במרחק של יומיים הליכה - אחת לשבועיים. בדרך זו היה הכותל מכוסה אשפה במשך שנים רבות. אולם בהגיע הזמן, שם הקב"ה קץ לביזיון הלזה. הרבה שלוחים לו למקום. השליח ששלח ה' כדי לטהר את המקום הקדוש הזה היה הסולטן סלים. הוא קבע את ביתו מול הר הבית, בבית שחלונותיו משתקפים אל מקום המקדש. אהב הסולטן להתבונן מן החלונות הללו, שנוף בעל הוד קדומים נשקף מהם. והנה בהלה וכעס נורא אחזוהו יום אחד, כשראה מחלון ביתו אשה

זקנה הנושאת בידיה מספר שקים מעלי צחנה, ומשליכה אותם בפינה המערבית להר הבית. לתדהמתו הבחין כי המקום כולו מלא אשפה. מבירורים שערך וחקר, נודע לו על המסורת העתיקה של צאצאי הרומאים, לזרוק את אשפתם דווקא במקום הזה. הוא החליט לפעול מיידית לפינוי הרי האשפה שהצטברו שם. מה עשה? ניגש אל הר הזבל, ופיזר לתוכו מטבעות זהב רבים. עד מהרה נהרו אנשי העיר אל המקום, כדי לפנות את האשפה ולזכות באוצר. תילי אשפה פונו, ולעין כל נחשף הכותל המערבי.

לעולם אין השכינה זזה מהכותל המערבי

אמר רבי אלעזר בן פדת: אף בזמן שחרב בית המקדש, אין השכינה זזה ממקומה, שנאמר (מלכים א ט ג): "וַהֲיָיוּ עֵינֵי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים". אמר רב אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בית המקדש, שנאמר: "הנה זה עומד אחר כותלנו".

הסבר על ענין קיומו של הכותל המערבי כתוב בספר אמונה והשגחה: "מקום מקדשנו - כשנתבונן בו נכיר ענין נצחיותו... אף כששלטו כמה ידים ורצו לעוקרו, לא עלתה בידם. וזהו סימן מובהק שלא זזה שכינה משם... והוא כמו עצם "לזוז" שנשאר באדם לאחר מותו, שהוא יהיה יסוד לבנין האדם בתחיית המתים. והוא רמז לכלל ישראל, שלא יכלה ממנו שארית הפליטה!"

ואכן הכותל, אשר גם בחורבנו יכול כל יהודי להרגיש ולחוש כי זה בית אלוהים וזה שער השמים, מחזק בנו את התקוה ואת האמונה שבמהרה נזכה להתגלות השכינה בהר ה' ובבנין בית המקדש, כמו שניבא ישעיהו הנביא מפי ה' (ישעיה ב, ג):

"וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהוָה הָרַב בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הָהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת, וְנִהְיוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הָרַב בֵּית ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדֶּרֶכָיו וְנִלְכֶה בְּאַרְחֵיתָיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם".

פרק שלישי - עשרה הרוגי מלכות

אבדה גדולה

אמרו רבותינו במדרש: כאשר ברא הקב"ה את האילנות, היו מתגאים בקומתם ומגביהים את עצמם למעלה למעלה. אולם כאשר ברא ה' את הברזל, ירדה גאותם, השפילו את עצמם ואמרו: אוי לנו, שברא הקב"ה דבר שיכרות אותנו.

כך, לאחר חורבן בית המקדש השני, היתה לעם ישראל נחמה גדולה, בכך שעולם התורה היה פורח ומשגשג: תנאים קדושים וצדיקים עמדו להם לעם ישראל, עד שהיו אנשים שאמרו: מה כבר הפסדנו בזה שנחרב הבית? הרי יש בינינו תלמידי חכמים שמדריכים את העולם בתורת ה' ובמצוותיו! אולם אז נגזרה גזירה מאת ה' יתברך על עשרה צדיקים קדושי עליון, שייהרגו על ידי המלכות, ובוזה הרגישו כולם היטב היטב את צער ומרירות הגלות והחורבן, שעל ידם איבדנו אבדה גדולה ועצומה עד מאוד. לכן, כאשר מקוננים אנו על חורבן בית המקדש, מזכירים אנו אף גזירה קשה זו, אשר מהווה חלק בלתי נפרד מצער הגלות והחורבן.

גזירת הקיסר

קיסר רומי, שמע רבות אודות החכמה הגדולה של תורת ישראל, והחל להתעניין בה. הוא החליט ללמוד את התורה החל מספר בראשית, וכך למד פרשה אחר פרשה, וכאשר הגיע לפרשת משפטים, למד את הפסוק: "וְגוֹנֵב אִישׁ וּמִכְרוֹ... מוֹת יוֹמָת". מיד שלח וקרא לעשרה חכמי ישראל, ובאו לפניו והושיב אותם על בימות של זהב. אמר להם: רוצה אני לשאול אתכם שאלה, לרדת לעומק הדין של תורתכם. אולם מבקש אני מכם כי תענו לי אך ורק את האמת ללא סילוף ושינוי. אמרו לו: מה שאלתך? אמר להם: אדם מישראל שגנב איש מאחיו בני ישראל ומכר אותנו - מה דינו? אמרו לו: התורה אמרה "מוֹת יוֹמָת". אמר להם: אם כן חייבים אתם מיתה! אמרו לו: מדוע? אמר להם: על מכירת יוסף, שמכרוהו אחיו. אם היו האחים בחיים הייתי דן אותם, אבל עכשיו שאינם בחיים אתם תישאו בעון אבותיכם! אמרו לו: תן לנו שהות של שלושה ימים. אם נמצא זכות על עצמנו - מוטב, ואם לא - תעשה כפי שחפצת. הסכים לכך הקיסר, ופנו לצאת מארמונו.

רבי ישמעאל עולה לשמים

היה ביניהם ר' ישמעאל כהן גדול. מיד פנו אליו כולם בתחינה ובבקשה שיעלה לרקיע על ידי הזכרת השם המפורש, ויחקור בשמים האם נגזרה הגזירה מאת ה' יתברך. נענה רבי ישמעאל לבקשתם, טיהר את עצמו, התעטף בטלית ובתפילין, והזכיר את השם המפורש. מיד נשאה אותו הרוח והביאה אותו עד הרקיע השישי. פגש אותו גבריאל המלאך, אמר לו: האם אתה הוא ישמעאל שהקב"ה משתבח בך בכל יום, ואומר שיש לו עבד בארץ שדומה לקלסתר פניו? (כי היה ר' ישמעאל אחד משבעה היפים בעולם, ופניו כפני מלאך אלוקים) ענה לו ר' ישמעאל: אכן, אני הוא. שאל גבריאל: מדוע עלית לכאן? אמר לו: מפני שמלכות הרשעה גזרה עלינו לאבד מאתנו עשרה חכמי ישראל, ועליתי לדעת אם הגזירה היא מאת ה'. שאל אותו גבריאל: ואם יודע לך שנגזרה גזירה, אך היא אינה חתומה - האם תוכל לבטלה? אמר לו: כן. ענה גבריאל ואמר: אשריכם, בני אברהם יצחק ויעקב, שגילה הקב"ה לכם מה שלא גילה אפילו למלאכי השרת!

אמר גבריאלי: ישמעאל בני, חי נפשך, שכך שמעתי מאחורי הפרגוד, שעשרה מחכמי ישראל נמסרו להריגה ביד מלכות הרשעה. שאל רבי ישמעאל לסיבת הדבר. ענה לו גבריאלי: על מכירת יוסף שמכרוהו אחיו. דע לך, שמידת הדין מקטרגת בכל יום לפני כסא הכבוד, ואומרת להקב"ה: האם כתבת בתורתך אות אחת לבטלה? הרי השבטים מכרו את יוסף, ולא פרעת עדיין מהם או מזרעם! לכן נגזרה הגזירה על עשרה מחכמי ישראל למוסרם להריגה בידי מלכות הרשעה. שאל רבי ישמעאל: ועד עכשיו לא מצא הקב"ה במי לפרוע את החוב? אמר לו גבריאלי: חי נפשך ישמעאל בני, שמיום שמכרו השבטים את יוסף, לא מצא הקב"ה בדור אחד עשרה צדיקים וחסידיים כמו השבטים, אלא רק בדור שלכם, לכן הקב"ה פורע מכם. אולם דע לך שהקב"ה ישיב לרומי כגמולם, ומלכות זו תרד עד שאול תחתית.

נחה דעתו של ר' ישמעאל. הוא החל להלך ברקיע אנה ואנה, והנה ראה מזבח סמוך לכסא הכבוד. אמר לגבריאלי: מה מקריבים אתם על המזבח? וכי יש פרים וכבשים ואש בשמים? אמר לו גבריאלי: נפשות של צדיקים אנו מקריבים עליו, שמיתתם של הצדיקים מכפרת, כמו הקרבנות שמכפרים. שאל אותו: מי מקריב אותם לפני ה'? אמר לו: מיכאל השר הגדול.

גזירה גזרתי

ירד רבי ישמעאל והודיע לחבריו שכבר נגזרה הגזירה ונחתמה. היו הצדיקים מצטערים מצד אחד על שנגזרה עליהם גזירה קשה כזאת. ומצד שני שמחו על כך שמחשיב אותם הקב"ה כצדיקים כה גדולים השקולים כנגד השבטים הקדושים.

ישבו החכמים בזוגות: רבי ישמעאל כהן גדול עם רבן שמעון בן גמליאל, רבי עקיבא עם רבי חנינא בן תרדיון, רבי אלעזר בן שמוע עם רבי ישבב הסופר, רבי חנינא בן חכנאי עם רבי יהודה בן בבא, רבי חוצפית המתורגמן עם רבי יהודה בן דמא. ניש כמה דעות מי היו עשרה הרוגי מלכות וכיצד נהרגו, כאן נביא השיטה שהובאה בספר "מעם ליעזר"

הריגת רבן שמעון בן גמליאל

נכנס הקיסר, וכל גדולי רומי אחריו. אמר להם: מי יהרג תחילה? ענה רבן שמעון בן גמליאל: אני נשיא בן נשיא, מזרעו של דוד מלך ישראל ע"ה, אני אהרג תחילה! ענה רבי ישמעאל כהן גדול ואמר: אני כהן גדול בן כהן גדול, מזרעו של אהרון הכהן, אני אהרג תחילה, ולא אראה במיתת חברי. אמר הקיסר: אם כן נפיל גורלות. אכן עשו כך, ונפל הגורל על רבן שמעון בן גמליאל.

צויה הקיסר לחתוך את ראשו תחילה, וחתכוהו. נטל אותו רבי ישמעאל בין ברכיו וצווח עליו במר נפש: הלשון שהיתה מבארת את התורה בשבעים לשון - איך עתה לוחכת את העפר?! והיה בוכה ומצטער. אמר לו הקיסר: עד שאתה בוכה על חברך, תבכה על עצמך, שגם אתה מובל להריגה! אמר לו רבי ישמעאל: איני בוכה על עצמי, כי חברי רבן שמעון גדול ממני בתורה ובחכמה, ולכן ראוי יותר לבכות עליו. ובוכה אני על כך שהוא הקדים אותי בכמה רגעים להגיע לישיבה של מעלה.

הריגת רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול

עוד הוא מתאונן ובוכה ומקונן, נשקפה בתו של הקיסר בעד החלון וראתה את יופיו

של רבי ישמעאל. נכמרו רחמיה עליו, ושלחה לאביה שיואיל לתת לה משאלה ובקשה אחת. אמר לה הקיסר: כל אשר תאמרי בתי אעשה, רק אל תבקשי ממני להותיר בחיים את רבי ישמעאל וחבריו. אמרה לו: אם כן אבקשך שתצווה להפשיט את עור פניו, כדי שאוכל ליהנות מיופיו תמיד. מיד ציוה להפשיט את עור פניו. כאשר הגיעו למקום התפילין צעק צעקה גדולה ומרה, ונודעזעו שמים וארץ. צעק פעם שניה ונודעזע כסא הכבוד. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: צדיק כזה, שהראית לו כל גנזי העולם, יהרג במיתה משונה על ידי הרשע? זו תורה וזו שכרה? אמר להם: הניחו לו, ותעמוד זכותו לדורות שלאחריו. אמר הקיסר לרבי ישמעאל: עד עכשיו לא בכית ולא צעקת, ועכשיו אתה צועק? אמר לו: לא על נשמתי אני צועק, אלא על מצות תפילין שלוקחים ממני. אמר לו הקיסר: עדיין בוטח אתה באלוהיך? אמר לו (איוב יג, טו): "הן יקטלני - לו אייחל", על אף שה' קוטל אותי ומוסר אותי להריגה, אני ממשיך לייחל אליו. ומיד יצאה נשמתו של רבי ישמעאל.

הריגת רבי עקיבא

אחריו הוציאו את ר' עקיבא. היה ר' עקיבא יושב ועוסק בתורה. כשבאו להוציאו להריגה, הגיע מכתב אל הקיסר שמלך ערביא משתלט על ארצו, ועל הקיסר ללכת. ציוה הקיסר לשים בינתיים את ר' עקיבא בבית האסורים. כשחזר הקיסר, הוציאו את ר' עקיבא להורג ביסורים קשים - היו מסרקים את בשרו במסרקות של ברזל. אותה שעה היתה שעת קריאת שמע, ור' עקיבא היה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? גם במצב קשה כזה אתה מסוגל לקבל עליך עול מלכות שמים? אמר להם: בני, כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, שכתוב: "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך" - דהיינו שיש לאהוב את ה' אפילו כשהוא נוטל את נפשך. והייתי אומר, מתי יבוא לידי פסוק זה ואקיים אותו, עכשיו שבא לידי - לא אקיימנו? אמר ר' עקיבא את הפסוק: "שמע ישראל, ה' אלוקינו, ה' אחד!" הוא האריך במילה "אחד", ויצאה נשמתו באחד. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' עקיבא, שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה, ומזומן אתה לחיי העולם הבא.

כשנפטר בא אליהו הנביא זכור לטוב, ונטלו על כתפו ונשא אותו למרחק חמש פרסאות [כעשרים ק"מ]. פגש אותו ר' יהושע הגרסי. שאל ר' יהושע את אליהו: וכי אינך כהן, והלא אסור לכהן להיטמא למת? אמר לו: גוף של צדיק אינו מטמא. הלכו שניהם יחדיו עד שהגיעו למערה אחת יפה מאוד. כשנכנסו לשם, ראו מיטה מוצעת ונר דלוק, שולחן וכסא. נטלו את ר' עקיבא והשכיבו אותו על אותה מיטה, והיו מלאכי השרת בוכים עליו שלושה ימים ושלושה לילות, ושיבחו והודו למי שאמר והיה העולם ואמרו: "אשריכם צדיקים, אשריכם חסידים, אשריכם עמלי תורה, מה גנוז ומה צפון לכם, כמו שנאמר: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". ביום למחרת נטל אותו אליהו הנביא והושיבו בישיבה של מעלה לדרוש שם בכתרי אותיות. והיו כל הנשמות של הצדיקים והחסידים מתקבצות לשמוע מדרשותיו.

הריגת רבי חנינא בן תרדיון

אחריו הוציאו את ר' חנינא בן תרדיון. אמרו עליו שהיה נעים בפני הקב"ה ובפני בני אדם. ומעולם לא עלתה קללת חברו על שפתיו. כשציוה הקיסר שלא ללמוד

תורה, מה עשה ר' חנינא? עמד והקהיל קהילות ברבים, וישב לו בשווקיה של רומי והיה לומד ועוסק ודורש בתורה.

ציוה הקיסר לכרוך את גופו בספר תורה ולשורפו. נטל אותו הקוסטינר (המוציא להורג), כרכו בספר תורה, נטל ספוגים של צמר ושרה אותם במים ושם אותם סביב גופו, ואחר כל זה הצית את האש, כדי שימות במיתה איטית וקשה. היתה בתו עומדת ואומרת: אוי לי אבא שראיתך בכך! השיב לה: טוב לי בתי שראית אותי בכך! היו תלמידיו עומדים לידו, שאלו אותו: מה אתה רואה? אמר להם: אני רואה גוילים [יריעות קלף] נשרפים, ואותיות פורחות באויר [יש בזה רמז לצדיקים, שגופם נשרף, אולם נשמתם עולה לגנוי מרומים]. התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אם אני לבדי נשרף, לא היה לי הדבר קשה, אולם עכשיו אני נשרף וספר תורה עמי. אמרו לו תלמידיו: פתח את פיך ותכנס לתוכו האש וכך תפטר בקלות. אמר להם: מוטב שמי שנפח בי את נשמתו הוא יטלנה ממני, ולא אמית את עצמי.

המוציא להורג, שהתרשם עמוקות ממחזה נורא זה, אמר לו: רבי, אם אני מסלק את הספוגים של הצמר מעל גופך, כדי שתצא נשמתך מהרה, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו: כן. ביקש שישבע לו, ונשבע לו. מיד הגדיל הקוסטינר את השלהבת, נטל את הספוגים, ומיד יצאה נשמתו. אז השליך הקוסטינר אף הוא את עצמו לתוך האש ונשרף. יצאה בת קול ואמרה: ר' חנינא בן תרדיון והקוסטינר מזומנים לחיי העולם הבא! על זה בכה ר' יהודה הנשיא ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, כגון זה הקוסטינר. ויש אדם שעובד את ה' כל ימיו ומפסיד את שכרו בשעה אחת, כגון יוחנן כהן גדול, ששימש שמונים שנה בכהונה גדולה, ולבסוף התפקר ונעשה צדוקי.

הריגת רבי יהודה בן בבא

ר' יהודה בן בבא - מרוב שקדנותו העצומה בתורה, מהיותו בן 18 ועד פטירתו בגיל 80 לא טעם טעם שינה, אלא כשינת סוס [שינה חטופה וקלה מאוד]. במשך 26 שנים היה שרוי בתעניות, ולא טעם טעם חטא מימיו, ולא אמר על טמא טהור ועל טהור טמא, והיה קורא לתלמידיו 'רבי', והיה מלמד את תלמידיו יומם ולילה.

אותו יום שהיה צריך לצאת להורג, היה יושב בתענית. בא אצלו ר' ראובן אצטרובול ואמר לו: רבי, יודע אני שצדיק גמור אתה, אוי לנו כי מלכות הרשעה העיזה פניה לאבד מרגליותנו. אם רצונך אמות אני תחתך ותינצל אתה. אמר לו ר' יהודה: ראובן אחי, אם גזירת בשר ודם אין אנו יכולים לבטלה, גזירת מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, מי יכול לבטלה? לכן הנח דבריך וברך את דיין האמת.

כשיצאה נשמתו, ציוה הקיסר וחתכוהו אברים אברים והשליכוהו לכלבים, ולא הוספד ולא נקבר. יצאה בת קול ואמרה: אשריך רבי יהודה בן בבא, שגופך נקי, ויצאה נשמתך בנקיות.

הריגת רבי יהודה בן דמא

כשרצה הקיסר להוציא את ר' יהודה בן דמא להורג, אותו היום ערב שבועות היה.

אמר ר' יהודה לקיסר: בחייך, המתן לי מעט עד שאקיים מצות 'עצרת' ואקדש קידוש של חג השבועות, כדי לתת שבח להקב"ה שנתן לנו את התורה. אמר לו הקיסר: עדין בוטח אתה בתורה ובאלוקים? אמר לו: כן. אמר לו הקיסר: מה שכרה של תורתך? אמר לו: עליה אמר דוד המלך ע"ה: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". אמר לו הקיסר: אין שוטים בעולם כמוכם, שסבורים ומאמינים שיש עולם נוסף אחר המוות. אמר לו ר' יהודה: אין שוטים בעולם כמוכם, שכופרים באלוקים חיים. אוי לך ואוי לבושתך ואוי לחרפתך כשתראה אותנו עם ה' באור החיים, ואתה תשב בשאל תחתית במדרגה תחתונה. מיד חרה אפו של הקיסר, וציוה לקשור את שערות ראשו של ר' יהודה בזנב הסוס ולמושכו בכל רחובות רומי, ואחר כך חתכו את בשרו אברים אברים.

בא אליהו הנביא ז"ל ולקח את האברים וקברם במערה אחת הסמוכה לנהר היורד לפני רומי. שמעו הרומיים קול נהי ובכי מתוך אותה המערה במשך שלושים יום. באו ואמרו זאת לקיסר. אמר להם: אפילו יחרב העולם ויהפך לתוהו ובוהו, לא אשקוט עד שאמלא את רצוני באותם עשרה זקנים כאשר נשבעתי. היה שם זקן אחד מחכמי רומי ואמר לקיסר: אדוני הקיסר, דע כי שגית הרבה מאוד ששלחת יד בעם ה' בלי חמלה, ודע כי מרה תהיה לך לבסוף. כששמע הקיסר כך חרה אפו על אותו זקן וציוה לחונקו. כששמע הזקן כך מיהר ומל את עצמו, ומיד כשנחנק - נעלם גופו והיה כלא היה. נחרד הקיסר חרדה גדולה, אולם לא חזר בו משבועתו להמשיך להרוג בחכמי ישראל.

הריגת רבי חוצפית המתורגמן

ר' חוצפית המתורגמן היה בן מאה ושלושים שנה כשהוציאוהו להורג. הוא היה יפה תואר ויפה מראה, בעל הדרת פנים, דומה למלאך ה' צבאות. באו וסיפרו למלך על יופיו ועל הדרת שיבתו, אמרו לו: בחייך אדוני, תרחם על הזקן הזה. שאל הקיסר את ר' חוצפית: בן כמה אתה? אמר לו: בן מאה ושלושים פחות יום אחד. ובקשתי שטוחה לפניך שתמתין לי עד שימלא יומי. אמר לו הקיסר: מה זה משנה לך אם תמות היום או מחר? אמר לו: ברצוני להספיק לקיים עוד שתי מצוות - לקרוא קריאת שמע שחרית וערבית, ולהמליך עלי את השם הגדול והנורא והמיוחד. אמר לו הקיסר: עזי פנים ועזי נפש, עד מתי אתם בוטחים באלוהיכם? שהרי אבותי החריבו את ביתו, ואת נבלת עבדיו נתנו סביבות ירושלים ואין קוברי! כששמע ר' חוצפית דברי נאצה כאלו, בכה בכי גדול ואחז בבגדיו וקרעם על גידוף ה' יתברך. אמר לקיסר: מה תעשה ליום אחרון, כשיפקוד ה' על רומי ועל אליליכם? אמר המלך לשריו: עד מתי אתווכח עם זקן זה? מיד ציוה להורגו, וסקלוהו ותלוהו. אז באו שריו וחכמיו והתחננו בפני המלך שיסכים לקוברו, כי חמלו על שיבתו. נאות המלך לקוברו, באו תלמידיו וקברוהו והספידוהו הספד גדול וכבד מאוד.

הריגת רבי חנינא בן חכניאי

ר' חנינא, מגדול פרישותו וצידקתו - כל ימיו היה יושב בתעניות - מגיל 12 עד 95. אותו היום שהוציאוהו להורג ערב שבת היה. התחיל בקידוש היום "ויכולו השמים והארץ..." עד "ויקדש אותו". ולא הניחוהו לגמור את הקידוש והרגוהו. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' חנינא בן חכניאי, שהיית קדוש ויצאה נשמתך בקדושה בתיבת "ויקדש".

הריגת רבי ישבב הסופר

ר' ישבב הסופר היה בן תשעים שנה באותו יום שבו הוציאוהו להורג. כשבא להיהרג אמר לתלמידיו: הלואי שהייתי כפרה על הדור, אולם אני רואה שאין רחוב ורחוב שברומי שאין בו חלל חרב, שעתידיה אומה הרשעה לשפוך דם נקי מישראל. אמרו לו: רבנו, מה תהא עלינו? אמר להם: החזיקו איש ברעהו ואהבו שלום ומשפט, אולי יש תקוה. אמר לו הקיסר: זקן, בן כמה שנים אתה? אמר לו: היום בן תשעים שנה אנוכי, ועוד כשהייתי במעי אמי היתה גזירה מאת הקב"ה למסור אותי ואת חברי בידך, כדי לתבוע את דמינו מידך. אמר הקיסר: וכי יש עולם הבא? אמר לו: כן, ואתה אוי לך ואוי לבושתך כשיפרע דם חסידיו מידך! אמר הקיסר: מהרו להרוג גם את זה, ואראה את כוחו וגבורתו של אלוהי זה, מה יעשה לי בעולם הבא. ומיד ציוה לשורפו.

הריגת רבי אלעזר בן שמוע

ר' אלעזר בן שמוע היה בן מאה וחמש באותו יום שבו הוציאוהו להורג. חסיד וקדוש היה, מקטנתו ועד סוף ימיו לא שמע אדם שהוציא דברי תיפלות מפיו, ולא התקוטט עם חבריו, לא בדיבור ולא במעשה. עניו ושפל רוח, וישב בתענית שמונים שנה. אותו יום שנהרג, ערב שבת היה, ורצו להורגו לפני כניסת השבת. אמר להם: בבקשה מכם, הניחו לי עד שאקיים את מצות השבת. אמרו לו: אם כה בוטח אתה באלוהיך, והוא מלך גדול בשמים, למה אינו מציל אתכם מן המלכות? אמר להם: כדי שיתבע דמינו מידכם. הלכו ואמרו זאת למלך. אמר המלך לר' אלעזר: איזה עם עזי פנים אתם, אפילו בפתחה של מיתתה עדיין בעזותכם אתם עומדים! אמור נא לי, מדוע אלוהיכם אינו מציל אתכם מן המלכות? אמר לו: כבר אמרתי לעבדיך ששאלוני, כדי להיפרע מכם! אמר לו: אם כן שיפרע עכשיו! אמר לו: כאשר החריבו את ביתו ושרפו את היכלו - האריך אפו ולא הענישם מיד, עכשיו לא כל שכן? ציוה המלך והוציאוהו להורג. באו תלמידיו לפניו ואמרו לו: רבנו, מה אתה רואה? אמר להם: רואה אני את נשמות הצדיקים, שנשמת כל צדיק וצדיק מטהרת את עצמה במי השילוח כדי להיכנס היום בטהרה בישיבה של מעלה לשמוע את דרשותיו של ר' עקיבא, שידרוש להם מעניינו של יום. וכל מלאך ומלאך מביא קתדרות של זהב לכל צדיק וצדיק לשבת בטהרה. באומרו זאת יצאה נשמתו. יצאה בת קול ואמרה: אשריך ר' אלעזר בן שמוע, שהיית טהור ויצאה נשמתך בטהרה.

עין לא ראתה

כך עלתה בקדושה ובטהרה נשמתם של עשרה קדושי עליון אל אביהם שבשמים. בתורה נאמר, כי כאשר פנו אחיו של יוסף לעלות ממצרים לארץ ישראל, פונה אליהם יוסף ואומר (בראשית מד יז): "וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם".

מסביר רבנו בחיי: "ואתם עלו לשלום אל אביכם" - היה יכול לומר: "לכו לשלום לדרככם", אבל הפרשה הזו רומזת על עשרה הרוגי מלכות, אשר עלו לשלום אל אביהם שבשמים. וכן דרשו חז"ל: עשרה הרוגי מלכות, אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. זכותם תגן עלינו, אמן.

פרק רביעי - ארבע התעניות

ימי חשבון הנפש והתעוררות

ארבעה צומות תיקנו הנביאים על חורבן בית המקדש וגלות ישראל מארצם. אותם צומות נקבעו בתאריכים מרכזיים, שבהם התרכזו עיקר הפורענויות שארעו לעם ישראל. ואלו הם: יז' בתמוז, ט' באב, ג' בתשרי - צום גדליה, ועשרה בטבת.

תעניות אלו, שנקבעו כזכר לחורבן - עיקרם הוא לא הצער והאבל על העבר, כי היה לצרה בשעתה, אלא עיקרם להתבונן במאורעות העבר ולעורר את הלבבות לתשובה, שכך אמרו חכמים: "כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו, כאילו חרב בימיו". יש בכוחו של כל דור ודור לעורר רחמי שמים לגאול את ישראל ולקבץ נדחי עם ישראל לארצנו. ועל ידי מה? על ידי תשובה שלימה ותיקון עוונות ראשונים. כל זמן שהישועה לא באה, סימן הוא שעדיין לא שבנו מחטאינו ואנו נמקים בעוונותינו ובעוונות אבותינו, וכאילו אנחנו חס ושלום גרמנו את החורבן.

התעניות מזכירות לנו את עוונות אבותינו, שאותם אנו ממשיכים, ואם נתעורר בהם לתשובה, יהפכו דוקא אותם ימים, מאבל לשמחה. כפי שנאמר בנביא (זכריה ח, יט): "פה אֶמַר ה' צְבָאוֹת, צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי, יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשִׂשׁוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֵמֶת וְהַשְּׁלוֹם אֶהְבּוּ".

צום גדליה

צום זה תיקנו חכמים לזכר הריגת גדליה בן אחיקם, לאחר חורבן הבית הראשון, כפי שסופר לעיל בפרק הראשון. הריגת גדליה היתה ביום ראש השנה, אולם מפני שאין מתענים בחג נדחה הצום למוצאי ראש השנה - יום ג' בתשרי. על צום זה אמרו רבותינו: שקולה מיתת הצדיקים כשריפת בית אלוהינו. שכשם שקבעו צום על חורבן בית המקדש, כך קבעו צום על מות גדליה.

צום עשרה בטבת

יום עשרה בטבת הוא היום שבו שם נבוכדנצר מצור על ירושלים, ובכך החלה הפורענות, כפי שנאמר (מלכים ב, כה, א-ג): "בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בָּא נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְכָל חֵילוֹ עַל יְרוּשָׁלַיִם, וַיִּחַן עָלֶיהָ וַיִּבְנוּ עָלֶיהָ דֵּיךְ [מגדל] סָבִיב: וַתָּבֵא הָעִיר בַּמָּצוֹר... וַיִּחַזַּק הָרָעַב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לָחֶם לָעַם הָאָרֶץ".

שנה וחצי היתה העיר מוקפת במצור. במשך הזמן אול מלאי המזון מן העיר, ורעב נורא פקד את יושבי ירושלים, עד שביום ט' בתמוז הובקעה העיר, ונכנסו חיילי נבוכדנצר לירושלים, כפי שסופר בהרחבה בפרק הראשון.

צום שבעה עשר בתמוז

חמש פורענויות

אמרו רבותינו: חמשה דברים רעים אירעו בשבעה עשר בתמוז: א. נשתברו הלוחות הראשונות, בעקבות חטא העגל. ב. בוטל קורבן התמיד בבית המקדש הראשון.

ג. הובקעה העיר בחורבן הבית השני. ד. שרף אפוסטמוס הרשע את התורה. ה. הועמד צלם בהיכל.

פורענות ראשונה - חטא העגל

הפורענות הראשונה שארעה ביום יז' בתמוז, התרחשה בתקופה שבה היו אבותינו במדבר לאחר יציאתם ממצרים. עם ישראל חטאו בחטא העגל, ובעקבות כך השתברו הלוחות שהוריד להם משה מן השמים.

מה היה חטא העגל? כידוע כי מתן תורה היה ביום השישי לחודש סיון. יום למחרתו בשביעי בסיון, עלה משה רבנו להר סיני כדי ללמוד מפי הקב"ה את כל פרטיה וקדוקיה של התורה, וכן לקבל את "לוחות העדות", שעליהם חקוקים עשרת הדברות. לפני עלייתו אמר משה לישראל: בסוף ארבעים יום, אני בא ומביא לכם את התורה! עם ישראל חישבו את הימים, והגיעו למסקנה שביום ששה עשר בתמוז אמור משה לרדת. טעו הם בחישוב הימים, שכן החשיבו גם את יום ז' בסיון בתוך מנין הארבעים יום. לאמיתו של דבר יום זה אינו נכלל בחשבון, ומשה צריך היה לרדת רק ביום יז' בתמוז.

בשעה שער בתמוז ציפו עם ישראל בקוצר רוח לבואו של משה, אך משה לא הגיע. בא השטן וערבב את העולם, והראה דמות חושך ואפילה, דמות ענן וערפל. אמר השטן לבני ישראל: משה רבכם - היכן הוא? אמרו לו: עלה למרום. אמר להם: הגיע הזמן שירד - ולא ירד! אולם הם לא שמו לב לדבריו. "ודאי מת הוא", הוסיף השטן להטעותם, אולם גם אז לא שמעו לדבריו. עד שהראה להם השטן דמות מיטתו של משה פורחת באויר, ואז נטרפה עליהם דעתם.

עשה לנו אלוהים!

גדולה היתה האמונה שהאמינו בני ישראל במשה, לכך כשראו שדבר אחד מדבריו אינו מתקיים (לפי הבנתם), נעשו כאדם שרואה בהתמוטטות שמים וארץ ודעתו נטרפת עליו. באו מיד לחור - בנה של מרים הנביאה, ואמרו לו: עשה לנו אלוהים! אולם חור סרב. מיד קמו עליו הערב רב [מצריים שיצאו עם ישראל ממצרים] והרגוהו. באו לאהרון בבהלה ובטרור הדעת ואמרו לו: "עשה לנו אלוהים!".

אהרון הכהן, אשר ראה את להיטותם הרבה לעשות פסל, ידע שאם יסרב להם זה לא יעזור, הם יהרגו אותו ויעשו את רצונם בכוחות עצמם. לכן החליט אהרון להתחכם: הוא אמר להם כי מסכים הוא לדבריהם, אך קיוה "למשוך את הזמן" על ידי שיבצע את העבודה באיטיות רבה.

ומסבירים רבותינו, כי בשעה שבאו עם ישראל לאהרון בבקשה זו - כמעט כולם לשם שמים התכוונו. הם לא רצו חס ושלום לעשות להם עבודה זרה, אלא רצו לעשות כח שיקשר בינם לבין הקב"ה, כתחליף למשה רבנו ש"מת". כולם היו רוצים להתנדב בכל יכולתם כדי שממעשיהם יצא כח אדיר כשל משה, אשר יהיה למליץ בינותם לבין הקדוש ברוך הוא. אולם מחשבתם של ה"ערב רב" שהסיתו אותם, היתה אכן לשם עבודה זרה.

ויצא העגל הזה

אמר אהרון לבני ישראל: "פָּרְקוּ נִזְמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאַזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלַי". שיער אהרון כי מלאכת איסוף התכשיטים מן הנשים תאריך זמן רב, כי לא בקלות מוכנות הנשים לתת את תכשיטיהן. הוזרזו בני ישראל ללכת לאסוף זהב, אולם כאשר ביקשו תכשיטים מנשותיהם, נתקלו בהתנגדות מוחלטת, הנשים הצדקניות הבינו שמעשה זה אינו הגון כלל, ולא הסכימו בשום פנים ואופן לתרום את תכשיטיהן. הגברים, שכל כך להוטים היו להביא את הזהב, החליטו להביא את הנזמים והתכשיטים שלהם עצמם, וכך תוך זמן קצר התאספה כמות של זהב.

את הזהב שהתאסף - זרק אהרון לתוך מדורת אש גדולה, מתוך תקוה שעד שיותך הזהב ועד שיעשה ממנו צורה, יעבור זמן רב. אולם גם כאן היה מעשה שטן: איש רשע מבני ישראל, ושמו מיכה, היה לו טס מיוחד של זהב שעליו היה חקוק השם המפורש. נמנץ היה לו טס זה? בשעה שיצאו ישראל ממצרים רצה משה להוציא את ארונו של יוסף ממצולות הים, כדי לקיים את השבועה שהשביע יוסף את בני ישראל לקבורו בארץ ישראל. אולם הארון היה מעופרת כבד מאוד ואי אפשר היה להוציאו. לקח משה רבנו טס של זהב, חקק עליו את השם המפורש והשליכו למים, ומיד צף ארונו של יוסף. טס זה לקחו מיכה ושמר אצלון. השליך מיכה את טס הזהב לתוך האש, והנה מן האש יצאה בבת אחת צורת עגל! ולעגל זה היתה חיות, כמו לעגל אמיתי - הוא קפץ סביב למדורה, דילג מעל האבנים, וגעה בקול רם.

חג לה' מחר!

התרגשות רבה אחזה במחנה ישראל: הנה עלה בידם ליצור כח שיוביל אותם וינהיג אותם במדבר במקום משה רבנו! מיד התחילו כל ישראל לעשות הכנות לשם הקרבת קורבנות לעגל. הם התחילו לבנות מזבח, אספו אבנים, ליקטו עצים, הוציאו צאן ובקר, ואהרון רואה כל זאת וליבו נשבר. מיהר אהרון לומר להם: אין זה מן הראוי שכל העם יחד יעסקו במלאכת בניית המזבח לעגל, הניחו לי לעשות את המלאכה בעצמי. בכך קיווה כמובן להרויח זמן נוסף. ואכן הסכימו בני ישראל לדבריו, והניחו לו לעשות את העבודה בעצמו. אבן אחר אבן הניח אהרון, וכל אותו זמן נשא דברים לקב"ה ואמר: רבון כל העולמים, גלוי וידוע לפניך שאיני עושה כן, אלא כדי לעכב את ישראל, וכל כוונתי היא לשם שמים בלבד. כך הקים אהרון את המזבח, וכשהושלמה המלאכה כבר הגיע הלילה.

פנה אהרון ואמר לבני ישראל: לא נאה ולא יאה להקריב קורבנות בלילה בחשכה. המתינו עד שיאיר הבוקר ואז נחוג חג לה'. בלבו אמר אהרון: רבונו של עולם, כל מילותי הן לשם שמים. מחר ישוב משה אל המחנה, ונחוג חג אמיתי לה' יתברך.

שכחו אל מושיעם

הסכימו בני ישראל אף להצעה זו, אולם למחרת השכם בבוקר עם שחר, עורר השטן את מחנה ישראל וזרזם לעבירה, ודחק בהם להקריב לפני העגל קורבנות. ישבו העם לסעוד את ליבם בבשר הקורבנות, להשיב נפשם במשקה ולצחק לפני העגל בשירה ובמחולות.

לא כל העם חטאו ממש בעבודה זרה. היו מעטים שחטאו, ואחרים שרק הסתכלו מן הצד ושמחו. אולם רובם לא חטאו, ואפילו הוכיחו את החוטאים על מעשיהם. ובכל זאת היתה גם עליהם הקפדה, כיון שאף הם התרשמו מן העבודה זרה, והחשיבו אותה ככח בעל השפעה נכח שלילי אומנם - ובכל זאת כח. רק שבט לוי לבדו לא החשיב כלל את העבודה זרה, ולא השתתף אפילו במשהו בחטא העגל.

באותה שעה שבה רקדו ישראל לפני העגל ואמרו לפניו: "אלה אלוהיך ישראל!" - נעשה רעש גדול בשמים. ענו המלאכים ואמרו: "שִׁכְחוּ אֶל מוֹשִׁיעֵם, עֲשֵׂה גְדֻלּוֹת בְּמִצְרַיִם!" אמר הקדוש ברוך הוא למשה: "לֶךְ רֵד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ" - רד מגדולתך שניתנה לך בזכותם של ישראל!

נשתברו הלוחות

ירד משה ועיניו חשכו לנגד המחזה שנגלה לעיניו. עם ישראל נכשלו בעבודה זרה - ארבעים יום לאחר קבלת התורה! לוחות הברית שהיו בידו, נעשו לפתע כבדות מאוד. האותיות הקדושות שהיו חקוקות בהן לא יכלו לסבול מעשה נורא כזה, ופרחו באויר. זעק משה רבנו מתוך שברון לב: מה חשיבות יש לה לאיגרת שאין המלך חתום עליה? כלומר: מה החשיבות שיש ללוחות הברית, אם האותיות הקדושות פרחו מהן? הרי משה רבנו את הלוחות והשליכם מידו.

אמרו רבותינו: משל למלך שנשא אשה, וכתב לה כתובה. את הכתובה הפקיד ביד השושבין. לימים יצא שם רע על האשה. מה עשה השושבין? קרע את הכתובה. אמר: מוטב שתהיה נידונה כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה, אמר: אם אין אני משבר את הלוחות - אין לישראל עמידה, שהרי הלוחות עצמם יקטרגו עליהם, שאיך יתכן שחטאו לאחר ששמעו את קול ה' בהר סיני היוצא ומכריז: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי"!? מה עשה? שבר אותם. והסכים עמו הקב"ה במעשה זה, ואמר לו: יישר כח ששברת!

אמרו חז"ל: אלמלא נשתברו לוחות הראשונים, לא היתה אומה שולטת בישראל לעולם, ולא היה למלאך המוות שליטה על ישראל, ולא היו יסורים פוגעים באחד בישראל. ומיום שנשתברו הלוחות יוצאת בכל יום ויום בת קול מהר סיני, ומכרזת ואומרת: "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה!"

פורענות שניה - בוטל התמיד

בימי חורבן הבית הראשון, לאחר שנבקעה העיר בט' בתמוז, המשיכו הכהנים להתבצר בבית המקדש, והקריבו את קרבן התמיד מידי יום ביומו במשך שמונה ימים. אולם ביום יז' בתמוז כבר לא השיגו כבשים ובוטל קרבן התמיד (כפי שסופר בהרחבה בפרק ראשון). היתה בכך פורענות גדולה לעם ישראל, שכן קורבנות התמיד היו מכפרים על העם, וכאשר בוטלה כפרה זו, נותרו ישראל מחוסרי הגנה רוחנית.

מעשה דומה אירע בתקופת הבית השני, שבכל יום היו ישראל משלשלים בידי הרומאים שתי קופות של זהב, והיו הרומאים מעלים להם שני כבשים. יום אחד אמר זקן אחד רשע לרומאים, כי כל זמן שישראל ממשיכים להקריב תמידים לא

יוכלו לנצחם. ואכן למחרת החליטו הרומאים להתל בישראל, ובעת ששלשלו להם את שתי קופות הזהב, העלו הרומאים חזיר. טרם הגיע למחצית החומה, נעץ החזיר את ציפורניו בחומה, וקפץ מארץ ישראל למרחק ארבעים פרסה, ונודעזה הארץ.

פורענות שלישית - הובקעה העיר

בחורבן הבית הראשון הובקעה העיר בט' בתמוז, וקבעו אותו חכמים ליום של צום. אולם כאשר, בזמן בית המקדש השני, הובקעה העיר ביום יז' בתמוז, החליטו חכמים ובראשם רבן יוחנן בן זכאי, להעביר את הצום מיום ט' לחודש ליום יז' לחודש, כיון שחורבן בית שני חמור יותר, שהרי חורבן בית המקדש הראשון, נתקן בזה שנבנה מחדש כעבור שבעים שנה, ואילו בית המקדש השני לא נבנה שוב עד ימינו אנו.

חומות רבות הקיפו את ירושלים והובקעו על ידי הרומאים, אולם ביום זה הצליחו הרומאים לפרוץ את "מבצר אנטוניה", הנמצא בצפון מערב הר הבית, ומהווה הגנה מרכזית על בית המקדש ועל העיר כולה. ברגע שנבקע מבצר זה, נוצרה דרך אל הר הבית, נכנסו החיילים הרומאים והתחילו להתקיף את בית המקדש עצמו, עד ששרפוהו ביום ט' באב, כפי שסופר בהרחבה בפרק שני.

פורענות רביעית - שרף אפוסטמוס את התורה

מאורע זה הוזכר במשנה במסכת תענית. ובתלמוד ירושלמי אמרו: "היכן שרפה? רבי אחא אומר במעברות של לוד, ורבנן אומרים במעברות של טרלוסא".

האחרונים משערים כי מעשה זה מתייחס למאורע שקרה בתקופתו של הנציב הרומאי קומנוס, שהוצב על ארץ ישראל מטעם הרומאים בתקופת הבית השני. וכך מספר ההיסטוריון "יוספוס פלביוס" על אותו מעשה [הובא בספר התודעה]: פעם אחת הלך אפוסטמוס, אחד מעבדי קיסר רומי, על יד בית חורון (בדרך המעבר מלוד לירושלים - "מעברות לוד"), לפתע התנפלו עליו שודדים, בזזו אותו וכל אשר לו, וברחו. הנציב הרומאי קומנוס, שרצה להשליט סדר ולהעמיד את הדברים במקומם, חקר בדבר והגיע למסקנה כי אנשי הכפרים הסמוכים אשמים באירוע, כיון שלא רדפו אחר השודדים, ובכך כביכול שיתפו עימם פעולה. מיד ציוה לחייליו לאסור את אותם תושבים ולהביאם לפניו. אחד מחייליו של קומנוס, כשנכנס לאחד הכפרים, לקח משם ספר תורה, ובבזיון גדול קרע אותו והשליכו לתוך האש!

מכל הכיוונים חרדו היהודים, כאילו היתה כל ארצם לנגדם למאכולת אש. מיד שלחו הם שליחים אל הנציב קומנוס, לתבוע את עלבון התורה מידי אותו חייל מחוצף. ואכן כדי להשקיט את הרוחות, גזר קומנוס להעלות את החייל על הגרדום.

פורענות חמישית - הועמד צלם בהיכל

אחד ממלכי יהודה היה מנשה המלך, אשר הרשיע מאוד ומילא את ארץ ישראל בעבודה זרה. כל כוונתו היתה להכעיס את ה', וביום יז' בתמוז עשה מנשה צלם של עבודה זרה, והעמיד אותו דווקא בתוך ההיכל של בית המקדש. היה מנשה עומד ומשתחוה לו כשאחוריו כלפי היכל ה' ופניו כלפי הפסל. בגלל חטאיו

המרובים של מנשה נגזרה גזירת החורבן, כפי שנאמר (ירמיה טו. ד): "וְנִתְּתִים לְעֶזְרָה לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ בְּגִלְל מְנַשֶּׁה בֶּן יִחְזִקְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עַל אֲשֶׁר עָשָׂה בִירוּשָׁלַם".

תשעה באב

חמש פורענויות

תשעה באב - הוא היום הקשה ביותר לעם ישראל מכל ימות השנה. הרבה צער, כאב ואבל ספג עם ישראל במשך הדורות, דווקא ביום זה. אמרו חכמים (משנה תענית פרק ד): חמשה דברים אירעו את אבותינו בתשעה באב, ואלו הם: א. נגזר על אבותינו כשהיו במדבר שלא יכנסו לארץ ישראל, בעקבות חטא המרגלים. ב. חרב בית המקדש הראשון. ג. חרב בית המקדש השני. ד. נלכדה ביתר. ה. נחרשה ירושלים לאחר החורבן, ככתוב: "ציון שדה תחרש".

גלגל הקב"ה את הפורענויות הקשות ביותר של עם ישראל שיתרחשו דווקא ביום זה, כפי שאמרו חכמים (תענית כט ב): "מגלגלים זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב". [נפרט כאן את הפורענות הראשונה. יתר הפורענויות סופרו בהרחבה בפרק הראשון]

חטא המרגלים

הפורענות הראשונה שהתרחשה בתשעה באב היתה "חטא המרגלים": בשנה השניה לשהותם של עם ישראל במדבר, כאשר עמדו להכנס לארץ, ביקשו ממושה לשלוח מרגלים לתור את הארץ. משה נענה לבקשתם ושלח מרגלים. הלכו המרגלים לרגל את הארץ, ובשובם טענו כי ארץ ישראל הינה "ארץ אוכלת יושביה", ארץ משונה מאוד, ואין הם רוצים להכנס אליה. כך נסחפו כל ישראל אחריהם ובכו שאין הם רוצים להיכנס לארץ. כפי שכתוב בתורה (במדבר פרק יד פסוקים ד-ז):

"וַתֵּשָׂא כָל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ הָעָם בְּלִילָה הַהוּא: וַיֵּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם כָּל הָעֵדָה לֹא מִתְּנֵנוּ בָּאָרֶץ מִצְרַיִם אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לֹא מִתְּנֵנוּ: וְלָמָּה ה' מֵבִיא אֹתָנוּ אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת לְנַפֵּל בַּחֶרֶב נָשִׁינוּ וְטַפְּנוּ יִהְיוּ לְבָז, הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוֹב מִצְרָיִמָּה: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרָיִמָּה".

עדת מורדים - היתכן?!

בקוראנו פסוקים אלו, תמיהה גדולה ועצומה עומדת לפנינו: הרי אותו דור היו דור דעה, דור שראה בעיניו ניסים ונפלאות בלתי רגילים. ראו הם את השפטים אשר עשה ה' בפרעה ובמצרים, ראו את קריעת ים סוף. בעת מתן תורה נפתחו לפניהם השמים ושמי השמים ויחזו את האלוקים, וישמעו את קול ה' מדבר אליהם מתוך האש! בלכתם במדבר אכלו לחם מן השמים, ושתו מים שנבעו מתוך סלע! היה זה דור שמלכו ואלוהיו הפך לו מדבר שממה לגן עדן, מוקפים ענני כבוד, וענן ה' הולך לפניהם יומם ועמוד אש לילה!

זאת ועוד, המרגלים שנשלחו לתור את הארץ היו מן המובחרים ביותר בעם, נשיאי שבטי ישראל. גיבורי רוח וחזקים באמונה, עד שנשאם ליבם ללכת בדרך מסוכנת, ולא התייראו שמא יתפסו אותם האויבים כמרגלים.

והנה - לא יאומן - אותם אנשים צדיקים מסיתים את לב העם נגד הקב"ה! והעם - דור דעה - מתפתים כולם (חוץ משבט לוי, יהושוע וכלב), כמו שנאמר: "ותישא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו", "וילונו על משה ועל אהרון כל בני ישראל", "ויאמרו כל העדה לרגום אותם (את יהושוע וכלב) באבנים". האם יתכן כי עם שלם יהפך בבת אחת לעדת מורדים לומר: "הֲלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוֹב מִצְרָיִם?". ויוציאו דיבה קשה על אלוהי חסדם לאמר: "בְּשָׁנָאֵת ה' אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, לָתֵת אֶתָּנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ" - גוי קדוש יאמר דבר כזה?! איך יתכן?!

משל לכפרי

אלא משל לכפרי עני שהביאו אותו מן הכפר אל ארמון המלכות. הראו לו את יופי והדר הארמון, הטעימו אותו מן המאכלים המשובחים ומכל הנאות הארמון. היה הכפרי מוקסם כולו, בכל חייו לא היו לו רגעים יפים מאלו, ותענוג גדול מזה. זאת על אף שהתענוג מהול אצלו במורא מפני המלכות, וברעדה שמא יחטא ולא ינהג כראוי לארמון המלוכה. אולם כאשר יאמרו לו: "קבע דירתך כאן! בוא לגור בארמון באופן קבוע!" - זאת כבר לא ירצה. מתייירא הוא שמא לא יוכל לעמוד בחובותיו, כי לא התרגל לכל נימוסי המלכות, ויעדיף לחזור לחיי העוני והמחסור בכפר. הוא יתחנן ויאמר: בבקשה מכם, השיבו אותי לכפר שממנו באתי.

אף ישראל כך: מאתים ועשר שנה היו בגלות מצרים, ומתוכן שנים רבות היו נתונים בשעבוד קשה תחת יד נוגשים אכזריים. חס עליהם הקב"ה, הוציאם משפלותם, קרב אותם אליו, והעלה אותם ממדרגה למדרגה, עד שלאחר קריעת ים סוף כשטבעו המצרים בים נגלה אליהם הקב"ה, וזכו כולם לראות את הקב"ה, ואמרו חז"ל: ראתה שפחה על הים, מה שלא ראה אפילו הנביא יחזקאל בנבואתו. היתה זו שעת הכניסה לחצרות בית ה', לאמונתו ולעבודתו, ולא היתה להם שעה של שמחה כשעה ראשונה זו, לכך פתחו פיהם ואמרו שירה.

בארמון המלך

מאותו יום זכו הם כביכול לגור בארמונו של המלך. את גנזיו פתח להם הקב"ה, משולחנו אכלו - לחם מן השמים, ומימיו שתו. בצל ענני הכבוד חסו, ולאור עמוד האש הלכו. המדבר הפך להם לגן עדן ממש, וכל הנהגה שהתנהג עימם הקב"ה, היתה הנהגה של פנים בפנים. האם חסר משהו בבית המלך?!

אך יחד עם זאת התחייבו בני ישראל בכל נימוסי מלכותו של הקב"ה, וקבלו עליהם עול תורה ומצוות. ניסיונות רבים ניסה הקב"ה את עם ישראל במדבר, כדי לבחון אותם ולחזק את אמונתם בו יותר ויותר. אולם לא תמיד השכילו הם לעמוד בכל הניסיונות וההתחייבויות. ומכיון שהמלך מדקדק יותר עם שוכני הארמון, על כן פגעה מידת הדין בבני ישראל כמה וכמה פעמים:

כאשר חנו ברפידים, לא היה להם מים לשותות, והתלוננו כלפי משה. מכיון שהביעו בכך חוסר אמונה ובטחון, שלח להם הקב"ה את עמלק שנלחם בהם. כאשר הוקם המשכן - פרצה מידת הדין במקודשים שבעם - נדב ואביהוא, ונשרפו חיים בהקריבם אש זרה לפני ה'. כאשר התאוו ישראל לאכול בשר ולא בקשו כהוגן - גם

כן חרה בהם אף ה' ומתו מהם אנשים רבים. כשהגיעו ל"חצרות", - דיברה מרים לשון הרע על משה. לשם שמים התכוונה, מפני אהבתה לאחיה ולאשתו, ובכל זאת לא נשאה מידת הדין פנים גם למרים הצדקת - והנה מרים מצורעת כשלה.

גן עדן עלי אדמות?!

חשבו ישראל: איך אפשר לחיות במצב כזה, כשמידת הדין מתוחה עלינו תמיד?! השתוקקו הם כבר להגיע למצב של חיים טבעיים, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, לשוב לסדר החיים של דרך הטבע, לאכול לחם רגיל מן הארץ, ולשתות מים ממטר השמים. אז אמנם יהיו צריכים לעמול ולעבוד קשה, ולא יזכו לשפע האלוקי שהם זוכים לו במדבר. אך יחד עם זאת ישתחררו מעט מהחובות הגדולים המוטלים עליהם, כשהם מסובים בשולחנו של המלך.

ואמנם גם הקב"ה לא חפץ שצורת הנהגה מיוחדת זו, שבה הנהיג את ישראל במדבר, תמשיך לתמיד. תקופת המדבר היתה רק "נקודת זינוק", כדי שעם ישראל יקבלו חיזוק בתחילת דרכם, יבססו את אמונתם, ויהיו פנויים לספוג הרבה תורה, מבלי צורך לטרוח בעמל העולם הזה. אולם אין הקב"ה חפץ שמצב זה ימשיך תמיד, ובני ישראל יהיו כמו מלאכי השרת ויחיו כמו בגן עדן.

בחר ה' לעמו הנבחר ארץ מיוחדת, שבה תהיה להם הנהגה שמתאימה להם: מצד אחד - יש בה חיים טבעיים: חורשים בשעת חרישה וזורעים בשעת זריעה, שותים מים ממטר השמים, ואוכלים לחם מן הארץ. אולם יחד עם זאת - יש בה השגחה פרטית מיוחדת, יותר מבכל ארץ אחרת, כמו שנאמר (דברים יא, יב): "אַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דִּרָשׁ אֹתָהּ, תָּמִיד עֵינֶי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרָאשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה".

בקשת מרגלים

כשבאו ישראל לפני משה לבקש לשלוח מרגלים שיתורו את הארץ, חשב משה כי כוונתם היא לדעת את מקומות התורפה של הארץ שמשם יעלו ויכבשו, והיה טוב בעיניו הדבר, שכן נכון וראוי לעשות השתדלות בדרך הטבע. הרי גם יהושע עשה כן מאוחר יותר, ששלח מרגלים ליריחו לפני שכבש אותה.

אולם הקב"ה, בוחן כליות ולב, ידע שמחשבתם היתה אחרת: לדעת את טיבה של הארץ הזאת, אם היא ארץ ככל הארצות שאפשר לחיות בה כדרך הטבע, או שמא גם היא איזשהו סגנון של גן עדן עלי אדמות, וממילא מידת הדין מתוחה שם תמיד. בארץ כזו אין הם חפצים!

ידע ה' שכיון שנכנס ספק זה בלבם, שוב אין טעם לשכנע אותם בטוב הארץ. הם לא יאמינו עוד, עד שיגרשו את הספק בעצמם. לכן אמר ה' למשה: שלח לך אנשים - אני איני מצווה אותך לשלוח, כי יודע אני שהארץ טובה בשביל ישראל ומדודה להם בדיוק לפי מידתם. אולם אם בכל זאת הם רוצים לבדוק את הדברים בעצמם, תן להם. וכדי שאכן יאמינו בני ישראל לדברי המרגלים, תשלח דווקא אנשים חשובים וצדיקים, ראשי השבטים, ולא אנשי צבא פשוטים.

לא רוצים לגור בארמון!

הולכים המרגלים ורואים שפע גדול בארץ, פרות גדולים ביותר, אנשים ענקיים.

מבינים הם כי כנראה התאמת חששם, וגם בבואם לארץ ימשיכו הם לחיות חיים מעל הטבע. בכך כמובן אין הם חפצים.

אומר להם כלב: "עלה נעלה וירשנו אתה פי יכול נוכל לה" - הקב"ה בודאי התאים את הארץ ליכולת שלנו, ובודאי שנוכל להתקיים בה, גם עם המעלה המיוחדת שהיא כפלטריין [ארמון] של מלך. כיון שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, ובודאי לא ידרוש מאתנו דבר שאין אנו מסוגלים לעמוד בו.

אולם המרגלים לא משתכנעים, וסוחפים הם את כל העם בטענתם: הארץ שאנו באים לרשת אותה - כולה כמחנה שכינה היא, כמו כאן במדבר. האם ראיתם ארץ כזו - שברכתה שופעת מאליה: ענבים של גפן אחת בארץ ישראל, מרובים מתנובת כרם שלם ומבורך בארץ אחרת. מלבד זאת, יש בה ענקים, ושוב נצטרך אנו לנס שלא כדרך הטבע כדי להכניעם, שוב נהיה כפופים להנהגה ניסית של הקב"ה.

שמעו זאת כל העם, ומיד: "ותשא כל העדה ויתנו את קולם, ויבכו העם בלילה ההוא... הלא טוב לנו שוב מצרימה". אין אנו רוצים לגור בארמון המלך, זה מכביד עלינו, קשה לנו, מעדיפים אנו לחזור, לחיי העוני והמחסור, השעבוד והסבל.

בכך חרצו הם לעצמם את גורלם. שהרי במצב כזה של מורכב לב ואי רצון להכנס לארץ ישראל, לחיות תחת השפעתו הישירה של הקב"ה, בודאי אין טעם שיכנסו לארץ. ולכן (במדבר יד, כח-ל): "אמר אליהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני בן אעשה לכם: במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מן עשרים שנה ומעלה אשר הלינתם עלי: אם אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי לשכן אתכם בה כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון" - כל אותו דור שהתלונן על הארץ, לא יזכה להיכנס אליה.

תשעה באב במדבר

מאותו תשעה באב הראשון שבו יצאה הגזירה, היה להם יום זה בכל שנה ושנה יום אבל ומספד, שבו היו מתים כחמישה עשר אלף מחוטאי חטא המרגלים, כפי שמספר המדרש: כל ערב תשעה באב היה הכרוז יוצא ומכריז: "הכל יצאו לחפור קברים, ויהיו ישנים בהם!". וכך היו כל הגברים חופרים לעצמם קברים וישנים בהם. בבוקר תשעה באב הכריז הכרוז: "יידלו החיים מן המתים!", וכל אלה שנותרו בחיים קמו מקבריהם. והשאר היו מכסים עליהם ושם היתה קבורתם. כך עשו ארבעים שנה. והתקיים מה שאמר ה': "במספר הימים אשר תרתם את הארץ, ארבעים יום, יום לשנה יום לשנה, תשא את עונתיכם ארבעים שנה".

בכיה לדורות

אמר רבי יוחנן: ויבכו העם בלילה ההוא - תשעה באב היה. אמר להם הקב"ה, אתם בכיתם בכיה של חינו, ואני קובע לכם בכיה לדורות (תענית דף כט עמוד א). גלגל הקב"ה את חורבנם של שני בתי המקדש, וכן פורענויות נוספות, דווקא ליום זה, כדי להפוך את יום תשעה באב ליום של כיסופים וערגה לארץ ישראל, ולבנין בית המקדש בתפארתו. מתוך אותם כיסופים וגעגועים, יהפך לנו יום תשעה באב לעתיד לבוא ליום של שמחה וששון, במהרה בימינו אמן.

פרק חמישי - נחמו נחמו עמי

"עם ישראל חי!" - זהו פלא היסטורי, אשר אין שום היסטוריון או חוקר שיוכל להסבירו. עם קטן, מדוכא ומושפל, נתון למרמס, כבשה קטנה בין שבעים זאבים, עבר גלויות כה קשות ומרות, ובכל זאת - עודנו חי וקיים! הכיצד?!

דומה עם ישראל לאשה היושבת על המשבר ללדת, צירי הלידה קשים ומרים, כשל כח הסבל, והצירים הולכים וגוברים. אולם דבר אחד מעורר אותה ונותן לה כח: לכאבים הללו יש תכלית, והם מובילים אל הסוף הטוב והמשמח - הלידה.

בכל שנות הגלות הקשות, חיזקה את עם ישראל האמונה והידיעה שכל הרדיפות, הצרות והיסורים נועדו אך ורק - לטובתנו. יש להם תכלית, והם מובילים אותנו לקראת הסוף הטוב.

ומהו אותו סוף טוב? מהי ה"לידה" שאליה מצפים ומייחלים עם ישראל מתוך צירי הגלות? זוהי ביאת המשיח. או אז - כשיבוא המשיח - נבין ונראה במוחש כי כל הסבל, כל הצרות, כל הרדיפות והצער הקשה - הכל היה "משתלם", שהרי הכל עבר כמו חלום, ואילו הטובה הגדולה שזכינו בה הינה טובה נצחית וקיימת לעד, ואין ערוך לגודלה. כמו שאמר דוד המלך ע"ה בספר התהלים (פרק קכז): "...בְּשׂוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינִינוּ כְּחֻלְמִים: אֲזַי וְיִמְלֵא שֹׁחַק פִּינוּ וְלִשְׁוֹנֵנוּ רִנָּה, אֲזַי יֵאמְרוּ בְּגוֹיִם - הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי!"

עם ביאת המשיח יגיעו "ימות משיח", אלו ימים שבהם יוסר הרע ויאבד מן העולם, ורק הטוב ימלא את העולם. האדם יזכה לחוש קרבת אלוקים נפלאה, שזוהו התענוג האמיתי הגדול ביותר שיכול להיות. יחד עם השפע הרוחני העצום שירד לעולם, יבוא גם שפע גשמי, כמו שכתב הרמב"ם (הל' מלכים יב ה): "ובאותו הזמן לא יהיה לא רעב ולא מלחמה, לא קנאה ולא תחרות. שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים יהיו מצויים כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".

בפרק שלפנינו מובאים ומלוקטים מעט ממדרשי חז"ל על ביאת המשיח. יתכן שחלק מן הדברים ייראו בעינינו כתמוהים ולא מובנים, אך זאת - "מעומק המושג ומקוצר המשיג", מקוצר הבנתנו במושגים עמוקים שרחוקים מאתנו, אולם כאשר בעז"ה נזכה בקרוב שתחזינה עינינו בשוב ה' לציון, או אז נבין היטב כל מילה מדברי הנביאים וממדרשי חז"ל. וכפי שכותב הרמב"ם (שם ב): "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן - לא ידע אדם איך יהיו, עד שיהיו".

מיהו המשיח?

אומר הנביא ישעיה (פרק יא) "וַיֵּצֵא חֹטֵר מִגִּזְעֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּצְרֵם מִשְׁרָשָׁיו יִפְרֹחַ: וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' - רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה, רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה, רוּחַ דַּעַת וִירָאָת ה': וְהִרְחִיחוּ בִּירְאָת ה', וְלֹא לְמִרְאָה עֵינָיו יִשְׁפֹּט, וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יוֹכִיחַ: וְשִׁפְטַת בְּצֶדֶק דְּלִים, וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעֵנֵי אֶרֶץ, וְהִפָּה אֶרֶץ בְּשִׁבְטֵי פִּי, וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רָשָׁע: וְהָיָה צֶדֶק אֲזוֹר מִתְּנִיּוֹ, וְהָאֱמוּנָה אֲזוֹר חֲלָצִיו".

וכך כותב הרמב"ם (שם יא ד): אם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות

כדוד אביו, כפי התורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף את כל ישראל לילך בה, וילחם מלחמות ה' - הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח וניצח את כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקבץ נדחי ישראל - הרי זה משיח בודאי.

אומר המדרש כי עוד מששת ימי בראשית, צפה הקב"ה בדורו של משיח ובמעשיו, וגנו את אורו של משיח תחת כסא הכבוד. אמר השטן לפני הקב"ה: רבונו של עולם, האור שגנזת תחת כסא הכבוד שלך - למי? אמר לו: למלך המשיח, שעתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים. אמר השטן: רבונו של עולם, הראהו לי! אמר לו הקב"ה: בוא וראה אותו. כיון שראה השטן את אורו של המשיח, נודעו ונפל על פניו. אמר: בודאי זהו משיח שעתיד להפיל אותי ואת כל שְׂרֵי עובדי אלילים בגהינם! באותה שעה התרגשו והודעו עובדי האלילים, אמרו לפניו: רבונו של עולם, מי הוא זה שאנו נופלים בידו, מהו שמו ומה טיבו? אמר להם הקב"ה: אפרים, משיח צדקי - שמו, שהוא יגביה קומת אנשי דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אומה ולשון יכולים לעמוד בפניו, וכל אויביו וצריו נבהלים ובורחים מלפניו.

אמרו רבותינו, בשעה שמלך המשיח נגלה, בא ועומד על הגג של בית המקדש והוא משמיע להם לישראל ואומר להם: ענוים הגיע זמן גאולתכם! ואם אין אתם מאמינים - ראו באורי שזרח עליכם, שנאמר (ישעיה פרק ס פסוק א): "קוֹמִי אוֹרִי כִּי בָּא אוֹרְךָ וּבְבוֹד ה' עָלֶיךָ זָרַח". (פסיקתא רבתי פרשה לו סימן ב)

קיבוץ גלויות

כאשר יבוא המשיח, יקבץ ה' את כל היהודים הנמצאים בארצות ובגלויות השונות, ויביאם אל ארץ ישראל, כפי שנאמר בתורה (דברים ל ג): "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוֹתֶךָ וּרְחֻמְךָ, וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה".

אמר רבי יהודה בר סימון: עתידים אומות העולם להביא דורונות למלך המשיח, וכיון שהם באים אצל מלך המשיח, הוא אומר להם: יש ביניכם יהודים שהבאתם לי מהגולה? הביאו אותם אלי! ואז יביאו המלכים את ישראל כדורון למלך המשיח. אמר רבי ברכיה, כי כל אחד ואחד מעם ישראל - יביאו אותו הגויים בדרך של כבוד, באופן הראוי לו ביותר, ובצורה הנוחה לו ביותר לפי גילו ומצבו. והזקנים המופלגים - עושים להם הגויים כמין ערסלים, ומציעים בהם כרים של משי, וטוענים אותם על כתפיהם, וסומכים אותם בידיהם.

דרכם של כל אותם יהודים שמתקבצים לארץ ישראל תהיה ניסית ומיוחדת, ללא כל צער וטרחה כפי שמתאר זאת הנביא (ישעיה מט י-יב): "לֹא יָרַעְבוּ וְלֹא יִצְמָאוּ וְלֹא יִפֹּם שָׁרֵב וְשִׁמְשׁ, כִּי מֵרַחֲמֶם יִנְהֹגֵם, וְעַל מִבּוֹעֵי מַיִם יִנְהַלֵּם: וְשִׁמְתִּי כָל הָרִי לְדֶרֶךְ [ההרים יתיישרו] וּמִסְלָתִי יִרְמּוֹן [הבקעות יוגבהו]: הִנֵּה אֵלֶּה מִרְחוֹק יָבֹאוּ, וְהִנֵּה אֵלֶּה מִצְפּוֹן וּמִיָּם, וְאֵלֶּה מֵאֶרֶץ סִינַי".

עוד אומר המדרש, כי יש חלק מעם ישראל שהלכו לגלות ונבלעו ברבלתה. וכיצד יביא אותם ה' אל ארץ ישראל? הקב"ה עושה להם מחילות מחילות באדמה, והם

הולכים בהם עד שהם באים תחת הר הזיתים שבירושלים, והקב"ה עומד עליו והוא נבקע, והם עולים מתוכו, כמו שאמר זכריה הנביא (זכריה יד ד): "וְעָמְדוּ רִגְלָיו בְּיוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּיתִים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם מִקֶּדֶם, וְנִבְקַע הַר הַזֵּיתִים מִחֲצִיו מִזְרָחָה וְיָמָּה גֵיא גְדוֹלָה מְאֹד..."

תחיית המתים

אחד הניסים היותר גדולים ומפליאים שיתרחשו עם ביאת המשיח, יהיה נס "תחיית המתים". הקב"ה יחיה את המתים שוכני עפר, שמימות אדם הראשון ועד אז. הפלא הגדול הוא שהקב"ה לא יברא את גופות המתים מחדש, אלא יקים את אותו גוף עצמו, שנהפך כבר לעפר! אותו גוף שכבר נרקב כליל וכלה כל בשרו - ישוב ויקבל חיות מחדשת.

והנה יש גופות של מתים אשר קברם נחרש, והרוח נשאה את עפרם לכל עבר, או שהושלכו הרבה מתים יחד לתוך בור או לירכתי מערה, ודמים בדמים נגעו ביום הרג רב וכובד מלחמה. וכמה וכמה היו מאכל לעוף השמים ולחיות הארץ ולדגי הים, וכן כל כיוצא בהם מקרים ממקרים שונים שבאו לשוכני עפר וליורדי שחת. ומעתה - מי הוא זה שיוכל לאסוף ולשקול ולמדוד את כל חלקיקי העפר הללו, ולקבץ חלקי העפר של כל גוף וגוף בפני עצמו?

רק המושל בגבורתו בכל העולם - לו זרוע עם גבורה, לברור ולאסוף ולקבץ את כל חלקי העפר, של גוף זה לבד, ושל גוף זה לבד, גם אם יהיו מפוזרים בארבע קצוות הארץ או בין שיני אריות. ולא עוד אלא שמחזיר הקב"ה את אותו עפר של כל אבר לאותו אבר עצמו, והיינו חלקי העפר הבאים מן העין יחזיר אותם לעין, חלקי עפר האוזניים - לאוזניים, והידיים - לידיים, והרגליים - לרגליים, כל חלקיק למקומו המדויק בגוף!!!

ומעתה, בוא וראה, מיהו אשר יוכל למנות את כל מיליירי חלקיקי העפר הללו, ומיהו שיוכל לסדר ולהעריך כל החלקיקים במצבם ובמקומם הראשון?! ואם יתבונן האדם בזה, מיד הוא נרתע לאחוריו, ויראה ורעד יבוא בו מאימת מלך איום ונורא, גבור וחזק, אמיץ ועוז, אשר לו הכח והיכולת והגבורה הנפלאה, עוז ותעצומות כאלה, יתברך שמו ויתעלה זכרו לעד אמן.

גלגול מחילות

אולם אין הקב"ה מחיה את המתים, אלא בארץ ישראל! שנאמר: (ישעיה מב ה): "כֹּה אָמַר הָאֵל ה'... נָתַן נְשִׁמָּה לָעֵם עֲלֵיהֶם וְרוּחַ לַהֲלָכִים בָּהֶם [בארץ ישראל]". אם כן הצדיקים שנקברו בחוץ לארץ, כגון משה ואהרן ושאר כל הצדיקים שבארבע פינות העולם - היאך חיים ובאים לעולם הבא?

אלא שבשעת תחיית המתים הקדוש ברוך הוא יורד משמי השמים העליונים, ויושב על כסאו בירושלים, וקורא הקב"ה למלאכי השרת ואומר להם: בני, לא בראתי אתכם אלא בשביל שעה זו, כדי שתעשו לי קורת רוח! משיבים לו מלאכי השרת ואומרים לפניו: רבון העולמים, הננו נעמוד לפניך בכל דבר שאתה רוצה! משיב

הקב"ה ואומר להם: לכו שטטו בארבע רוחות העולם, והגביהו את ארבע כנפות הארץ, ועשו מחילות מחילות בקרקע הארץ לכל צדיק וצדיק שבחוצה לארץ, עד ארץ ישראל, והביאו לי כל צדיק וצדיק, ויבואו לארץ ישראל ואני מחיה אותם!

מיד הולכים כל מלאך ומלאך, וכל שרף ושרף, וכל שר ושר, וכל גדוד וגדוד, ומשוטטים בארבע רוחות העולם, ומגביהים את ארבע כנפות הארץ, וינערו את הרשעים מן הארץ, ואחר זה עושים מחילות מחילות בקרקע הארץ בשביל כל צדיק וצדיק שבחוצה לארץ, ומביאים אותם בתוך מחילות לארץ ישראל אצל הקב"ה לירושלים, והקב"ה עומד בעצמו ומחיה אותם ומעמיד אותם על רגליהם.

וכיצד מחיה ה' את המתים לעולם הבא? נוטל הקב"ה שופר גדול בידו ותוקע בו, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו. בתקיעה ראשונה העולם כולו רועש, בתקיעה שנייה העפר מתפרד, בתקיעה שלישית עצמותיהם של הצדיקים מתקבצים, בתקיעה רביעית אבריהם מתחממים, בתקיעה חמישית עורותיהם מתקרמים, בתקיעה ששית רוחות ונשמות נכנסות לגופיהם, בתקיעה שביעית חיים ועומדים על רגליהם בלבושיהם! והצדיקים יקומו בכמה לבושים שריחם הולך מסוף העולם ועד סופו כריח גן עדן!

בניית בית המקדש

עם ביאת המשיח, יבנה לנו הקב"ה את בית המקדש השלישי, אשר יעמוד על מכונו ולא יחרב לעולם. בית המקדש יהיה המקור להשראת השכינה בעם ישראל, ולהשפעת השפע הרוחני לעולם כולו, כפי שאומר הנביא ישעיה: **"וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, נִבְנוּ יְהוָה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הָהָרִים וְנִשָּׂא מִגְבְּעוֹת, וְנִהְרָוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכֵן וְנִעְלָה אֵל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְיִרְנּוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכְּהוּ בְּאַרְחֻתָּיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַיִם"** (ישעיה ב ב ג).

אמר רבי יוחנן: משל לאדם המהלך בדרך בלילה. בא אחד והדליק לו את הנר, וכבה. ובא אחר והדליק לו את הנר, ושוב כבה. אמר: מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר! כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: עשינו לך מנורה בימי משה [במשכן] - וכבתה, בימי שלמה [בבית המקדש] - וכבתה, מכאן ואילך אין אנו ממתנינים אלא לאורך! (ילקוט שמעוני ישעיה פרק ס סימן תצט)

הנביא יחזקאל התנבא על נס נפלא שיתרחש בשערי בית המקדש: **"כֹּה אָמַר ה'... שֶׁעַר הַחֹצֵר הַפְּנִימִית הַפְּנֵה קָדִים יְהִי סָגוּר שְׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִט יִפְתָּח וּבַיּוֹם הַחֹדֶשׁ יִפְתָּח"** (יחזקאל מו א) - רבי אליעזר אומר: השערים שטבעו בארץ [לאחר חורבן בית המקדש] עתידים לעלות ולהתחדש כל אחד ואחד במקומו, ושער החצר הפנימית הפונה לצד מזרח - בששת ימי השבוע יהיה סגור, וביום השבת שעריו נפתחים מאליהם, ויודעים כל העם שבא יום השבת! וכן בראש חודש יהיו ישראל עומדים ורואים את הדלתות נפתחות מאליהן, ויודעים שבאותה שעה עלתה הלבנה, ומחדשים את החודש בעולמות העליונים.

גבולות העולם ישתנו

נאמר בתורה (דברים יב כ): "כִּי יִרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ" - כיצד יתכן שהקב"ה ירחיב את ארץ ישראל? אמר רבי יצחק: דומה ארץ ישראל למגילה, שכאשר היא מגולגלת אין אדם יודע כמה אורכה וכמה רוחבה, ורק כשהיא נפתחת - יודעים את מידותיה. כך ארץ ישראל - כל רובה הרים וגבעות, וישר אותה הקב"ה שנאמר (ישעיה מ ד): "כֹּל גֵּיא יִנְשָׂא, וְכָל הָר וְגִבְעָה יִשְׁפְּלוּ, וְהָיָה הָעֵקֶב לְמִישׁוֹר וְהָרָכָסִים לְבִקְעָה" - אותה שעה ידעו כולם את מידותיה האמיתיות.

אמר רבי יוחנן: עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדדיה עד שתהא מגעת לשערי דמשק, וגלויות באות אליה, לקיים מה שנאמר (ישעיה נד ג): "כִּי יִמִּין וּשְׂמָאל תִּפְרָצִי".

עוד נאמר: "בַּעֲתָהּ הָיָא וְקָרְאוּ לִירוּשָׁלַיִם בְּסָא ה', וְנִקְוּוּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם..." (ירמיה ג יז) - כל הגוים יתאספו בירושלים כדי לזכות לשאוב ממנה קדושה והשראת שכינה. שאל רבי אלעזר בן עזריה את רבי אלעזר המודעי: וכי יכולה ירושלים להיות מכילה את כל הגוים בקרבה? השיב לו: עתיד הקב"ה לומר לה לירושלים: "האריכי, הרחיבי, קבלי אוכלוסיך, הרחיבי מקום אהלך!"

אמר רבי יוחנן: עתיד הקב"ה להגביה את ירושלים שלושה פרסאות [כ-12 ק"מ] למעלה. ושמא יש צער לעלות? לא ולא! שנאמר (ישעיה ס ח): "מִי אֱלֹהֵ בָּעֵב תַּעֲוִיפֶנָּה וּבִיּוֹנִים אֵל אֶרְבֵּיתֵיהֶם" - מלמד שהקב"ה עושה לצדיקים כנפיים כיונה ויוכלו לעלות לאן שירצו.

פעמי רגלים

אמרו ישראל לפני הקב"ה: "צִמְמָא נַפְשֵׁי יֵאלֹהִים לְאֵל חַי! מְתֵי אָבוֹא וְאֶרְאָה פְּנֵי אֱלֹהִים? רבונו של עולם, אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיה לנו, שהיינו עולים לבית המקדש בשלושת הרגלים ורואים את השכינה? אמר להם הקב"ה: בני! בעבר הייתם עולים שלוש פעמים בשנה, כשיגיע הקץ אתם עתידים להיות עולים בכל חודש וחודש, ובכל שבת ושבת! שנאמר (ישעיה סו כג): "וְהָיָה מִדֵּי חֹדֶשׁ בַּחֲדָשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבַּת בְּשַׁבָּתוֹ יָבוֹא כָּל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי, אֲמַר ה'".

והיאך אפשר שיבוא כל אחד לירושלים בכל חודש ובכל שבת? והלוא אמר רבי לוי, עתידה ירושלים להתרחב ולהיות כארץ ישראל, וארץ ישראל - ככל העולם כולו, ואם כן כיצד יבואו עם ישראל ממרחקים כה גדולים אל בית המקדש בראש חודש ובשבת? אלא אומר המדרש שהעננים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים, והם מתפללים שם בבקר. וכשחל ראש חודש בשבת מביאים אותם העננים פעמיים, בבוקר בהשכמה לתפילת שחרית, ופעם שניה במנחה.

שפע רוחני

בימות המשיח הרמה הרוחנית של העולם כולו תעלה לאין שיעור, כפי שהתנבאו הנביאים: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נָא ה' ... וְהִשְׁלַחְתִּי רֶעֶב בָּאָרֶץ, לֹא רֶעֶב לֶלֶחֶם, וְלֹא צָמָא לָמִים, כִּי אִם לְשִׁמְעַת אֶת דְּבָרֵי ה'" (עמוס ח יא). "כִּי אֶז אֶהַפֵּךְ אֶל עַמִּים שִׁפָּה בְּרוּחָהּ, לִקְרֹא כָּלֶם בְּשֵׁם ה' לְעַבְדּוֹ שְׂכָם אֶחָד" (צפניה ג ט). "לֹא יִרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכָל

הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיה יא ט).

אמר הקב"ה: בעולם הזה על שהיו רואים את כבודי היו כלים ואובדים, שנאמר (שמות לג כ): "כי לא יראני האדם וחי". אבל לעתיד לבוא כשאחזיר שכינתי לציון, אני נגלה בכבודי על כל ישראל והם רואים אותי וחיים לעולם! שנאמר (ישעיה נב ח): "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון" (תנחומא פרשת במדבר סימן יז).

אמר רבי שמעון בשם רבי סימון החסיד: בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים - האם התאנה אומרת משהו?! אבל לעתיד לבוא אדם הולך ללקוט תאנה בשבת והיא צורחת "שבת היא!" (מדרש שוחר טוב מזמור מג)

אמר הקב"ה: בעולם הזה ישראל לומדים תורה מבשר ודם, לפיכך שוכחים אותה, שכשם שבשר ודם עובר, כך לימודו עובר. אבל לעתיד לבוא אין ישראל למדים תורה אלא מפיו של הקב"ה, וכשם שהקב"ה חי וקיים לעולם, כך מה שלומדים ממנו אינם שוכחים לעולם (ילקוט ישעיה תעט).

שפע גשמי

אל השפע הרוחני העצום, יתלווה גם שפע גשמי גדול, אשר נועד לספק לישראל את התנאים הטובים ביותר ללימוד התורה ולעבודת ה' בהשקט ובשלוה, ללא כל טרדה וטורח. וכך אמרו חז"ל:

- "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות [מיני מאפה משובחים] וכלי מילת [בגדי משין] - מאכלים ובגדים יגדלו מוכנים על העצים, ולישראל לא נותר אלא לקטוף מהם כרצונם ולקחת.

- אפילו אילנות הסרק שבארץ ישראל יתברכו, ולא יהיה אילן שאינו מוציא פירות לפחות בכמות של משא שתי אתונות.

- לכל אחד ואחד מעם ישראל יהיו סוגים רבים של שדות - בהר, בשפלה ובעמק.

- אמר רבי בנימין: עתידים תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, וכל ישראל באים ונוטלים מהם כרצונם. בעולם הזה ישראל גודרים גדרות ועושים גבולות באבנים ובצרורות, אבל לעתיד לבוא גודרים ועושים גבולות באבנים טובות ובמרגליות, שנאמר (ישעיה נד יב): "וְכָל גְּבוּלָךְ לְאַבְנֵי חֹפֶץ" (ילקוט יחזקאל שפג).

- יהיו החיטים מתחככות זו בזו מרוב גודלן, ונושרת הסולת שלהן בארץ, ואתה בא ונוטל ממנה כדי פרנסתך. (ספרי, האזינו פיסקא שטו)

- "וְדָם עֵנַב תִּשְׁתֶּה חֶמֶר" (דברים לב יד) - שלא יהיו יגעים לא לבצור את הענבים ולא לדורכם, אלא אתה מביא בעגלה ענב אחד ומעמידו בפינה, והיין יוצא ממנו כמו מתוך חבית. (ספרי, האזינו פיסקא שיז)

- כל הספינות וכל כלי החמדה שאבדו בים הגדול - מקיאים הים אל חופי יפו.

מצב מדיני מזהיר

בימות המשיח, שלום ושלוה ישררו בעולם, כמאמר הנביא (ישעיה ב ד): "וְכָתְתוּ חֲרֻבוֹתָם לְאֵתִים [ישברו את החרבות ויעשו מהם אתי חפירה] וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת [ומן החניתות יעשו כלי קצירה] לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב, וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה". אפילו בין בעלי החיים ישרור שלום, שנאמר (ישעיה יא ו): "וְגֵר זֵאֵב עִם כֶּבֶשׂ וְנִמְר עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעֹגֵל וּכְפִיר וּמְרִיא יִחְדּוּ, וְנֹעַר קִטָּן נִהַג בָּם..."

כבודם של ישראל יגדל לאין שיעור בעיני אומות העולם, עד שאפילו גדולי וחשובי אומות העולם, כאשר יראו קטן מישראל - יתאוו לכרוע לפניו לכבוד ה' יתברך! [לשם המחשה נתאר לעצמנו שהנשיא קלינטון יתאווה וישתוקק להשתחוות לילדים קטנים החוזרים מן התלמוד תורה]. יבואו כל אומות העולם ויפלו על פניהם לפני המלך המשיח ולפני עם ישראל, ויאמרו: נהיה לך לישראל לעבדים! וכל אחד מישראל שקיים מצות ציצית, יהיו לו 2,800 עבדים!

שכר טוב לצדיקים

רבי יונה בשם רבי סימון בר זבדי אמר: כל שלוח שאדם רואה בעולם הזה, הבל הוא לפני שלותו של עולם הבא! (מדרש קהלת ב סימן א). וכשיראו כולם מתן שכרן של מצוות לעתיד לבוא, יהיו תמהים מגודל השכר העצום! (מדרש רבה שמות ל כד)

לעתיד לבוא מביא הקב"ה את אליהו הנביא ואת המשיח, ומתקבצים כל ישראל לפניהם, ומוליכים אותם אל עמק יהושפט, ונקבצים כל הגויים שם. באותה שעה מביא הקב"ה את אלילי העבודה זרה ונותן בהם רוח ונשמה, ואומר: יעברו על גשר גהינם! ועוברים, ונופלים לגהינם. ומיד ישראל מתייראים ואומרים לפניו: רבש"ע, שמא כאשר עשית עם אלו - כך תעשה עמנו? אומר להם: מי אתם? אומרים לו: אנחנו עמך ונחלתך ישראל! אומר להם: מי מעיד על כך? מיד באים האבות הקדושים להעיד על ישראל שהם עמו ונחלתו. באותה שעה מביא הקב"ה את התורה ומניחה בחיקו, ומבדיק זיון של ישראל מסוף העולם ועד סופו. אומר גבריאל לפני הקב"ה: רבש"ע, יבואו עובדי האלילים ויראו בטובתן של ישראל. באותה שעה נפתחת גהינם ויוצאים כל עובדי האלילים ורואים בטובתם של ישראל, ונופלים על פניהם ואומרים: כמה נאה אדון זה, כמה נאה אומה זו שאוהב אותם ביותר - אשרי העם שככה לו! ומיד מתביישים ושבים לגהינם. וצדיקים יושבים בתוך גן עדן, ויושב הקב"ה בראשם ומביא את האור הגנוז לצדיקים, ומכפיל אותו פי 343. אומרים הצדיקים: רבש"ע, היינו מצפים לאור זה! שנאמר (תהלים מב ג): "צִמְמָא נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לֹאֵל חַי! מִתִּי אָבּוֹא וְאֶרְאֶה פָּנֵי אֱלֹהִים?".

אמר רבה אמר רבי יוחנן: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן. ומעוררו של הלויתן עתיד לעשות סוכה לצדיקים. ואת שיירי העור פורס הקב"ה על חומות ירושלים, וזיוו מבדיק מסוף העולם ועד סופו (בבא בתרא עה ע"א).

תנא דבי אליהו: כבוד ועוז לצדיקים לעתיד לבוא, כיצד? הקב"ה יושב בבית המדרש שלו, וצדיקי עולם יושבים לפניו, ולכל אחד ואחד נותנים לו מאור פנים לפי התורה שיש בו, ומלאכי השרת עומדים סביב לישראל ובוכים בלבם ואומרים: "אשריהם ישראל, שכל הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו, ועכשיו כל אותה הטובה והגדולה יש להם". (תנא דבי אליהו רבא פרק ה)

"אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח, ואף על פי שהתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא".

מגילת איכה

הקדמה

בתקופת בית המקדש הראשון, בזמן מלכותו של המלך יהויקים, אשר חטא והחטיא את ישראל, היה מצבם של עם ישראל חמור מאוד, וגזירת החורבן הלכה והתקרבה. חס הקב"ה על עם ישראל ורצה לתת להם איתות אזהרה ברור על מצבם הקשה, כדי שייטיבו את מעשיהם ובכך תבוטל הגזירה. לכן צוה על ה' ירמיהו הנביא ואמר לו (ירמיהו לו): "קח לך מגלת ספר וכתב עליה את כל הדברים אשר דברתי אליך... אולי ישמעו בית יהודה את כל הרעה אשר אנכי חושב לעשות להם, למען ישובו איש מדרך הרעה וסלחתי לעונם ולחטאתם". מיד קרא ירמיהו הנביא לברוך בן נריה הסופר, וביקש ממנו לכתוב את כל הדברים שאמר לו ה'. לאחר שנכתבה המגילה הורה ירמיהו לברוך לנכס את כל העם ליום צום ולהשמיע בפניהם את המגילה, כדי שיתעורר לבם לתשובה וטיפול תחינתם לפני ה'. ואכן בשנה החמישית ליהויקים בחודש כסלו קראו צום וקיבצו את כל תושבי ירושלים ועוד עם רב מכל ערי ישראל, וברוך הסופר השמיע באוזניהם את המגילה.

היה איש ששמו מכיהו בן גמריהו, כששמע את המגילה הלך לשרי המלך וסיפר להם את אשר שמע. מיד שלחו שליח לברוך שיבוא ויקרא את הדברים שוב גם בפניהם. בשמוע שרי המלך את דברי המגילה פחדו מאוד. הם אמרו לברוך שברצונם לספר זאת למלך, ולכן כדאי שהוא וירמיהו ילכו להסתתר מבעוד מועד מפני זעם המלך. באו השרים ואמרו למלך את דברי המגילה. יהויקים התחיל לקרוא פסוק ראשון 'איכה ישבה בדד', אמר מה איכפת לי, העיקר שאני עדיין מלך. 'בכה תבכה בלילה' - אבל אני עדיין מלך. 'גלתה יהודה מעוני' - ואני עדיין מלך. 'דרכי ציון אבלות' - אבל אני מלך. אך כשהגיע לפסוק החמישי 'היו צריה לראש', הבין שאם צריה לראש, אז הוא לא יהיה מלך, כעס מאוד וקרע את המגילה והשליכה לתוך התנור הבווער. במקום להתעורר לתשובה מדברי הפורענות, התמלא קצף ורוגז על ירמיהו וברוך, וצוה לאוסרם, אולם כאמור ירמיהו וברוך כבר הסתתרו. ואז היה דבר ה' אל ירמיהו לכתוב את המגילה שנית, בתוספת נבואות קשות נוספות, והיא היא מגילת איכה. זוהי דעה אחת בחז"ל.

אולם יש דעה כי אותה המגילה ששרף יהויקים היא מגילה אחרת, ואילו "מגילת איכה" נכתבה על ידי ירמיהו לאחר החורבן כדי לעורר את לב העם, שלא נראה את הגלות כדבר מורגל, אלא החי יתן אל לבו.

ראשי הפסוקים של המגילה כתובים לפי סדר האל"ף בי"ת, לרמוז בזה על ישראל שעברו על התורה שנכתבה בעשרים ושתיים אותיות.

תקנו חכמים לקרוא את המגילה בכל שנה בתשעה באב, כדי שלא ניפול ליאוש, וכדי להשריש בלב ישראל את האמונה בביאת המשיח ובגאולה השלימה, במהרה בימינו אמן.

מגילת איכה

פרק א

א **אִיכָה יֹשְׁבָה בְּדָד הַיָּאךְ יִשְׁבָּה שׁוּממָה הָעִיר רַבָּתִי עִם** הָעִיר הַמְרוּבָה בְּעַם רַב הָיְתָה **כְּאַלְמָנָה** כְּאַשָּׁה גְּלֻמּוּדָה שֶׁבַעֲלָה הֶלֶךְ לֶאֱרֹץ רְחוּקָה, **רַבָּתִי בְּגוֹיִם** הָעִיר הַמְתַּרְבֶּרֶת וּמִתְגַּאֲהַה עַל הַגּוֹיִים **שָׂרָתִי בְּמַדִּינֹת** הָעִיר הַשּׁוֹלְטָה בְּמַדִּינֹת הָיְתָה לְמַסַּס נְהִייתָה כְּבוּשָׁה וּמִשׁוּעַבְדָּתָה: **ב** **כְּכּוֹ תִבְכֶּה בְּלִילָה וּדְמָעָתָה עַל לַחֲיָהּ, אֵין לָהּ מִנְחָם מִכָּל אֲהֻבֶיהָ, כָּל רַעִיָּה בְּגֵדוֹ בָּהּ הָיוּ לָהּ לְאַיִבִים** יְדִידֶיהָ הַגּוֹיִים שֶׁעֲלִיהֶם סָמְכָה הִיפְנוּ לָהּ עוֹרָף: **ג** **גָּלְתָה יְהוּדָה מִעֵנִי וּמִרֵּב עֲבָדָה** שֶׁהִכְבִּידוּ עֲלֶיהָ הַגּוֹיִים **הִיא יֹשְׁבָה בְּגוֹיִם בְּגֻלוֹת לֹא מִצָּאָה מְנוּחָה, כָּל דְּרָפָיָה הַשְׁיִיגוּהָ בֵּין הַמִּצָּרִים** הָאוֹיִבִים הַצִּלְיָחוּ לְתַפּוֹס אוֹתָהּ, כֹּאשֶׁר הִיתָה נִתּוּנָה בְּמִיצְרָה: **ד** **דְּרָכֵי צִיּוֹן הִדְרָכִים** הַמּוֹבִילֹת לִירוּשָׁלַיִם **אַבְלֹת שׁוּמְמוֹת מִבְּלִי בְּאֵי מוֹעֵד** אֵין בָּהֶן עוֹלֵי רִגְלִים **כָּל שְׁעָרֶיהָ שׁוּמְמִין, כִּהְנִיָּה נֶאֱנָחִים, בְּתוֹלְתֶיהָ נֹגוֹת עֲטוּפוֹת יָגוֹן וְהִיא מֵרָ לָהּ: ה** **הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ** הַגּוֹיִים הַצּוֹרְרִים אוֹתָהּ נָהִיו חֲשׁוּבִים **אִיבֶיהָ שָׁלוּ** הָאוֹיִבִים שֶׁלָּהּ יוֹשְׁבִים בְּשִׁלּוּהָ **כִּי יְהוָה הוֹגָה ה' עֶטֶף אוֹתָהּ בִּיגוֹן עַל רֵב פְּשָׁעֶיהָ** בְּגֻלָּל חֲטָאֶיהָ, **עוֹלָלֶיהָ** הַיִּלְדִּים הַרְכִּים הִלְכוּ **שְׁבִי לִפְנֵי צָר** נִישְׁבוּ עַל יְדֵי הָאוֹיִב: **ו** **וַיֵּצֵא מִבֶּת צִיּוֹן כָּל הַדָּרָה** כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל יֵרֵד, **הָיוּ שָׂרֶיהָ כְּאַיִלִים לֹא מִצָּאוּ מִרְעָה שְׂרִיָּה** נִחְלְשׁוּ מְרֹב רֵעֵב, כְּמוֹ אֵיילִים שֶׁלֹּא מוֹצֵאִים מִרְעָה וְאֵין לָהֶם כֹּחַ לִרְוֹץ **וַיִּלְכוּ בְּלֹא כֹחַ לִפְנֵי רוּחַ** אֵין בְּכוֹחָם לְבִרוּחַ מִפְּנֵי חוֹלְשָׁתָם: **ז** **זָכְרָה יְרוּשָׁלַיִם** זָכַר עִם יִשְׂרָאֵל בְּגֻלוֹתוֹ **יָמֵי עֲנִיָּה וּמִרּוּדֶיהָ** אֵת יָמֵי הַחוּרְבָן הַחֲצֵעַר **כָּל מַחְמַדֶּיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִיָּמֵי קֶדֶם** אֵת הַגְּדוּלָּה שֶׁהִיתָה לָּהּ בִּיָּמִים עֲבָרוּ **בְּנִפְלַע עֲמָה בֵּיד צָר וְאֵין עֹזֶר לָהּ, רָאוּהָ צָרִים שָׁחֲקוּ עַל מִשְׁפַּתָּהּ** הַגּוֹיִים שִׁמְחוּ עַל כֵּךְ שֶׁהוֹשְׁבָתָה שִׁמְחָתָה: **ח** **חֲטָא חֲטָאָה יְרוּשָׁלַיִם עַל כֵּן לְנִידָה הָיְתָה נָעָה וְנָדָה** בְּגֻלוֹת **כָּל מַכְבְּדֶיהָ** הַגּוֹיִים שֶׁכִּיבְדוּ אוֹתָהּ הַזִּילּוּהָ עֲכָשִׁיו מוֹזְלִים **בָּהּ כִּי רָאוּ עֲרוֹתָהּ קְלוֹנָה וַחֲרַפְתָּהּ גַּם הִיא נֶאֱנָחָה וַתִּשָּׁב אַחֲוֵר** נִרְתַּעָה לְאַחֲוִירָהּ: **ט** **טִמְאַתָּה בְּשׁוּלֶיהָ** חֲטָאֶיהָ גְּלוּיִים וַיִּדְעוּם **לֹא זָכְרָה אַחֲרֶיתָהּ** בְּשַׁעַת הַחֲטָא **לֹא נִתְּנָה לָּהּ מִיָּהּ** בְּאַחֲרִיתָהּ **וַתִּדְּרַךְ פְּלָאִים** כּוֹלֵם הַתַּפְּלָאוֹ עַל יִרְדָּתָה **אֵין מִנְחָם לָהּ, רָאָה יְהוָה אֵת עֲנִיָּי צַעֲרִי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב** הָאוֹיִב גְּדֹל וְגֹבֵר עָלַי: **י** **יָדוּ פָרֶשׁ צָר** עֲמוֹן וּמוֹאָב פָּרְשׁוּ יְדֵיהֶם **עַל כָּל מַחְמַדֶּיהָ** שֶׁרָפוּ אֵת סַפְרֵי הַתּוֹרָה **כִּי רָאִתָּה גּוֹיִם בָּאוּ מִקְדָּשָׁהּ אֲשֶׁר צִוִּיתָה לֹא נִכְאוּ בְּקָהֶל לָךְ** הֵם עָשׂוּ זֹאת מִשׁוּם שִׁכְתוּב בְּתוֹרָה: **יא** **יָבוֹא עֲמוּנִי וּמוֹאָבִי בְּקָהֶל ה' יָא כָּל עֲמָה נֶאֱנָחִים מִבְּקָשִׁים לָחֶם, נִתְּנוּ מַחְמַדֶּיהֶם** נִתְּנוּ חֲפָצִים יְקָרִים **בְּאַכְל תְּמוּרָת אוֹכֵל לְהָשִׁיב נֶפֶשׁ** כְּדִי לְהָשִׁיב אֵת נַפְשָׁם, **רָאָה יְהוָה וְהִפְיֹטָה כִּי הָיִיתִי זֹלִלָה** רְדוּפָה לְהַשִּׁיג אוֹכֵל: **יב** **לֹא אֵלֵיכֶם כָּל עֲבָרֵי דֶרֶךְ פּוֹנֶה** יְרוּשָׁלַיִם וְאוֹמֶרֶת לְעוֹבְרֵי הַדְּרָכִים: אֵתֶם לֹא סָבַלְתֶּם אֵת מַה שֶּׁסְּבַלְתִּי אֲנִי וְלֹא תוֹכְלוּ לְהַבִּין אֵת צַעֲרִי **הִפְיֹטוּ וְרָאוּ אִם יֵשׁ מִכְּאוֹב כְּמִכְּאוֹבִי** אוֹלֵם בְּהִבְטָה אַחַת תוֹכְלוּ לְרֹאוֹת שְׂאִין דּוֹמָה לְמִכְּאוֹבִי **אֲשֶׁר עוֹלָל לִי** אֲשֶׁר נַעֲשָׂה לִי **אֲשֶׁר הוֹגָה יְהוָה** אֲשֶׁר עֶטֶף אוֹתִי ה' **בִּיגוֹן בְּיוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ** בַּעַת שֶׁכַּעַס עַל חֲטָאֵי: **יג** **מִמָּרוֹם שָׁלַח אֵשׁ בְּעֶצְמָתִי ה' שִׁלַּח אֵשׁ בְּבֵתִי** הַמִּקְדָּשׁ **וַיִּרְדָּנָה רֵדָה** אוֹתִי בִּיסּוּרִים **פָּרֶשׁ רָשָׁת לְרַגְלִי, הִשְׁיִכְנִי אַחֲוֵר, נִתְּנִי שְׂמֵמָה כָּל הַיּוֹם דְּוָה** חִלּוּשָׁה וְעֲצוּבָה: **יד** **נִשְׁקַד עַל פְּשָׁעֵי בֵּידוֹ** פִּשְׁעֵי הָיוּ תָּמִיד זְכוּרִים לִפְנֵי ה' **יִשְׁתַּרְגּוּ עָלָיו עַל צְוֹאָרֵי** הָעוֹנוֹת טִיפְסוּ וְעָלוּ וּנְכַרְכוּ סָבִיב צוּאֲרֵי הַכְּשִׁיל **כָּחִי נִתְּנִי אֲדָנִי בִּידִי לֹא אוֹכֵל קוֹם** נָתַן אוֹתִי ה' **בִּיד** הַגּוֹיִים, עַד שֶׁאֵינִי יֹכֹלָה לְקוֹם: **טו** **סָלָה רִמַּס כָּל אֲבִירֵי** אֵת הָאֲנָשִׁים הַחוֹזְקִים **אֲדָנִי בְּקִרְבִּי, קָרָא עָלַי מוֹעֵד** ה' **זִמֵּן אֵת הַיּוֹם** הַמִּיּוֹעֵד לָכֶךְ **לְשַׁפֵּר בַּחוּרִי, גַּת דֶּרֶךְ אֲדָנִי לְבִתּוֹלָת בֵּת יְהוּדָה ה'** נָתַן אוֹתָנוּ לְהַרְיָגָה וּלְמַרְמָס, כְּמוֹ

שדורכים על הענבים בגת: טז **עַל אֵלֶּה אָנֹכִי בֹכֶיָה עֵינֵי יִרְדָּה מַיִם** עֵינֵי זֹלָגוֹת דַּמְעוֹת, **כִּי רָחַק מִמֶּנִּי מִנְּחָם מְשִׁיב נֶפְשִׁי** אֵין מִי שִׁינַּחֵם אוֹתִי הִיוּ בְנֵי שׁוֹמְמִים כִּי גִבֹּר אוֹיֵב: **יז פֶּרְשָׁה צִיּוֹן בִּידְיָה** פֶּרְסָה יִדְיָה בַּעַר אֵין מִנְּחָם לָהּ, **צוּה יְהוָה לִיעֲקֹב סִבִּיבּוֹ צִרְיוֹ** בְּצִוּיֹה ה' הַגּוֹיִם הַצּוֹרְרִים יוֹשְׁבִים סִבִּיב יִשְׂרָאֵל **הֵיתָה יְרוּשָׁלַם לְגִדָּה** מוֹרַחַקַת וּבִזוּיָה **בִּינִיהֶם: יח צִדִּיק הוּא יְהוָה** כֵּל מַעֲשֵׂי ה' בַּצֶּדֶק וּבִמְשַׁפֵּט **כִּי פִיהוּ מְרִיתִי, שְׁמַעוּ נָא כָּל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאָבִי, בְּתוֹלְתִי וּבַחֲוָרִי הִלְכוּ בִשְׁבִי: יט קְרָאתִי לְמַאֲהָבִי** לְאוֹתָם שְׁמֵרָאִים עַצְמָם כְּאוֹהֲבִים **הִמָּה רְמוֹנִי** רִימּוֹ אוֹתִי וְנִהַפְכוּ לְאוֹיִבִים, **כִּהְיִי וְזָקְנִי בְּעִיר גֹּעֲוֹ** מִתּוֹ בִּרְעֵב **כִּי בִקְשׁוּ אֲכָל לָמוּ וַיֹּשִׁיבוּ אֶת נַפְשָׁם** בִּקְשׁוּ אוֹכֵל לְהַשִּׁיב אֶת נַפְשָׁם וְלֹא מִצָּאוּ: **כ רְאֵה יְהוָה כִּי צַר לִי, מַעֲי חֲמַרְמָרוּ** הַמַּעֲיִים הַתְּכוּצּוֹ מֵרַעַב **נִהַפֵּךְ לִבִּי בִקְרָבִי** מֵרַוֵּב **צַעַר כִּי מָרוּ מְרִיתִי** כִּי הַמְרִיתִי אֶת פִּי ה' וְעִבַרְתִּי עַל מִצּוֹתַי **מִחוּץ שִׁפְלָה חָרֵב** בַּחוּץ חָרֵב הָאוֹיֵב מִשְׁכַּלַת וְהוֹרֶגַת **בְּפִית בְּמֹות** וּבַתּוֹךְ הַבַּיִת יֵשׁ אֵימַת שְׁדִים וּמִזִּיקִים: **כא שְׁמַעוּ** הַגּוֹיִים **כִּי נֶאֱנַחָה אָנֹכִי אֵין מִנְּחָם לִי, כָּל אֹיְבֵי שְׁמַעוּ רַעְתִּי שָׁשׂוּ כִּי אֶתָּה עֲשִׂיתָ** שִׁמְחוּ עַל מַה שַּׁעֲשִׂיתָ לִּי **הֵבֵאתָ יוֹם קְרָאתִי וַיְהִי כִמֶּנִּי** הַלּוּאִי יִגִּיעַ יוֹם שֶׁתִּשְׁפּוֹךְ זַעַמְךָ עַל הַגּוֹיִים: **כב תָּבֵא כָּל רַעְתָם לִפְנֵיךְ** יִזְכְּרוּ חַטְאֵיהֶם לִפְנֵיךְ **וְעוֹלָל לָמוּ פֶּאֶשֶׁר עוֹלָלָת לִי** עֲשֵׂה לָהֶם כְּפִי שַׁעֲשִׂיתָ לִּי **עַל כָּל פְּשַׁעִי, כִּי רַבּוֹת אֲנַחְתִּי וּלְבִי דוּי:**

פרק ב

א איכה יַעִיב בָּאָפוּ אֲדָנִי הֵיאֵךְ הַחֲשִׁיר ה' בַּכַּעֲסוֹ אֶת בֵּית צִיּוֹן, הַשְּׁלִיךְ מִשָּׁמַיִם אֶרֶץ הַשְּׁלִיךְ מִרוֹם הַמַּעֲלָה אֶל שַׁפֵּל הַמַּדְרָגָה תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל אֶת הַפָּאָר וְהַכְּבוֹד שֶׁהִיָּה לְיִשְׂרָאֵל בֵּין הָאוֹמוֹת וְלֹא זָכַר הָדָם רִגְלָיו לֹא חָמַל עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בַּיּוֹם כַּעֲסוֹ: ב בָּלַע כִּילָה אֲדָנִי וְלֹא חָמַל, אֶת כָּל נְאוֹת מַלְשׁוֹן נוֹוֶה יַעֲקֹב הַבְּתִים שֶׁל עִם יִשְׂרָאֵל, הָרַס בַּעֲבֶרְתּוֹ בַּכַּעֲסוֹ מִבְּצָרֵי בֵּת יְהוּדָה, הִגִּיעַ לָאָרֶץ הַשְּׁפִילִם לֵאמֹר חָלַל מַמְלַכָּה וּשְׂרִיָּה: ג גָּדַע בַּבְּחָרֵי אֶף קִיצֵץ בַּחוּק כַּעֲסוֹ כָּל קֶרֶן יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל כְּבוֹדִם שֶׁל יִשְׂרָאֵל הַשִּׁיב אַחֲרֵי יָמֵינוּ נִמְנַע מִלְּעֻזּוֹר לָהֶם מִפְּנֵי אוֹיֵב נֶגַד הָאוֹיֵב וַיִּבְעֶר בַּיַּעֲקֹב כָּאֵשׁ לְהַבָּה אֲכָלָה סָבִיב: ד דָּרַךְ מִתַּח קִשְׁתּוֹ כָּאוֹיֵב, נָצַב יָמֵינוּ בַּצָּר ה' נִיצֵב לִימִין הָאוֹיֵבִים וַיַּהַרֵּג כָּל מַחֲמַדֵּי עֵין בָּאֵהָל בֵּית צִיּוֹן, שִׁפָּךְ כָּאֵשׁ חֲמָתוֹ: ה הָיָה אֲדָנִי כָּאוֹיֵב בָּלַע יִשְׂרָאֵל הַבְּלִיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל בֵּין הָאוֹמוֹת בָּלַע כִּילָה כָּל אַרְמְנוֹתֶיהָ, שָׁחַת מִבְּצָרָיו, וַיִּרְבַּ הָרָבָה בַּבֵּת יְהוּדָה תִּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה צַעַר וַיִּלְלָה: ו וַיַּחֲמַס בְּגֵן כֶּרֶת כְּמוֹ שְׁקוּצִים יִרְקוֹת בְּגֵן שָׁבוּ אֶת מַעוֹנוֹ - בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שָׁחַת מוֹעֲדוֹ קוֹדֵשׁ הַקּוֹדְשִׁים שֶׁשֶׁם נִוְעַד ה' לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁפָּח יְהוָה בְּצִיּוֹן מוֹעֵד וּשְׁבֹת, וַיִּנְאַץ בְּזַעַם אָפוּ הָרַג בַּכַּעֲסוֹ מֶלֶךְ וְכֹהֵן: ז זָנַח אֲדָנִי מִזִּבְחוֹ נָאֵר בִּיטֵּל מִקְדָּשׁוֹ, הִסְגִּיר בְּיַד אוֹיֵב חוֹמַת אַרְמְנוֹתֶיהָ, קוֹל נִתְּנוּ בְּבֵית יְהוָה בַּיּוֹם מוֹעֵד הַגּוֹיִים הֲרִיעוּ בַּקּוֹלוֹת שֶׁל שִׁמְחָה: ח חָשַׁב יְהוָה לְהַשְׁחִית חוֹמַת בֵּית צִיּוֹן, נָטָה קוֹ שִׁפְט אֶת יִשְׂרָאֵל עַל עֲוֹנוֹתֶיהֶם לֹא הַשִּׁיב יָדוֹ מִבָּלַע לֹא חֲזַר בּוֹ מִלְּהַשְׁחִית וַיֹּאבֵּל חָל וְחוֹמָה יַחְדוֹ אֲמָלְלוּ: ט טָבְעוּ שִׁקְעוּ בָּאָרֶץ שַׁעֲרֶיהָ, אָבַד וְשֹׁפַר בְּרִיחֶיהָ, מִלְּכָה וּשְׂרִיָּה בְּגוֹיִם בְּגִלּוֹת אֵין תּוֹרָה אֵין לְיִשְׂרָאֵל מוֹרֵי הוֹרָאָה גַּם נְבִיאֶיהָ לֹא מָצְאוּ חֲזוֹן נְבוּאָה מִיְּהוָה: י יִשְׁבּוּ לָאָרֶץ יָדְמוּ שִׁתְּקוּ בַּצַּעַר זָקְנֵי בֵּת צִיּוֹן, הָעָלוּ עֶפֶר עַל רֹאשָׁם חָגְרוּ שָׁקִים, הוֹרִידוּ לָאָרֶץ רֹאשָׁן בַּתּוֹלַת יְרוּשָׁלַם: יא כָּלוּ בַּדְּמֻעוֹת עֵינֵי, חֲמַרְמְרוּ הַתְּכוּצוֹ מַעֵי, נִשְׁפָּךְ לָאָרֶץ בִּבְדֵי מֵרֹב צַעַר עַל שֹׁפַר בֵּת עַמִּי, בַּעֲטָף הַתַּפְתְּלוּ מֵרַעַב עוֹלָל וַיּוֹנֵק בְּרַחֲבוֹת קְרִיָּה: יב לֵאמֹתָם יֹאמְרוּ הַיִּלְדִּים הַרְכִּים אֵיָּה דָּגָן וַיִּין, בְּהִתְעַטְּפָם כַּחֲלָל הַתַּפְתְּלוּ וּמָתוּ בִּרְעַב בְּרַחֲבוֹת עִיר, בַּהֲשַׁתְּפָךְ נַפְשָׁם אֶל חִיק אִמָּתָם בִּשְׁעָה שֶׁהִתְרַפְּקוּ עַל אִמּוֹתֵיהֶם לִבְקֵשׁ

אוכל: יג מה אַעידך מה אַדמה לך הבת ירושלים לא אוכל להעיד על עיר אחרת שדומה לירושלים בצורתה מה אַשוה לך לא אוכל להשוות אליך עם אחר וַאֲנַחְמך ובכך לנחמך בתולת בת ציון, כי גדול פנים שברך מי ירפא לך: יד נביאיך נביאי השקר חזו לך שוא ותפל דברים שאין בהם טעם ולא גלוי על עונך לא הוכיחו אותך על עוונותיך להשיב שבותך להחזירך למוטב ויחזו לך משאות שוא ומדווחם הראו לך נבואות שוא שהדיחו אותך מן הדרך הישרה: טו ספקו עליך פנים כל עברי דרך, שרקו נפחו בפייהם בהשתוממות כדרך אדם שרואה דבר חשוב שחבר וינעו ראשם בפליאה על בת ירושלים, הזאת העיר שיאמרו פלילת יפי משוש לכל הארץ: טז פצו עליך פיהם דברו אודותיך כל איביר, שרקו ויחרקו שן שמחו לאידם של ישראל, אמרו בלענו הצלחנו לכלות אותם אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו מצאנו את היום שקוינו לו, שנראה במפלת ישראל: יז עשה יהוה אשר זמם הגויים לא גברו על ישראל על ידי כוחם אלא ברצון ה' בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם ביצע את מה שאמר למשה רבנו שאם לא ישמרו ישראל את התורה עתיד להיפרע מהם הרס ולא חמל, וישמח עליך אויב הרים קרן צריך הרים כבודם של אויבך: יח צעק לבם אל אדני צעקו בליבם כי לא יכלו לפצות פה מרוב צער. חומת בת ציון, הורידו כנחל המעה יומם ולילה, אל תתני פוגת לך אל תפסיקי לרגע לבכות בתפילה אל תדם בת עינך לא יפסיקו עיניך לדמוע: יט קומי רני קומי לרנן בבכי בלילה לראש אשמורות בתחילת הלילה שפכי כמים לבך הכניעי לבך בתפילה נכח פני אדני לפני ה', שאי אליו כפיך התפללי ובקשי ממנו על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות: כ ראה יהוה והביטה למי עוללת זה, אם תאכלנה נשים פרים ילדיהן עללי טפחים אשר טיפחו אותם במסירות, אם יהרג במקדש אדני פהן ונביא: כא שכבו לארץ חוצות ברחובות העיר נער וזקן, בתולתי ובחורי נפלו בחרב, הרגת ביום אפר טבחתי לא חמלתי: כב תקרא כיום מועד כמו במועדים שהיו נאספים אל ירושלים עולי רגלים מכל קצוי תבל מגורי מסביב כך עכשיו נאספים אל ירושלים השכנים הרעים שמסביבה, ולא היה ביום אף יהוה ביום כעסו של ה' על ישראל פליט ושריד לא הצליח שום אדם להשרד ולהימלט, אשר טפחתי ורבייתי איבתי כלם הילדים אשר טיפחתי וגידלתי - בא האויב וכילה אותם:

פרק ג

א אני הגבר ירמיהו הנביא ראה עני ראה בחורבן בית המקדש בשבט עברתו שנחרב בחרון אפו של הקב"ה: ב אותי נהג ה' מנהיג אותי וילך חשך ולא אור והולך אותי בחושך וביסורים: ג אך בי יושב יהפך ידו רק בי הוא שב ומכה בידו כל היום: ד בלה בשרי ועורי עורי ובשרי בלו מצער הגלות שבר עצמותי: ה בנה עלי ויקף הקיף אותי ראש מרירות ותלאה ויסורים: ו במחשבים הושיבני הושיב אותי בחושך כמתי עולם כמו המתים: ז גדר בעדי עשה חומה לנגדי ולא יצא לא אוכל להימלט הכביד נחשתי הכביד את האזיקים שברגלי: ח גם פי אזעק ואשוע כאשר אזעק בתפילה שתם תפילתי סתם חלונות הרקיע בפני תפילתי: ט גדר דרכי בגזית חסם את דרכי בגדר אבנים חזקות נתיבותי ענה גרם לי לברוח בדרכים מעוותות ועקלקלות ולא בדרכים הישרות מפני פחד האויב: י דב ארב הוא לי הקב"ה נהפך לי לדב ארב ארי במסתרים ולאריה מסתתר: יא דרכי סורר דרכי מלאות קוצים ויפשחני עלי להרחיב צעדי ולפסק רגלי בעוברי בדרכים משובשות אלו שמני שומם: יב דרך קשתו מתח את הקשת ויציבני כמטרא לחץ העמיד אותי לנגד

חיצוי לירות בי כמטרה: **יג הביא בכלייתי** הכניס לתוכי **בני אשפתו** את החיצים הנתונים
 בנרתיקו: **יד היתי שחק לכל עמי** הייתי לעג וקלס לכל העמים **נגינתם** שמחו לאידי **כל**
היום: טו השביעני במרוצים נעשיתי כבר שבע מצרות מרות **הרוני לענה** נהייתי רווי
 מיסורים מרים כלענה: **טז ויגרס בחצץ שני** שיבר את שיני באבני חצץ **הכפישני באפר**
 טינף אותי באפר: **יז ותנח משלום נפשי** שכחתי את ימי השלום **נשיתי טובה** עזבתי את
 הטובה שהיתה לי: **יח ואמר** מרוב צרות אמרתי בליבי **אבד נצחי ותחלתי מיהנה** כי אבד
 עולמי ותקותי: **יט זכר עניי ומרודי** זכרון מצבי העלוב והירוד **לענה וראש** גורם לי להרגיש
 מרירות, כטעם עשבים מרים: **כ זכור תזכור** נפשי זוכרת זאת **ותשוח עלי נפשי** ולכן היא
 שחוחה ועגומה: **כא זאת אשיב אל לבי** אולם בזאת אתנחם **על פן אוחיל** אייחל ואקווה
 לישועת לה: **כב חסדי יהוה כי לא תמנו כי לא תמו כי לא כלו** לא נגמרו **רחמינו: כג**
חדשים לבקרים חסדיך מתחדשים מידי בוקר ובוקר **רבה אמונתך** ולכן גדולה האמונה שלנו
 בך: **כד חלקי יהוה אמה נפשי ה'** הוא נחלתי **על פן אוחיל לו** ולכן אייחל ואקווה אליו:
כה טוב יהוה לקנו למקווים אליו **לנפש תדרשנו** למי שדורש ומחפש אותו: **כו טוב ויחיל**
ודומם טוב לאדם שיקווה וישתוק ויצפה **לתשועת יהוה: כז טוב לגבר** טוב לאדם **כי ישא**
על בנעוריו שילקה על חטאיו בראשית הדרך: **כח ישב בדר ויהם** ישב יחידי וישתוק ויסבול
 היסורים **כי נטל עליו** כי ה' הטיל עליו צרות אלו לטובתו: **כט יתן בעפר פיהו** אפילו יגיע
 לשפל המצב שהוא מוטל על הארץ ובפיו יש עפר **אולי יש תקוה** עדיין עליו לקוות לישועת ה':
ל יתן למבדו לחי וישיט את הלחי למי שרוצה להכות אותו, דהיינו שיקבל היסורים באהבה
ישבע בחרפה: לא כי לא יזנח לעולם אדני את אף אחד ה' לא מזניח: **לב כי אם הוגה**
 אם אדם מביא על עצמו יגון בגלל חטאיו **ורחם פרב חסדיו** ועדיין הקב"ה מרחם עליו: **לג כי**
לא ענה מלבדו הקב"ה לא מענה את האדם ללא סיבה **ויגה בני איש** ולא מביא יגון לחינם:
לד וכן לא עלה על לבו **לדבא תחת רגליו כל אסירי ארץ** לדכא את בני האדם ביסורים
 כדי לכפוף אותם אליו: **לה** וכן לא עלה על לבו **להטות** לשנות ולעוות **משפט גבר** את דינו של
 האדם **נגד פני עליון: לו לעות אדם בריבו** לסלף לאדם את דינו **אדני לא ראה** זה לא
 כשר בעיני ה': **לז מי זה אמר ותהי** מי הצליח לבצע את מחשבתו **אדני לא צוה** ללא רצונו
 וציוויו של ה': **!! לח מפי עליון לא תצא הרעות והטוב** אלא הכל נגזר בעקבות מעשיו של
 האדם: **לט** ולכן **מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו** אין לאדם להתלונן על גזרות ה', אלא
 על חטאיו שגרמו לכך: **מ נחפשה דרכינו ונחקרה** נפשפש במעשינו **ונשובה עד יהוה**
 נחזור בתשובה: **מא נשא לבבנו אל פנים** כשאנו נושאים את כפינו בתפילה נישא אף את
 לבבנו **אל אל בשמים** אל ה' היושב בשמים: **מב נחנו פשענו ומרינו** אנחנו עברנו על
 דבריך **אתה לא סלחת: מג ספתה** עשית ה' סכך ומחיצה בינינו **לבינך באף** על ידי כעסך
ותרדפנו, הרגת לא חמלת: מד סכותה בענן לך עשית מחיצה של ענן בינינו **מעבור**
תפלה המונעת מתפילתנו לעבור ולהתקבל לפניך: **מה סחי ומאוס תשימנו** עשית אותנו
 מאוסים **בקרב העמים: מז פצו עלינו פיהם** בדברי רשע **כל איבינו: מז פחד ופחת**
היה לנו כשברחנו מפני הפחד נפלנו בפחת [בור], **השאת** השממון, ששממו ערינו **והשבר: מח**
פלגי מים תרד עיני דמעות זולגות מעיני כמו נחל מים **על שבר בת עמי: מט עיני נגרה**
 נזלת דמעות **ולא תדמה** לא תחדל לבכות **מאין הפגות** ללא הפסקות: **נ עד ישקיף וירא**
יהוה משמים: נא עיני עוללה לנפשי העין שלי בוכה מעצמה על נפשי בכי גדול **מפל**
בנות עירי יותר מאשר אם יבואו כל בנות העיר להבכיא אותי: **נב צוד צדוני כצפור** איבי

חנם: נג צמתו אסרו בבור חיי וידו השליכו אבן בי: נד צפו מים אומות העולם על ראשי גברו עלי, אמרתי נגזרתי קיבלתי גזירת שמים באהבה: נה קראתי שמך יהוה מבור תחתיות: נו קולי שמעת אל תעלם טאטום אונך לרוחתי לשועתי בעת שאני מתפלל אליך שירווח לי: נז קרבת אלי ביום אקראך בעת שאתפלל אליך אמרת אל תירא: נח רבת אדני ריבי נפשי גאלת חיי: נט ראיתה יהוה ענתתי את העיוות שעשו לי שאינם דנים בצדק שפטה משפטי ולכן אתה תשפוט אותי: ס ראיתה כל נקמתם כל מחשבתם לי: סא שמעת חרפתם יהוה כל מחשבתם עלי: סב שפתי קמי דבוריהם של אויבי הקמים עלי והגיונם מחשבתם עלי כל היום: סג שבתם ישיבתם וקימתם הביטה ראה שכל מעשיהם מכוונים במטרה להרע לי, אני מנגינתם אני סיבה לשמחתם: סד תשיב להם גמול יהוה כמעשה ידיהם: סה תתן להם מגנת לב שבר לב תאלתך להם קללתך תביא עליהם: סו תרדף באף תרדפם בכעסך ותשמידם מתחת שמי יהוה:

פרק ד

א איכה יועם זהב היאך כזה והועם ברק זהבו של בית המקדש ישנא והיאך שינה את מראהו הכתם הטוב כלי הקודש תשתפכנה אבני קדש בנים המאירים כאבנים יקרות בראש כל חוצות נפלו ברחובות העיר: ב בני ציון היקרים המסלאים בפז מהוללים ומוערכים כמו זהב יקר איכה נחשבו לנבלי חרש אבדו את ערכם ונחשבים ככלי חרס מעשה ידי יוצר: ג גם תנים אף על פי שאכזרים הם התנינים חלצו שר היניקו גוריהן, בת עמי לאכזר כיענים במדבר ישראל כביכול התאכזרו לילדיהם ולא יכלו לספק להם אוכל: ד דבק לשון יונק אל חכו בצמא, עוללים שאלו לחם פרש אין להם אין מי שיתן להם אפילו פרוסה קטנה: ה האכלים למעדנים הרגילים לאכול מעדנים נשמו בחוצות גוועו ברעב בחוצות העיר האמנים עלי תולע הרגילים ללבוש בגדי משי חבקו אשפתות עכשיו שוכבים על האשפות בחורץ: ו ויגדל עון פת עמי מחטאת סדם ועונשם של ישראל גרוע מעונשה של סדום, ההפוכה כמו רגע הסבל של סדום היה קצר, כי העיר נהפכה בן רגע ולא חלו בה ידיהם ולא נכנסו אליה אויבים: ז זכו נזיריה משלג השרים של ישראל היו יפים וזכים צחו מחלב היו יפים ולבנים יותר מחלב אדמו עצם מפנינים מראיהם היה אדמדם ויפה יותר מפנינים ספיר גזרתם גופם חזק כמו אבן ספיר: ח ועכשיו חשך משחור תארים מראיהם נהיה שחור יותר מפחם, לא נכרו בחוצות אף אחד לא הכירם, צפר עורם על עצמם נדבק עורם אל העצמות יבש היה כעץ: ט טובים היו חללי חרב מחללי רעב, שהם המתים ברעב יזבו מדקרים היתה כרסם נבקעת מתנובות שדי מחמת שהתאוו לאכול את תנובת השדה, ולא מצאו: י ידי נשים רחמניות בשלו ולדיהן, היו לברות למו הילדים היו למאכל לאמותיהם בשבר בת עמי כל כך גדול היה שברון ישראל: יא בלה יהוה את חמתו, שפך חרון אפו, ויצת אש בציון ותאכל יסדתיה: יב לא האמינו מלכי ארץ כל ישבי תבל פי יבא צר ואויב בשערי ירושלים: יג מחטאת נביאיה בגלל חטאי נביאי השקר עונת פהניה ובגלל עוונות כוהני העבודה זרה השפכים בקרבה דם צדיקים: יד נעו עורים בחוצות כאשר הלכו העיורים בחוצות העיר, החליקו הם על הדם השפוך על הארץ נגאלו בדם בגדיהם התלכלכו בדם בלא יוכלו יגעו בלבשיהם עד שאי אפשר היה לגעת בבגדיהם: טו סורו טמא קראו למו הגויים קראו סורו אל תגעו סורו מעלינו אתם ישראל הטמאים, וזה הגיע לנו כעונש על כך ש- בן נצו התקוטטו גם נעו, אמרו בימי השלוח בגוים לא יוספו לגור בודאי לא נוסף לגלות ולגור בין הגויים: טז פני

יְהוָה חֲלָקָם ה' פיזר אותם מעל פניו **לֹא יוֹסִיף לְהִבִּיטָם**, וזאת כעונש על כך שאף הם - פָּנֵי כְהֵנִים **לֹא נִשְׂאוּ וְזִקְנִים לֹא חָנְנוּ** לא חסו עליהם: **יִזְעַדְנוּ** כשבאה עלינו הצרה עדיין **תִּכְלִינָה עֵינֵינוּ אֶל עֲזָרָתָנוּ** היו עינינו צופיות אל חיל פרעה שיבוא לעזרתנו, **הַבֵּל** אולם צפייתנו היתה לשוא, **בְּצַפִּיתָנוּ צָפִינוּ אֶל גּוֹי, לֹא יוֹשִׁיעַ** לא עזרו לנו בעת צרה: **יִחַצְרוּ צַעְדֵינוּ מַלְכַת בְּרַחֲבֵתֵינוּ** האויבים ארבו את צעדינו ולא יכלנו ללכת ברחובותינו **קָרֵב קָצִינוּ** יום מותנו **מָלְאוּ יְמֵינוּ** תמו ימי חיינו **כִּי בֹא קָצָנוּ: יֵט קָלִים הָיוּ רִדְפֵינוּ מִנַּשְׂרֵי שָׁמַיִם** רדפו אותנו בקלות המרוץ, **עַל הַהָרִים דִּלְקָנוּ** רדפו אחרינו **בַּמִּדְבָּר אָרְבוּ לָנוּ: כ רֹחַ אֲפִינוּ מִשִּׁיחַ יְהוָה** יאשיהו המלך הצדיק **נִלְכַּד בְּשַׁחֲתוֹתָם** נהרג בהשחתתם, שירו בו חיצים הרבה עד שנעשה גופו ככברה **אֲשֶׁר אָמְרָנוּ בְּצִלּוֹ נַחִיָּה בְּגוֹיִם** חשבנו שהוא יגן עלינו: **כֹּא** פונה ירמיהו למלכות רומי שעתידיה להחריב את בית המקדש השני: **שׁוֹשִׁי וְשִׁמְחֵי בַת אֲדוֹם** כעת אתם יכולים לשמוח **יוֹשֶׁבֶת בְּאֶרֶץ עוֹץ,** אולם דעו לכם כי **גַּם עַלְיָךְ תַּעֲבֹר כּוֹס** בעתיד תבוא עליכם פורענות **תִּשְׁפְּרִי** עד שתהיו שכורים מרוב צרות **וְתִתְעַרִי** ותקיאו את הצרות: **כִּב תָּם עוֹנֶךָ בַּת צִיּוֹן** כבר לקית ונענשת על כל חטאיך **לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתְךָ** לאחר שיגאלנו בימות המשיח. ולעומת זאת **פָּקֵד זָכַר עוֹנֶךָ בַּת אֲדוֹם גְּלָה עַל חַטֹּאתֶיךָ** יתנקם בכם על חטאיכם:

פרק ה

א זָכַר יְהוָה מַה הָיָה לָנוּ הַבִּיטָה וַיֵּרָא אֶת חֲרָפָתָנוּ: ב נַחֲלָתָנוּ ארץ ישראל **נִהְפְכָה לְזָרִים** נתונה בידי אומות העולם, **בְּתֵינוּ לְנִכְרִים: ג יְתוּמִים הָיוּ וְאִין אָב** אבינו שבשמים עזב אותנו **אֲמָתֵינוּ בְּאֲלֻמָּנוֹת: ד מִיָּמֵינוּ בְּכֶסֶף שָׁתִינוּ** אפילו על המים היינו צריכים לשלם, **עֲצִינוּ בַּמַּחִיר** בתשלום **יָבֹאוּ: ה עַל צוֹאֲרֵנוּ נִרְדַּפְנוּ** בעול עבודה קשה, **יָגַעְנוּ** לאסוף ממון ונכסים **וְלֹא הוֹנַח לָנוּ** לא ניתן לנו ליהנות מהם כי האויבים גנבו וחמסו לנו הכל: **ו מִצָּרִים נִתְּנוּ יָד** הושטנו למצרים יד שיבואו להקימו מנפילתנו **אֲשׁוּר לְשִׁבְעַ לָחֶם** בקשנו מאשור שיתנו לנו לחם להשביע נפשנו: **ז אֲבָתֵינוּ חָטְאוּ וְאִינָם, וְאֲנַחְנוּ עוֹנֵתֵיהֶם סָבְלָנוּ: ח עֲבָדִים מְשֻׁלוּ בָנוּ, פָּרַק אֵין מִידָם** אין מי שיפדה אותנו מהם: **ט בְּנַפְשֵׁנוּ נִבִּיא לְחַמְנוּ** העמדנו את נפשנו בסכנה כשהלכנו להביא לחם מִפְּנֵי חֶרֶב הַמִּדְבָּר שהרי היו עלולים האויבים להורגנו בחרב: **י עוֹרֵנוּ כְּתָנוּר נִכְמְרוּ** עור גופנו התחמם ולהט כחום התנור **מִפְּנֵי זִלְעָפוֹת רָעַב** מפני הרעב ששרף אותנו: **יֵא נָשִׁים בְּצִיּוֹן עָנוּ, בְּתֵלַת בְּעָרֵי יְהוּדָה: יב שָׂרִים בִּידָם** בידי האויב נתלו, **פָּנֵי זִקְנִים לֹא נִהְדָּרוּ** לא נשאו פנים אפילו לזקנים: **יג בַּחוּרִים טָחוּן נִשְׂאוּ** האויבים נתנו על כתפי הבחורים רחיים ומשאות, **וְנַעֲרִים בַּעֲץ** בסחיבת עצים **בְּשֻׁלוֹ** נחלש כוחם: **יד זִקְנִים מִשְׁעַר שְׁבָתוֹ** הזקנים הושבתו מלבוא בשער הסנהדרין לדון, **בַּחוּרִים מְגִינֵתָם** בחורי ישראל לא יכלו להכנס לחופה ולשמוע נגינות שבעת ימי המשתה: **טו שְׁבַת מְשׁוּשׁ לִבָּנוּ** הושבתה שמחתנו, **נִהְפַךְ לְאֵבֶל מְחוּלָנוּ: טז נִפְלָה עֲטָרַת רֹאשֵׁנוּ** נחרב בית המקדש **אוֹי נָא לָנוּ כִּי חָטְאוּנוּ: יז עַל זֶה הָיָה דָּוָה לִבָּנוּ, עַל אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ: יח עַל הֵר צִיּוֹן שְׁשָׁמָם, שׁוֹעֲלִים הִלְכוּ בּוֹ: יט אִתָּה יְהוָה לַעֲוֹלָם תֵּשֵׁב, כְּסֹאֲךָ לְדֹר וָדוֹר** מלכותך קיימת לעולם, ולכן: **כ לָמָּה לִנְצַח תִּשְׁפָּחֵנוּ** אל תשכחנו לעולם, **תַּעֲזֹבֵנוּ לְאֶרֶץ יָמִים** אל תעזבנו באורך הגלות: **כא הִשִּׁיבֵנוּ יְהוָה אֱלֹיֶךָ וְנִשׁוּבָה, חֲדָשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם: כב כִּי אִם מָאֵס מְאֹסָתָנוּ, קִצְפָּת עָלֵינוּ עַד מָאֵד** למרות שמאסת בנו על חטאינו, אל תקצוף ותכעס עלינו עד מאוד: **הִשִּׁיבֵנוּ יְהוָה אֱלֹיֶךָ וְנִשׁוּבָה, חֲדָשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם:**

שער ההלכה

הלכות ארבע תעניות

דבר ה'

ארבע התעניות [יז' בתמוז, ט' באב, צום גדליה ועשרה בטבת] מוזכרות בנביא זכריה (פרק ח פסוקים יח - יט): וַיְהִי דְבַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵינוּ לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים וְהָאֻמָּת וְהַשָּׁלוֹם אָהָבוּ:

כיון שסדרת החודשים על פי התורה, מתחילה מחודש ניסן, כמו שנאמר (שמות יב ב) "החודש הזה לכם ראש חודשים, ראשון הוא לכם לחודשי השנה", נמצא שצום הרביעי, הוא צום שבעה עשר בתמוז, כי חודש תמוז הוא החודש הרביעי מניסן. וצום החמישי, הוא תשעה באב, כי חודש אב הוא החודש החמישי מניסן. וצום השביעי, הוא צום גדליה בשלשה בתשרי, כי חודש תשרי הוא החודש השביעי מניסן. וצום העשירי, הוא צום עשרה בטבת, כי טבת הוא החודש העשירי מניסן.

טעם התענית בשבעה עשר בתמוז

חמשה דברים קשים ארעו בשבעה עשר בתמוז, ואלו הם: א. נשתברו לוחות הברית, שהוריד משה רבנו בהר סיני, לסוף הארבעים יום וארבעים לילה שהיה בשמים ולמד את התורה שם מפי הקב"ה. ב. הופסקה הקרבת קרבן התמיד בכל יום במקדש. ג. הבקיעו האויבים את חומת ירושלים בתקופת חורבן בית המקדש השני. ד. שרף אפוסטמוס הרשע את התורה. ה. הועמד צלם בהיכל בית המקדש. וכמבואר לעיל בשער האגדה את כל המאורעות בהרחבה אחת לאחת.

טעם התענית בתשעה באב

חמשה דברים קשים אירעו בתשעה באב, ואלו הם: א. נגזר על אבותינו כשהיו במדבר, שלא יכנסו לארץ ישראל, בגלל חטא המרגלים שהוציאו דיבה על הארץ. ב. ג. חרבו בתי המקדש - הראשון והשני. ד. נפלה העיר הגדולה 'ביתר' ביד הרומאים, ונהרגו בה מיליונים מישראל. ה. חרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל.

טעם התענית בשלשה בתשרי

ביום שלושה בתשרי נהרג גדליה בן אחיקם, ובכך נכבתה גחלת שארית הפליטה שנשארו בארץ הקודש אחר חורבן בית ראשון.

טעם התענית בעשרה בטבת

בעשרה בטבת הגיע נבוכדנצר הרשע מלך בבל לירושלים, וצר עליה סביב לחומה.

מטרת התענית

כתב הרמב"ם: כל ישראל מתענים בימים אלו, מפני הצרות שאירעו בהם, כדי

לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים, ומעשה אבותינו שהיו כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב דרכנו, שנאמר (ויקרא כו מ) 'והתודו את עונם ואת אבותם'.

החייבים בתענית

הכל חייבים להתענות אנשים ונשים, ואסור לפרוץ גדר. ואפילו אדם שהתענית מפריעה לו וגורמת לו שלא ילמד תורה כראוי, או שהוא פקיד ולא יוכל לעבוד כראוי, חייב להתענות תעניות אלו. (י)

מעוברת, מיניקה, יולדת ומפילה

מעוברת, מיניקה, יולדת ומפילה - דינן משתנה לפי התעניות השונות: בתעניות יז' בתמוז, צום גדליה, ועשרה בטבת, וכן ט' באב כשנדחה ליום ראשון, דינן כדלהלן:

נשים מעוברות פטורות מלהתענות, אף אם אינן מצטערות מהתענית. ומעוברת היינו משלושה חדשים מתחילת הריונה ומעלה. ומכל מקום אף קודם לכן אם סובלת מהקאות ומיחושים או חולשה רבה, פטורה מלהתענות. ויש מקילים בכל מקרה מיד כשנודע לה על ידי בדיקה רפואית שהיא בהריון. (מג. סנסן ליאיר עמ' קמה)

יולדת ומפילה פטורות מלהתענות תוך שלושים יום ללידה. ולאחר מכן, תוך עשרים וארבע חודש [שנתיים] ללידה, אם הן מרגישות חולשה יתירה, גם כן פטורות מן התענית. (מד. חזון עובדיה פורים עמוד לח)

נשים מיניקות פטורות מלהתענות.

ואולם צום **תשעה באב** כשאנו דחוי חמור יותר, והדין כדלהלן: **מעוברות ומיניקות** חייבות בתענית. **היולדת או המפילה** פטורות מלהתענות עד שלושים יום מן הלידה, אולם לאחר מכן חייבות אף הן להתענות. (רמט)

חולה. זקן.

חולה, או חולה שהתרפא אך עדיין הוא חלש ומצטער מאוד ויש חשש שיחזור לו החולי, או זקן מופלג שתש כוחו, הרי הם פטורים מלהתענות. (מזו מח רמה)

קטנים

ילדים קטנים [הבנים עד גיל שלוש עשרה שנה, והבנות עד גיל שנים עשרה], הרי הם פטורים מהתענית לגמרי. ואפילו אם הם רוצים להחמיר על עצמם, יש למחות בידם שיאכלו, וכמו שכתב בספר חיי אדם שאפילו אם הבן בגיל שנים עשרה שנה, אין צריך לחנכו להתענות כלל. וכן פסקו הגאון מהר"ם בן חביב ועוד.

והטעם בזה כי בשאר מצוות מצווים אנו לחנך את בנינו ובנותינו, כדי שכאשר יגדלו, ימשיכו לנהוג כן. אבל בתעניות הללו שאנו מקוים ומצפים כל יום לגאולה השלימה, שאז ימלא שחוק פינו ולשונונו רינה ויפסקו התעניות, למדה לנו לחנך את הילדים לדבר שכאשר יגדלו, לא תהא להם תועלת מזה. (מא)

ויראת מאלוהיך

על כל איש ואשה בריאים להתענות, ולא יפרשו מן הציבור בתרועים שהם חלשים וכדומה, כי יודע תעלומות יודע בדיוק, אם האדם יכול להתענות או לא. (מב)

מזל טוב

חתן וכלה שנמצאים בשבעת ימי המשתה, או שלושה בעלי ברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל] או אבא שפודה את בנו הבכור ביום התענית, חייבים להתענות. (מב)

תענית דחוייה

ומכל מקום אם שבעה עשר בתמוז או תשעה באב או צום גדליה חלו בשבת, כיון שדוחים את התענית ליום ראשון, מותר לחתן ולכלה, ולשלושה בעלי ברית, ולאבי הבן שפודה את בנו הבכור, לאכול ולשתות אחר חצות היום, ואינם רשאים להחמיר על עצמם, כיון שיום טוב שלהם הוא. (מט)

ברית מילה דחוי

תינוק שהיה חולה, ודחו את מילתו ליום ראשון שחלה בו התענית הדחוייה, אין היתר לשלושת בעלי הברית לאכול באותו יום, אלא יתענו עד סוף היום. (נג)

פדיון דחוי

וכמו כן, בכור שחל הפדיון ליל שלושים ואחד מיום לידתו שלו בשבת, ונדחה הפדיון למוצאי שבת או ליום ראשון שחלה בו התענית הדחוייה, חייב אבי הבן להתענות עד סוף היום. (נג)

תפנוקים

הפטורים מלהתענות, ראוי שלא יאכלו מעדנים ומיני מתיקה כמו שוקולד, גלידה וכיוצא בזה. ומכל מקום חולה הצריך לאכול בשר ושאר מיני מאכלים חשובים כדי שיתחזק ויתרפא, רשאי לאכול. (מד)

תרופות

אדם בריא שמתענה, אך עליו לבלוע כדורים נגד מיחושי ראש וכדומה, מותר לו לבלוע את הכדורים בלי מים. אך אם קשה לו לבולעם בלי מים, יש להקל לרסקם לתוך כף עם מעט מים ולבלוע. (כף החיים סימן תקנד ס"ק לד. לא)

סיגריות

אדם הרגיל לעשן, שאם לא יעשן יגרם לו צער, יש להקל לו לעשן בתענית. ובכל זאת בתשעה באב יש להחמיר יותר, ואם זקוק מאוד יעשן בצנעה. אבל אותם החובבים סיגריות מידי פעם, אין להחמיר להם. (לא, רנה)

ונשמרתם מאוד לנפשותיכם

מה טוב ומה נעים להמנע מעישון סיגריות לגמרי, מאחר שהתפרסם שהעישון מזיק

ומסוכן מאוד לבריאות, ומביא לידי מחלות קשות, ומקצר את ימיו של האדם ח"ו. ושומר נפשו ירחק מזה, ויקיים בעצמו "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם". (לא)

שכח וברך

שכח וברך ביום התענית על מאכל או משקה שהוא, וקודם שטעם נזכר שהוא בתענית, יטעם משהו מועט מאוד מהמאכל או מהמשקה כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, כיון שאיסור ברכה לבטלה חמור יותר מאיסור אכילה ביום תענית. (לה)

שכח ואכל

שכח ואכל אפילו כזית ביום התענית ונזכר לאחר מכן, חייב להמשיך ולהתענות עד סוף היום, ולא איבד בזה את התענית. וטוב שיתענה יום אחר כדי לכפר על שגגתו שטעה ואכל, אך אם ע"י תענית זו יתמעט מלימודו, לא יתענה אלא יתן צדקה כפי כוחו וירבה בלימוד תורה, שאין לך דבר המכפר עוונות יותר מלימוד תורה. (לה)

שכח ואכל ביום התענית, אם אכל כמות של כזית [גרס] לא יאמר 'עננו ביום צום התענית הזה' בתפילת המנחה, אבל אם אכל פחות מכזית יאמר 'עננו'. (לו)

מסטיק

אסור ללעוס מסטיק בתענית. ואמנם אם אין בו טעם כלל, מותר ללעוסו. (ל)

בשמים

מותר להריח בשמים בתענית, מלבד בתשעה באב שיש לאסור בזה משום שצריך למעט בתענוגים, כמבואר בשלחן ערוך (סימן תקנט סעיף ז). (לא, רפב)

תפלות התענית

עננו

המתענה אומר 'עננו' בברכת 'שומע תפלה'. ואומרים 'עננו' בתפלות שחרית ומנחה, אך לא בתפלת ערבית שקודם התענית. ואמנם בתשעה באב שהתענית מתחילה מהערב הקודם, אומרים 'עננו' גם בתפלת ערבית.

מנהג בני אשכנז בכל התעניות לומר 'עננו' רק בתפלת מנחה, מחשש שמא יארע לו אונס ויאכל קודם גמר התענית, והיאך יאמר 'עננו ביום צום התענית הזה' כאשר אינו שרוי בתענית. ומכל מקום הש"צ אומר 'עננו' בחזרת התפלה של שחרית. (סו)

שכח

שכח ולא אמר 'עננו', ונזכר אחר שאמר ברוך אתה ה', אינו רשאי לסיים 'למדני חוקיך', וכן אינו רשאי לומר 'עננו' בין 'שומע תפלה' ל'רצה', אלא בסוף 'אלוקי נצור' יאמר 'עננו' קודם שיאמר 'יהיו לרצון אמרי פי' האחרון, ויסיים 'ברוך שומע תפלה' בלבד, בלי שם ה'. ואם שכח לומר גם שם, אינו חוזר כלל. (עח)

שליח צבור

בחזרת הש"צ בשחרית ובמנחה, אומר הש"צ 'עננו' כברכה בפני עצמה בין ברכת 'גואל ישראל' לברכת 'רפאנו', וחותם 'בא"י העונה לעמו ישראל בעת צרה'. והטעם שתקנו לומר ברכה זו דוקא שם, משום שאחר הפסוק (תהלים יט טו) 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי', נאמר מזמור (פרק כ) 'יענך ה' ביום צרה', לכך סמכו 'גואל ישראל' לברכת 'העונה לעמו ישראל בעת צרה'. (עב, עג)

אין הש"צ אומר 'עננו' כברכה בפני עצמה, אלא אם כן יש ששה מתענים בבית הכנסת, והוא בכללם. אך אם אין ששה, יאמר 'עננו' בברכת 'שומע תפלה'. (פ)

אדם שאינו מתענה, לא יעלה שליח צבור בתענית, כיון שלא יוכל לומר בחזרה התפלה 'עננו ביום צום התענית הזה' שהרי אינו מתענה. (פז)

שכח

שליח צבור ששכח ולא אמר 'עננו' בין גואל ישראל לרפאנו, אם נזכר קודם שסיים ברכת 'רפאנו', חוזר ואומר 'עננו' וחותם 'ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה', ומתחיל שוב ברכת 'רפאנו'. אבל אם התחיל 'רפאנו' ונזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה', אינו רשאי לומר 'למדני חוקיך', אלא אומר 'עננו' כמו היחיד באמצע ברכת 'שומע תפלה', ויסיים 'ברוך אתה ה' שומע תפלה'. ואם גם שם שכח, טוב שיאמר 'עננו' אחר 'יהיו לרצון' ויסיים 'ברוך שומע תפלה' בלבד. (עג)

המאחרים לתפלה

צבור שהתאחרו לתפלת מנחה, ומפאת חוסר הזמן אין באפשרותם להתפלל תפלת לחש עם חזרה, ולכן הש"צ מתפלל שמונה עשרה בקול רם והציבור מתפללים עמו בלחש, [ואומרים קדושה ביחד, וכשמגיע הש"צ לסיום ברכת 'אתה קדוש' ממשיך הש"צ עם הציבור בלחש] - כשמגיע לסיום ברכת 'גואל ישראל', יאמר 'עננו' בקול רם ויחתום 'ברוך אתה ה' העונה לעמו ישראל בעת צרה', ולא יענו אחריו 'אמן', שהרי הם באמצע העמידה. וכשיגיעו הציבור לברכת 'שומע תפלה', יאמרו הם שם 'עננו'. (צ)

תחנונים ידבר רש

מרבית בסליחות ותחנונים אחר חזרת הש"צ בשחרית. ויאמרו בנחת ובהכנעה ולא במרוצה. וכבר נאמר (תהלים נא יט): "לב נשבר ונדכה, אלוהים לא תבזה". (סא)

מזל טוב

אם החתן או בעלי הברית בבית הכנסת בשחרית, אומרים לאחר החזרה וידוי [מה נאמר לפניך], וי"ג מדות ללא נפילת אפים [לדוד אליך], וממשיכים את הסליחות והתחנונים של התענית, ומדלגים את אמירת 'והוא רחום' שאומרים בכל שני וחמישי. ומכל מקום בעלי השמחה עצמם [חתן ובעלי הברית] אינם אומרים סליחות ותחנונים כלל. (צז)

בבית האבל, אין אומרים אלא את הסליחות של התענית, ללא 'וידוי' וללא אמירת 'והוא רחום'. כיון שמדת הדין מתוחה עליו, ואין ראוי להזכיר את העוונות. (צח)

קריאת התורה

רוב מנין

אין מוציאים ספר תורה בשחרית ובמנחה, אלא אם יש ששה מתענים. ואמנם בימי שני וחמישי בשחרית בלבד, אם אין ששה מתענים, יוציאו ספר תורה ויקראו בפרשת השבוע, אבל בשאר הימים או במנחה לא יוציאו ספר תורה כלל. (קא)

עולה מתענה

אין להעלות לספר תורה, אלא מי שמתענה. ולמנהג בני אשכנז שקוראים לעולה בשמו, אם לא ידע הגבאי שאיש זה אינו מתענה וקרא לו בשמו, אם זה בשחרית בימי שני וחמישי, רשאי לעלות. אך בשאר הימים או במנחה, אינו רשאי לעלות כי יש בזה חשש ברכות לבטלה, ולכן יאמר שאינו מתענה ויעלה אחר במקומו. (קו)

ולכן אם יש רק כהן אחד ואינו מתענה, יצא הכהן מבית הכנסת ויעלה ישראל במקומו. ואם אינו יכול לצאת, כגון שהוא זקן ותשש כוחו, יאמרו "אף על פי שיש כאן כהן, יעמוד ישראל במקום כהן". והוא הדין אם יש לוי אחד שאינו מתענה, יקרא הכהן פעמיים במקום הלוי, ויצא הלוי מבית הכנסת. (קי)

קורא מתענה

טוב להזהר שגם הקורא בתורה יהיה מי שמתענה. אך אם אין בקי הקורא בתורה כראוי אלא קורא שאינו מתענה, רשאי לקרוא בתורה. (קיא)

הפטרה במנחה

מנהג בני אשכנז לקרוא הפטרה בתעניות במנחה מהנביא ישעיה (פרק נה פסוק ו) 'דרשו ה' בהמצאו', אך מנהג בני ספרד שלא להפטיר לבד מתשעה באב. וספרדי שהוזמן אצל האשכנזים בתענית במנחה לעליית שלישי, נכון שיתחמק מלעלות לספר תורה, אך אם כבר קראוהו בשמו, יעלה לתורה ויפטיר בברכות. (צז)

ואומנם בחוברת 'חג השבועות בהלכה ובאגדה' התבאר שספרדי שהוזמן לקרוא מגילת רות אצל בני אשכנז, אינו רשאי לברך להם, אלא אחר יברך והוא יקרא, ואם כן מדוע כאן לגבי ההפטרה אנו אומרים שרשאי לקרוא ולברך את ברכות ההפטרה? אלא שכתבו הפוסקים שיש לחלק בין ברכה שמזכיר בה לשון 'וציונו', לבין ברכת שבח שלא מזכיר בה לשון 'וציונו'. והיינו שבמגילת רות, כיון שהספרדי שקיבל עליו הוראות מן השלחן ערוך - אינו מצווה לברך, אם כן היאך יאמר, אשר קדשנו במצוותיו 'וציונו', הרי לא נצטווה. לא כן בברכות הפטרה שהם ברכות השבח לבוורא עולם 'אשר בחר בנביאים טובים' וכו' ואינו מזכיר לשון 'וציונו', אין בזה חשש ברכה לבטלה ורשאי לברך. אלא שלכתחילה בודאי שלא יעלה, כיון שאין מנהג בני ספרד לקרוא הפטרה בתעניות. (צט)

ברכת כהנים

אף על פי שבמשך השנה הכהנים נושאים את כפיהם בתפלת שחרית בלבד, מכל מקום בתעניות נושאים הם את כפיהם גם בתפלת מנחה. והטעם בזה, כיון שאסרה התורה לכהן לישא את כפיו כשהוא שתוי יין, ובכל יום כיון שאדם אוכל, קיים חשש שישתה הכהן בסעודתו יין ולא יוכל לישא את כפיו. אבל בתענית שאסור לאכול, אין חשש שהכהן ישתה יין, ולכן נושא הוא את כפיו.

ומטעם זה כהן שפטור מהתענית, אינו נושא את כפיו במנחה, שכיון שהוא אוכל, קיים בו עדיין את החשש של שתיית יין כשאר ימות השנה. ולכן יצא הכהן הזה מבית הכנסת בשעת נשיאת כפיים של חבריו הכהנים.

ואמנם בגמרא מסכת תענית (דף כו עמוד ב) מבואר שאין הכהנים נושאים את כפיהם בתפלת מנחה של יום הכיפורים, שכיון שמתפללים בעוד היום גדול, יש חשש שמא יטעו ויאמרו שגם במשך השנה מותר לישא כפים במנחה. אלא ששואלת הגמרא, אם כן למה במנחה של שאר התעניות, הכהנים נושאים את כפיהם? ומשיבה הגמרא כיון שהכהנים נושאים את כפיהם סמוך לשקיעת החמה, הרי תפלה זו דומה לתפלת נעילה ביום הכיפורים שמתפללים אותה דוקא סמוך לשקיעת החמה, ולכן אין חשש שיטעו בשאר תפלות מנחה של משך השנה שמתפללים אותם בעוד היום גדול.

נמצאנו למדים שאין הכהנים נושאים כפיהם, אלא בתפלת מנחה הסמוכה לשקיעת החמה ולא קודם לכן, שמא יטעו במשך השנה לישא כפיים במנחה.

ואולם יש נוהגים שהכהנים נושאים את כפיהם, גם אם מתפללים מנחה מזמן פלג המנחה נדהיינו כשעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות. בעשרה בטבת בערך בשעה 15:50 אחר הצהרים. ובשבעה עשר בתמוז בערך 18:30 בערב. ומכל מקום אם מתפללים מנחה קודם פלג המנחה, אסור לכהנים לישא את כפיהם, ויש למחות בידם. (סב, סו)

בין השמשות

ציבור שנמשכה תפלתם עד אחר שקיעת החמה, רשאים הכהנים לישא את כפיהם בזמן בין השמשות [שהוא הזמן שמהשקיעה ועד צאת הכוכבים, שזה ספק יום ספק לילה], אבל אם נמשכה תפלתם עד צאת הכוכבים, לא ישאו הכהנים את כפיהם. (סו)

בין המצרים

המקור לבין המצרים

על הפסוק באיכה (פרק א פסוק ג) "כָּל רִדְפֶיהָ הַשִּׁיגוּהָ בֵּין הַמִּצְרִים", דרשו חז"ל: אלו הימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שבהם נכנסו האויבים לירושלים עיר הקודש ופרעו פרעות בישראל, עד שביום ט' באב העלו את בית המקדש באש. ולכן נהגו ישראל קדושים כמה מנהגי צער ואבלות בימים אלו כדלהלן. (קטז)

תיקון חצות

* כתב מרן בשלחן ערוך (אורח חיים סימן א סעיף ג) ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש. וכבר תיקן רבנו האר"י ז"ל לומר כמה פרקי תהלים מסוימים המובאים בסידורים בסדר 'תיקון חצות' [תיקון רחל' ו'תיקון לאה']. וזמן אמירתם מחצות הלילה עד סוף הלילה.

* נכון לשבת על הרצפה סמוך לפתח בשעת אמירת 'תיקון רחל', וטוב שיניח איזה בד וישב עליו, ויאמר את התיקון בכוונה ובקול בכי על חורבן בית המקדש. וטוב שיחלוץ מנעליו קודם אמירת 'תיקון רחל'.

* גם תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, יאמרו 'תיקון חצות'. (הליכות עולם ח"א מח)

* גם הנשים טוב שתאמרנה 'תיקון חצות', ותצטערה ותבכנה על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, שעדיין לא נבנה באשמותינו אנו. (הליכות עולם חלק א עמוד מח)

* מעלת אמירת 'תיקון חצות', גדולה יותר ממעלת התפלה בנץ החמה. וגדולה יותר גם ממעלת אמירת 'סליחות' בחודש אלול. (הלכה ברורה סימן א סעיף ג)

תיקון רחל

בימי 'בין המצרים' טוב לומר 'תיקון רחל' גם בחצות היום, כפי שכתב רבנו האר"י ז"ל: מנהג טוב וכשר לכל בעל נפש לישב באבלות אחר חצות היום בכל ימי בין המצרים, ולבכות בכיה ממש על חורבן הבית. אשר על כן, מה טוב ומה נעים מה שנהגו רבים בימי בין המצרים לישב על הרצפה ולומר 'תיקון רחל' שבו פסוקים של בכי וצער על חורבן בית המקדש. וזמן אמירתם מחצות היום ועד שקיעת החמה. ומנהג חשוב הוא כמבואר בדברי האר"י, הגאון החיד"א, המגן אברהם, האליה רבה, כף החיים ועוד. (קטז)

תזמורת

יש להקפיד שלא לשמוע שירים המלווים בכלי נגינה בימים אלו, ומכל מקום בשמחה של מצוה כברית מילה, סעודת חתן וכלה, בר מצוה, פדיון הבן, סיום מסכת וכדומה, מותר להשמיע שירים עם כלי נגינה ממש. ומנהג בני אשכנז להחמיר שלא להשמיע כלי נגינה אף בשמחה של מצוה. (קטז, קכא)

שירים

שירה בפה ללא ליווי של כלי נגינה, מותרת בכל אופן אף ללא שמחת מצוה. וכל שכן אם רוצה להנעים את קולו בתפלה, שבודאי ראוי ונכון לעשות כן ולא להמנע, וכמו שנאמר (תהלים ק, ב): "עבדו את ה' בשמחה, בואו לפניו ברננה". (קצ)

ריקודים

ואולם ריקודים ומחולות אסור לעשות בימים אלו, אפילו בלא כלי נגינה. ופשוט שכל זה אפילו בריקודים המתנהלים על פי תורתנו הקדושה וכללי הצניעות המקודשים לעם ישראל, אנשים לבד ונשים לבד, עם מחיצה המפסקת שאין הגברים רואים את הנשים כלל. אבל ריקודים מעורבים אנשים ונשים יחד, אסורים בהחלט איסור חמור ונורא. ואפילו אם אין ריקודים מעורבים ממש אלא אנשים לבד ונשים לבד, אך ללא מחיצה המבדלת ביניהם, ורואים האנשים את הנשים ורקודת, הרי זה איסור חמור, שמגרה בעצמו את היצר הרע.

ואמרו חז"ל, בכל מה שניסה בלעם הרשע לקלל את ישראל לא הצליח, אך בדבר אחד הצליח, שנתן עצה לבלק לשלוח את בנות מואב אצל ישראל, והם כבר יחטיאו ויקלקלו אותם. וכן היה כמו שנאמר בפסוקים (במדבר כה א): "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים וַיַּחֲלֵל הָעָם לְזָנוֹת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב; וכו', וַיַּחֲרֹף אֶף ה' בְּיִשְׂרָאֵל; וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח אֶת כָּל רֹאשֵׁי הָעָם וְהוֹקֵעַ אוֹתָם לְה' נֹגֵד הַשָּׁמַשׁ וַיֵּשֶׁב חֲרוֹן אַף ה' מִיִּשְׂרָאֵל; וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל שְׁפָטֵי יִשְׂרָאֵל הֲרֹגוּ אִישׁ אֶנְשֵׁי הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעוֹר; וכו' וַיְהִי הַמָּתִים בַּמִּגָּפָה אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֱלֹף".

ומה שיש כמה עמי הארץ שטוענים להקל ראש בעניינים אלו, בטענה כדי שיכירו הבחורים והבחורות זה את זה ויבואו בקשרי שידוכין ונישואין, הרי זו טענת שוא הבל ורעות רוח. ופשוט שאלו הן דעות משובשות פסולות ומגונות, ואינן באות מצד היצר הטוב כלל, ואינן על פי רוח תורתנו הקדושה, אלא הן מצד הסטרא אחרא של היצר הרע, ומהתאוות האסורות המגונות והשפלות שבאותם אנשים, כי הרבה שלוחים יש להקב"ה המזווג זיווגים. ומיותר לומר, כי לצערנו הרב כמה מכשולים ואיסורים חמורים הרבה יותר, נגרמו מההנהגות הגרועות בדברים אלו והדומים להם, וכבר אמרו חז"ל (כתובות יג ב) 'אין אפוטרופוס לעריות', שהעריות נפשו של אדם מחמדתם (מכות כג ב). אשר על כן, שומר נפשו ירחק מכל הנהגה שכזו. ואף אם היה רגיל בעבר להשתתף במקומות כאלו שיש בהם ריקודים מעורבים, יפרוש מכל זה, שכבר נצטוינו בתורתנו הקדושה (ויקרא יט ב) "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם", ופרשו חז"ל 'פרושים תהיו'. ולכן לא יבוש אדם מפני המלעיגים עליו ואפילו הם מבני משפחתו, כי כבר אמרו חז"ל (עדות ז ב) 'מוטב שיקרא האדם שוטה כל ימיו, ואל יקרא רשע שעה אחת לפני המקום'. וברוך ה' הניסיון מורה שאותם אנשים שהתחזקו באמת בכל ליבם ובכל נפשם ועמדו איתנים בדעתם שלא להשתתף במקומות כאלו, וכל שכן שהם עצמם אינם מארגנים את שמחותיהם בצורה כזאת, הבינו אותם בני משפחתם וכבדו את דעתם. אשריהם ואשרי חלקם, שבמקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. ואמרו בגמרא (מכות כג ב) צא ולמד מציווי התורה "רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא הנפש", ומה אם דם שנפשו של אדם קצה ממנו, בכל זאת הפורש ממנו מקבל שכר - גזל ועריות, שנפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתם, הפורש מהם על אחת כמה וכמה שיוכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות! עד כאן דברי הגמ'.

ועל קצה המזלג נביא ממה שכתב אחד מהקדמונים תשובה לחכם אחר, והובא במשנה ברורה (סימן שלט בבאור הלכה) וזה תוכן דבריו: חיל ורעדה אחזתני, בכל צרותיהם לי צר, על דבר הפרצה הגדולה שעשו פריצי בני עמנו במקומם לעבור בשאט נפש על דת ודין תורתנו הקדושה, וחוללו במחולות נערים בני בלי תרבות עם בתולות, והתערבו בהם גם אנשים ונשי אנשים ושעירים ירקדו שם, אוי לנפשם כי גמלו רעה לעבור על דת בפרהסיא, והתורה חוגרת שק עליהם, וה' יצילנו מעונש זה. ובודאי שכבודו עשה יפה למחות בכל כוחו באנשים האלו. וכל רב ומורה בעירו מחוייב למחות ולבטל את הריקודים והמחולות של בחורים בני בלי תרבות ובתולות יחד, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר לאספסוף אשר בקרבו ותערובות אנשים ונשים. וידוע שאין חילוק בזה בין נשואות לפנויות. ואין לך דרגה גדולה מזו

להסתת היצר הרע לזנות, על ידי שמתבוננים ומביטים בני בלי תרבות האלה בפני הנשים והבתולות בעת הריקוד, ופעמים גם אוחזים בידיהם, וקורא אני עליהם 'יד ליד לא ינקה מדינה של גיהנם' וכו'. וידוע שרוב ככל הבתולות כבר הגיע זמנם לראות, והנוגע בהם לשם חיבה עובר על לאו מן התורה שנאמר (ויקרא יח יט) 'ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב', שאפילו קורבה סתם אסורה, ופשוט הוא, ומרוב פשיטותו לא ניתן לכותבו, ורק כדי להוציא מלב הבורים ועמי הארץ שחושבים שאין איסור בפנויה כלל, אך האמת שאין חילוק, וחס ושלום לא יעלה על הדעת לחלק כלל. כללו של דבר: אין לך גדר ערוה גדול מזה לבטל את המחולות והריקודים של אנשים ונשים יחד, בין נשואות ובין פנויות, ואנחנו שקבלנו את התורה הקדושה, מחויבים לעשות גדר וסייג שלא יעשה כן, והיה לא תהיה. עד כאן דבריו. ישמע חכם ויוסף לקח. (קכ, קכא)

שהחיינו

טוב שלא לברך 'שהחיינו' בימי בין המצרים על פרי חדש או בגד חדש, אלא ימתין עד אחר תשעה באב. ואולם בשבתות שבינתיים, מותר לברך 'שהחיינו'. (קכד, קכט)

חולה, רשאי לברך 'שהחיינו' על פרי חדש, מפני שהפירות פותחים את תאבוננו לאכול דברים הטובים לבריאותו. והוא הדין לקטן שאינו מבין את משמעות האבל על חורבן בית המקדש, שמותר לתת לו פרי חדש וללמדו לברך 'שהחיינו'. (קלא)

לקח בטעות פרי חדש וברך עליו ברכת הנהנין, ופתאום נזכר שהוא פרי חדש, יברך עליו 'שהחיינו' ויטעם ממנו, כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. (קלג)

ונשמרתם מאוד לנפשותיכם

צריך להזהר בימים אלו שלא ללכת יחידי ברחוב, מסוף שעה רביעית מתחלת היום [בערך 10:15 בבוקר] עד סוף שעה תשיעית [בערך 4:30 אחר הצהריים], מפני שיש מוזיקים ששולטים בימים אלו. וכן יש להזהר שלא ללכת בין החמה לצל. (קלג)

אף על פי שכתב הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"ב ה"ב) שהתלמידים העושים מעשים שאינם הגונים, יכה אותם המלמד ברצועה קטנה ולא מכת אכזרי, מכל מקום בימים אלו, יזהרו שלא להכות את התלמידים כלל, מפני שיש מוזיק שבשעה שהמלמד מכה את התלמיד, הוא גם כן מכה אותו, והמכה יכולה להזיק לילד, על אף שהכה מכה קטנה מאוד. וכמו כן ההורים לא יכו את ילדיהם כלל בימים אלו. (קלג)

נישואים

מנהג בני אשכנז שלא לשאת אשה בימים אלו, אבל מנהג בני ספרד לשאת אשה עד ראש חודש אב, כדעת מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו, ואין צריך להמנע מזה כלל, ואדרבה עדיף יום אחד קודם, ובפרט שהרבה נכשלים בעוונותינו הרבים בנגיעות ובעבירות חמורות, שבודאי שיפה שעה אחת קודם, וכמו שאמרו חז"ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. (ה"ע ח"ב עמוד קלה)

תספורת

מנהג בני אשכנז שלא להסתפר ולא להתגלח משבעה עשר בתמוז עד יום עשירי באב. ומכל מקום אם חל ברית מילה בימים אלו, מותר לשלושה בעלי ברית (נהמוהל, הסנדק ואבי הבן) להסתפר ולהתגלח, אלא אם כן חל הברית בשבוע שחל בו תשעה באב, שאז אין להתיר. (קנ, קנו)

יש מבנות אשכנז המחמירות גם כן שלא להסתפר בימים אלו. (קנא)

חודש מנחם אב**משנכנס אב**

אמרו חז"ל (מסכת תענית כו ב) 'משנכנס אב ממעטים בשמחה'. ודקדקו לומר 'ממעטים', דהיינו שעדיין צריכים לשמוח, אלא שיש להפחית מעט מהשמחה. כיון שכל הזמן צריך האדם לעבוד את ה' בשמחה כמו שנאמר (תהלים ק ב) "עבדו את ה' בשמחה" בואו לפניו 'ברננה'". וכבר אמרה תורה (דברים כח מז) "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל".

משפט

יהודי שיש לו תביעה משפטית עם גוי, יתחמק מלדון עמו מראש חודש אב עד עשירי באב. ואם אפשר טוב להשתדל שיתקיים המשפט בחודש אדר, שאז מזלם של ישראל למעלה למעלה. (קלט)

רפואה שלימה

מי שצריך לעבור ניתוח, ואפשר לדחות את הניתוח עד עשירי באב, כדאי שידחה את הניתוח. (הליכות עולם חלק ב עמוד קלד)

תנאים

מותר לעשות מסיבת 'שידוכין' - 'תנאים' אף לאחר ראש חודש אב, ומכל מקום אין להתיר לעשות ריקודים בימי בין המצרים אלא לשורר בפה בלבד. וכן אין לערוך סעודה, אך מותר להגיש לפני האורחים מיני מתיקה וכיבוד קל. (קלח)

בנה ביתך

מותר לבנות בית לצורך מגורים, כגון שביתו קטן ובונה בית גדול יותר, כדי למנוע צפיפות ואי נוחות, אבל אין לבנות בנין לניו והרווחה יותר. (קמג)

סיד וצבע

אסור לסייד ולצבוע את קירות הבית בימים אלו, ואולם מותר להדביק טפטים על קירות הבית, שאין לנו לאסור אלא מה שאסרו חכמים בלבד. ומכל מקום מותר לצבוע את בתי הכנסת בימים אלו, כיון שזה צורך מצוה של רבים. (קמה)

מעקה

מצוה לבנות מעקה בגג ככל היותר מהר, ולא ידחה זאת לאחר תשעה באב. (קמז)

‘ולא תשים דמים בביתך’

וכאן המקום להזהיר כי על אף שאין חיוב מן התורה לעשות סורגים לחלונות הבית, שהם מעט גבוהים, מכל מקום כל החרד לדבר ה' ושומר נפשו, יחמיר בציווי התורה 'ונשמרתם מאוד לנפשותיכם' 'ולא תשים דמים בביתך', ויעשה סורגים לחלונותיו, כי לצערנו הרב היו מקרים מזעזעים מילדים שקרבו לחלון איזה שרפרף או כסא, ועלו ונפלו, ה' ירחם. ויפה שעה אחת קודם.

רהיטים חדשים

מותר לקנות כלים או רהיטים חדשים לביתו, אף לאחר ראש חודש אב. ומכל מקום אם זה דבר יקר שישמח בו מאוד, כמו מכונית או ספריה יקרה וחשובה, מותר לקנותם, אך טוב להחמיר שלא להביאם לביתו עד לאחר עשירי באב. (קמ)

בגדים

אסור לתפור או לסרוג בגדים חדשים בימים אלו. וכן אסור לקנות בגדים חדשים אף שאינו לובש אותם עתה. אבל מותר לתקן בגד שנקרע, וכן מותר לקנות בד, כדי לתפור ממנו בגד לאחר תשעה באב. (קמז. ה"ע ח"ב עמוד קמט)

ומכל מקום בעלי בתי חרושת לבגדים שיש להם פועלים, ואם יבטלו את פועליהם מעבודתם יצטרכו לשלם להם עבור אלו הימים, כיון שנגרם להם הפסד ממון, רשאים להמשיך להעביד את הפועלים. (קנ)

נעליים

אסור לקנות נעליים חדשות, הגם שאינו נועל אותם בימים אלו, אבל מותר לתקן נעל שנקרעה. ומכל מקום מותר לקנות נעליים חדשות של בד או גומי לצורך תשעה באב, וינעל אותם מעט זמן לפני תשעה באב. (קמז, קמט)

משא ומתן של שמחה

ממעטים בכל הקניות של צרכי החתן והכלה, כיון שהם קניות של שמחה. ואולם אם החתונה מתקיימת מיד לאחר תשעה באב, ולא יספיקו לקנות כדי הצורך, או שיש סיכוי שהמחירים יעלו, מותר לקנות בימים אלו. (קמד)

שהחיינו

אף על פי שהתבאר לעיל שרשאי לברך 'שהחיינו' על בגד חדש בשבתות של 'בין המצרים', מכל מקום בשבת שלאחר ראש חודש אב, נכון שלא לברך 'שהחיינו' על בגד חדש. אך על פרי חדש רשאי לברך, כיון שאין דרגת השמחה באכילת פרי חדש כמו השמחה בלבישת בגד חדש, שהשמחה בבגד חדש הרבה יותר גדולה. (קסט)

הגזרות שלאחר החורבן

שנו חכמים (מסכת בבא בתרא ס ב): כשחרב בית המקדש השני, רבו פרושים [חסידים] בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להם רבי יהושע אמר להם: בני, מפני מה אין אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: היאך נאכל בשר

שממנו היו מקריבים על גבי המזבח ועכשיו המזבח בטל? היאך נשתה יין שממנו היו מנסכים על גבי המזבח ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות? אמרו לו נכון, נאכל פירות במקום לחם. אמר להם פירות גם לא נאכל, שכבר בטלו ביכורים שהם משבעת המינים? אמרו לו נכון, נאכל פירות אחרים. אמר להם גם מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים על המזבח בחג הסוכות? שתקו, ולא ידעו מה לענות. אמר להם: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כלל, אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה. ולהתאבל יותר מדאי, אי אפשר, שאין גזרים גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה, אלא די לנו בגזרות שחכמים גזרו ואסרו עלינו.

אכילת בשר

* מנהג ישראל שלא לאכול בשר מראש חודש אב ועד יום עשירי באב, ויום עשירי בכלל האיסור. וביום ראש חודש עצמו מנהג הספרדים להתיר לאכול בשר, מפני כבודו של ראש חודש. וכן נהגו הגאונים הגדולים מן החיד"א ורבי חיים פלאגי ועוד, אבל מנהג בני אשכנז להחמיר שלא לאכול בשר ביום ראש חודש. (קעט)

* האיסור הוא בין בבשר בהמה ובין בבשר עוף, אבל לאכול דגים פשוט שמותר.

טועמיה חיים זכו

* דבר גדול הוא לטעום קודם השבת את התבשיל של שבת, וכמו שכתב רבנו האר"י ז"ל, שבטעימת התבשיל מראה שהוא כאדם המכין את הסעודה למלך, שטועם את התבשילים אם הם טובים או חסרים תבלין, כדי שיהיו מתוקנים היטב למלך, ובזה נראה שמקבל את האורח בסבר פנים יפות. ובספר 'מחזור ויטרי' של רבנו שמחה תלמידו של רש"י כתב בשם הירושלמי, שכל הטועם את התבשיל בערב שבת, מאריכים לו ימיו ושנותיו.

* אשר על כן, מותר מעיקר הדין לטעום את התבשיל בערב שבת שבימים אלו, אע"פ שיש בו בשר ושומן, והרוצה להחמיר תבוא עליו ברכה. (קפד)

* אם נשאר בשר מסעודת שבת או מסעודת ראש חודש אב (למנהג הספרדים שאוכלים בשר בראש חודש), המיקל לאכול בשר זה לאחר מכן, יש לו על מה שיסמוך. ובלבד שלא יתחכם לבשל יותר, כדי שישאר לו לאכול בימי החול. (קפה)

* ומכל מקום מותר לכתחלה לאכול בסעודה רביעית, בשר שנשאר מסעודת שבת, רק שלא יתחכם לבשל יותר לשבת, כדי שישאר לו לסעודה רביעית. (קפה)

* מכיון שכל החומרה שלא לאכול בשר בימים אלו, אינה אלא מנהג, לכן מותר לבשל בשר לילדים קטנים לאחר ראש חודש אב, ובפרט בילדים שעוסקים בתורה הרבה, שהתורה מתשת כוחם, שבודאי יש להתיר להם שיאכלו בשר בימים אלו. וכן פסקו הגאון הרב שרגא פייבוש בשו"ת שרגא המאיר, והגאון האדמו"ר מצאנז הרב יקותיאל יהודה אלברשטאם בשו"ת דברי יציב ועוד. (שו"ת יבי"א ח"ט אורח סימן נ).

* מותר לחולה לאכול בשר בימים אלו, כיון שבמקום חולי לא גזרו חכמים. והוא הדין ליולדת בתוך שלושים יום שדינה כחולה. וכן אשה מינקת שיש חשש שאם תימנע מלאכול בשר, יושפע הדבר על החלב שלה או שהיא סובלת מחולשה. וכן חולה שהתרפא והוא חלש, יש להקל אם אי אפשר בדגים או לפחות בעוף. (קצ)

* סעודת מצוה הנערכת בימים אלו, כמו מילה או פדיון הבן, מותר לכל המשתתפים לאכול בה בשר. ואמנם אדם שבמשך השנה לא היה משתתף, ורק עתה הגיע כדי למלאות תאוותו לאכול בשר, אין להתיר לו לאכול בשר. (קצב)

* סעודה שנהגו בני ספרד לעשות בליל הברית הנקרא 'ברית יצחק', אינה נחשבת כסעודת מצוה, ואין לאכול בה בשר. והוא הדין בסעודה של חנוכה הבית. (קצד)

* שלושת בעלי הברית [אבי הבן, הסנדק והמוהל], מותר להם לאכול בשר בכל אותו היום ולא רק בסעודת הברית, כיון שיום טוב שלהם הוא. (קצג)

* סעודת בר מצוה אינה נחשבת סעודת מצוה, אלא דוקא אם נעשית הסעודה ביום הולדתו ממש. אבל אם דחו או הקדימו את הסעודה ליום אחר, אין זה נחשב כסעודת מצוה. (קצד)

* סעודת סיום מסכת נחשבת בודאי לסעודת מצוה, ומותר לכל המשתתפים לאכול בה בשר. אלא שכל זה דוקא אם רגיל תמיד לעשות סעודה כשמסיים מסכת, או שאע"פ שבדרך כלל אינו עושה סעודה מחמת דוחק, אך עכשו יש לו סיוע ותורמים, אבל אם עושה את הסעודה רק במטרה לאכול בשר, אין להתיר. ואמנם היתר זה הוא רק לאותם אנשים שגם במשך השנה היו משתתפים, או למחזיקים ביד הלומדים בממונם או לתורמים לעשות את הסעודה, אבל אנשים שרק עתה הגיעו למלאות תאוותם לאכול בשר, אין להתיר להם. (קצו. יבי"א ח"א אור"ח סימן כו אות ז)

* אדם שסיים מסכת, אין לו לדחות את הסעודה לימים אלו כדי לאכול בשר. אך אמנם רשאי ללמוד לאט יותר או מהר יותר, כדי לסיים בימים אלו. (קצז)

* סיום מסכת משניות עם פירוש רבנו עובדיה מברטנורא, נחשב כסעודת מצוה. אך רק למסיים עצמו מותר לאכול בשר ולא לשאר המוזמנים. (קצח)

* טעה וברך על מאכלי בשר בימים אלו, יטעם כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. (רב)

* אדם בריא שרוצה ללכת אחר שרירות לבו ולאכול בשר במקום שנוהגים בו איסור, אמרו חכמים עליו שהוא פורץ גדר וישכנו נחש וגדול עונו מנשוא. (קצא)

שתיית יין

מנהג בני ספרד לשותות יין אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן מנהג ירושלים

עיר הקודש, כמו שהעידו רבים מרבותינו האחרונים ז"ל. אלא שיש מקומות שנוהגים להחמיר שלא לשתות יין. ומכל מקום יין של הבדלה או של ברכת המזון, מותר לשתות, ואפילו אם יש בכוס יותר מרביעית יין, מותר לשתות את כולו.

מנהג בני אשכנז שלא לשתות אפילו יין של הבדלה, אלא נותן את היין לילד קטן שישתה. ואם לא מצא ילד קטן, מותר למברך עצמו לשתות את היין. (רה)

שכר

במשקה שכר לא נהגו להחמיר, ולכן מותר לשתות ערק או ליקר וכדומה. (רה)

כיבוס בגדים

מנהג בני אשכנז שלא לכבס בגדים, ושלא ללבוש בגדים מכובסים, החל מיום ראש חודש אב. (קסג)

רחיצה

מנהג בני אשכנז שלא להתקלח כל הגוף, בין במים חמים ובין במים קרים, החל מיום ראש חודש אב. ומכל מקום אם חל ראש חודש אב ביום שישי, מותר להתרחץ כל הגוף במים חמים עם סבון, כיון שרגיל כך בכל ערב שבת. (קעב)

מכיון שבימים האלו ובמקומותינו החום רב והזיעה מרובה, וקשה מאוד שלא להתרחץ כלל מראש חודש, ופעמים הרבה שהדבר גורם לאי נעימויות, וכבר אמרו חז"ל (ברכות דף יט עמוד ב) גדול כבוד הבריות עד שבמקרים מסוימים דוחה אפילו איסור תורה. ואם אדם לא יתקלח במשך תשעה ימים, יגרום לצער של הסובבים אותו, ואולי אף לחילול ה' בציבור, לכן יש מקום להקל להתקלח במים קרים, כל שכוונתו לא לשם תענוג ולהנאת רחיצה אלא רק להסיר את הזיעה, כיון שלא אסרו חז"ל אלא רחיצה של תענוג. וכן פסק הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בספרו אגרות משה (אבן העזר חלק ד סימן פד אות ד).

שבוע שחל בו תשעה באב

חומרת השבוע

שבוע שחל בו תשעה באב, חמור יותר מהימים שקודם לכן, כיון שקרבים אנו יותר ליום הכאוב ביותר לעם ישראל שבו נשרף בית מקדשנו ותפארתנו שהיה מכפר עוונותינו מידי יום ביומו, כמו שאמרו חז"ל (מדרש תנחומא פנחס יג): אמר רבי יהודה בר סימון, מעולם לא לן אדם בירושלים ועונו בידו. כיצד? תמיד של שחר מכפר על עוונות שנעשו בלילה, תמיד של בין הערבים מכפר על עוונות שנעשו ביום.

תספורת

אסרו חכמים להסתפר ולהתגלח בשבוע שחל בו תשעה באב, כמבואר בשלחן ערוך (סימן תקנא סעיפים ג, יב, יג, יד), ואין לספר גם את הילדים הקטנים על אף שעדיין לא הגיעו לחינוך. ומכל מקום שפם המעכב את האכילה, מותר לגלחו. ומנהג בני

אשכנו שלא להסתפר ולא להתגלח משבעה עשר בתמוז עד יום עשירי באב כמבואר לעיל. (קנ, קנא)

מזל טוב

אם חל ברית מילה בשבוע שחל בו תשעה באב, אין להתיר לשלושת בעלי הברית (המולה, הסנדק ואבי הבן) להסתפר ולהתגלח. (קנז)

לא תתגודדו

בחורי ישיבה מבני ספרד הלומדים יחד עם בחורי ישיבה מבני אשכנז, מן הדין אינם צריכים להחמיר שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז כמנהג חבריהם האשכנזים, ואין לחוש בזה לאיסור 'לא תתגודדו', שדרשו חז"ל (מסכת יבמות יג ב) 'לא תעשו אגודות אגודות'. והטעם בזה, שכיון שהדבר מפורסם בכל תפוצות ישראל שיש מנהגים שונים בין הספרדים והאשכנזים, וכל עדה יודעת שכל המנהגים יסודתם בהררי קודש, ואלו ואלו דברי אלוהים חיים, לכן אין לחוש בזה לאיסור. וכמו שבזמן רבותינו התנאים נחלקו בית שמאי ובית הלל, וכל אחד היה מורה לפי דעתו, ולא היה חשש בזה, כיון שהיתה מחלוקתם ידועה ומפורסמת לכל ישראל, והכל ידעו שמחלוקתם לשם שמים. כמבואר בשו"ת הרדב"ז (לפני למעלה מחמש מאות שנה). ויש עוד כמה טעמים בזה כמבואר בשו"ת יחזה דעת (חלק ד סימן לו).

נשים

מותר לנשים להסתפר בימים אלו. ומיותר להזכיר שאסור לאשה להסתפר אצל איש, או לאיש להסתפר אצל אשה, וכמה איסורים חמורים מן התורה הם עוברים, וגדול עוונם מנשוא. והיודע ומכיר אנשים כאלו, חייב להוכיחם ולהסביר להם את חומרות העוונות שבהם הם חוטאים ומחטיאים את הרבים, ולא יתחמק בכל מיני תירוצים ואפילו הם מבני משפחתו. ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. (קנא)

תסרוקת

מותר להסתרק במסרק אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, כשם שמותר לאבל להסתרק בתוך שבעת ימי אבלות. כמבואר בשלחן ערוך והרמ"א בהלכות אבלות (יורה דעה סימן שצ סעיף ו). (קס)

צפרניים

מעיקר הדין מותר לגזוז צפרניים בשבוע שחל בו תשעה באב. ואף המחמירים שלא לגזוז, אם הצפרניים עודפות על הבשר, יגזזו אותן. ויזהר בזה ביותר בימים אלו שלא יהיו עודפות על הבשר, כמו שכתב רבנו חיים ויטאל. (ה"ע ח"ב עמוד קמד)

אשה שחל ליל טבילתה בימים אלו, מותר לה לגזוז את צפרניה, כיון שזה לצורך מצוה. (קסב)

כיבוס בגדים

* אסור לכבס או ללבוש בגדים מכובסים בשבוע שחל בו תשעה באב, ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה כבר מראש חודש אב, כמבואר לעיל.

* כל הבגדים בכלל האיסור בין הבגדים העליונים שלובש מעל לבגדיו, ובין בגדי הזיעה הקרובים לבשרו. וכן אסור לכבס מגבות, מפות שלחן, סדינים וכדומה.

* גם אם אינו לובש את הבגדים אלא לאחר תשעה באב, אסור לכבסם.

* גם בגדי ילדים קטנים אסור לכבס, ומכל מקום בגדי הילדים שעד גיל שלוש, מותר לכבס, שכיון שמתלכלכים תמיד, לא גזרו בהם חכמים. (קסג)

* אין לתת בגדים בימים אלו אפילו למכבסה של גוי שיכבסם, ואפילו אם לא ילבשם עד לאחר תשעה באב. ומכל מקום מותר למוסרם לגוי קודם שבוע שחל בו תשעה באב, אף אם יכול להיות שהגוי יכבס את הבגדים בשבוע זה. (קסט)

* אם אירע ברית מילה בשבוע זה, מותר לשלושת בעלי הברית נהמהל, הסנדק ואבי הבן ללבוש בגדים מכובסים. וכן יש להתיר לאם התינוק ולאשה הנושאת את התינוק אל המילה ללבוש בגדים מכובסים. (קע)

* מכיון ששורר חום רב בתקופה זו, ולא שייך להשאר עם אותם בגדים למשך שבוע שלם, ובפרט כשחל תשעה באב ביום חמישי, לכן עצה טובה נתנו לנו רבותינו ז"ל, שקודם השבוע שחל בו תשעה באב, ילבש למשך שעה אחת את כל הבגדים שנראה לו שיצטרך ללבושם במשך השבוע, וכיון שכבר לבשם, אינם נחשבים כבגדים מכובסים, ומותר ללבושם בשבוע שחל בו תשעה באב. (קסה)

כבוד הבריות

וטוב שכל אחד יאמץ לעצמו עצה זו, שכבר אמרו חז"ל (מגילה דף ג עמוד ב) גדול כבוד הבריות שפעמים דוחה אפילו איסור תורה. ואם אדם לא יחליף את בגדיו למשך אותו שבוע, יגרום לצער של הסובבים אותו, ופעמים אף לחילול ה' בציבור.

צחצוח נעליים

מותר לצחצח נעליים בשבוע זה, כיון שלא אסרו חכמים אלא כיבוס ולא דבר הדומה לכיבוס. (קע)

ניקיון הבית

ומטעם זה מותר גם לשטוף את הרצפה בשבוע זה. (קע)

רחיצה

מנהג בני ספרד שלא להתרחץ במים חמים בשבוע זה, אבל במים קרים מותר להתרחץ ואפילו עם סבון. ומכל מקום מי שזקוק להתרחץ במים חמים לצורך רפואה, מותר. ומנהג בני אשכנז שלא להתרחץ אפילו במים קרים כבר מראש חודש אב כמבואר לעיל. (קעב, קעח)

מקוה

מי שרגיל לטבול במקוה בכל יום, יטבול במקוה צונן בימים אלו. ואם קשה לו במים צוננים, רשאי לטבול במקוה חם. (קעז)

אשה שהגיע זמן טבילתה, חופפת רוחצת וטובלת במים חמים ללא שום שינוי כלל משאר ימות השנה. (קעז)

אין שבוע שחל בו

תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, או כשחל תשעה באב ביום ראשון, אין לשבוע שלפניו דין של שבוע שחל בו. ולכן מותר לבני ספרד להסתפר ולהתגלח בשבוע הקודם. וכן מותר לכבס בגדים או ללבוש בגדים מכובסים, וכן מותר להתרחץ במים חמים בכל השבוע הקודם. (קנג, קסח, קעב)

שבת חזון**שבת חזון**

השבת שלפני תשעה באב נקראת 'שבת חזון', על שם שמפטירים בה את ההפטרה בנביא ישעיה (פרק א) 'חזון ישעיהו'.

צפרניים

בערב שבת חזון, מותר לגזוז את הצפרניים לכבוד שבת. (קסב)

תספורת

אע"פ שאין דין שבוע שחל בו כשהתענית ביום ראשון, מכל מקום נכון להחמיר שלא להתגלח ביום שישי של ערב שבת 'חזון'. (קנג)

רחיצה

לפי המבואר לעיל שמנהג בני אשכנז שלא להתרחץ מיום ראש חודש אב אפילו במים קרים, בכל זאת בערב שבת 'חזון', מותר להם לרחוץ פניהם ידיהם ורגליהם. ומי שרגיל בכל ערב שבת להתרחץ במים חמים, מותר לו גם עתה לרחוץ את פניו ידיו ורגליו במים חמים. (קעג)

בגדי שבת

המנהג ללבוש בגדי שבת בשבת 'חזון' ככל שאר שבתות השנה, ואין לשנות. אולם יש מבני אשכנז הנוהגים להשאר עם בגדי חול לאות אבל וצער על החורבן. (ריז)

סעודות שבת

בגמרא מסכת תענית (דף כט עמוד ב) מבואר, שאפילו אם תשעה באב חל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, או שערב תשעה באב הוא בשבת, אוכל ושותה כל צרכו בכל שלושת הסעודות, ומעלה על שלחנו כסעודת שלמה המלך בשעת מלכותו.

ולכן אין להמנע בשבת זו מאכילת בשר או דברים אחרים, אלא יתנהג ככל שאר שבתות השנה. וכמו כן ישיר זמירות שבת בשמחה וחדוה, כי אין לערב את אבלות החורבן בשמחה של שבת. (ריא)

פרוכת

תשעה באב שחל להיות בשבת, מנהג בני אשכנז שלא לפרוש פרוכת על ארון הקודש בשבת זו. (רטו)

הפטרה

יתפללו בניגון ובנעימה כבכל שבת, ולא יאמרו קינות חס ושלום, וכמו כן אין לקרוא את ההפטרה בניגון של קינות אפילו אם חל תשעה באב להיות בשבת, וכמו שכתבו הרדב"ז והגאון החיד"א לבטל את המנהג הזה שנהגו בזה בכמה מקומות, כיון שאין זה מכבודה של השבת כלל וכלל. (ריח)

ערב תשעה באב

יידוי

תשעה באב נקרא 'מועד', שנאמר (איכה פרק א פסוק טו) "קרא עלי 'מועד' לשבור בחוריי". והואיל ועתיד הקב"ה להופכו ליום מועד ושמחה, לפיכך אין אומרים בו יידוי כלל. ומטעם זה אין אומרים יידוי גם בתפלת מנחה שבערב תשעה באב, כדין הידוע שכל יום שאין אומרים בו יידוי, אז אין אומרים יידוי גם בתפלת מנחה שלפניו. והוא הדין כשחל תשעה באב במוצאי שבת, אין אומרים 'צדקתך' בתפלת מנחה של שבת. (ריט)

לימוד תורה

כיון שאין היתר ללמוד תורה בתשעה באב אלא בענייני צער ואבלות, לכן טוב שלא ללמד את הלימודים שרגיל בהם כבר מחצות היום [בערך 12:45] של ערב תשעה באב ואילך, כיון שדרכו של האדם להמשיך להרהר בלימודו גם לאחר שסיים את לימודו, ונמצא שנכנס לתשעה באב כשהוא שמח. ולכן ילמד בדברים שמותר ללמוד בהם בתשעה באב, וכדלהלן. (רכא)

גם אם ערב תשעה באב חל בשבת, טוב להחמיר שלא ללמוד אלא בדברים של תשעה באב. ובכל אופן אם קשה לו שלא ללמוד בלימודים שרגיל בהם, רשאי ללמוד בכל לימוד שהוא, והעיקר שלא יתבטל מלימוד תורה חס ושלום. (רכא)

טיול

אסור לטייל בערב תשעה באב, ואפילו אם חל בשבת, אסור לטייל. (רכד)

נעליים

אם אין לו נעליים שאינן של עור לתשעה באב, מותר לקנות נעליים חדשות, וישתדל לנועלם מעט זמן קודם תשעה באב. (קמט)

סעודה המפסקת

מהי סעודה המפסקת

הסעודה האחרונה שאוכלים בערב תשעה באב לאחר חצות היום קודם תחילת הצום, הרי היא נקראת 'סעודה המפסקת', דהיינו שבה מפסיקים מלאכול עוד סעודה. ומכל מקום לא נאסרה האכילה והשתיה אחר גמר הסעודה. (רמב, רמג)

מנהג הקדמונים

בגמרא מסכת תענית (דף ל עמוד א) אמרו: כך היה מנהגו של רבי יהודה בן רבי אלעאי, ערב תשעה באב היו מביאים לו פת חרבה [יבשה] במלח, ויושב בין תנור לכיריים [מקום של הגחלים והאפר] ואוכל ושותה עליה קיתון [כלי] של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו.

כתב הרמב"ם (הלכות תענית פרק ה הלכה ט): חסידים הראשונים כך היה מנהגם: ערב תשעה באב היו מביאים לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים, ויושב בין תנור לכיריים ואוכלה, ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ושממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו. וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב לזה. ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל, אפילו תבשיל של עדשים, אלא אם כן היה בשבת. ע"כ.

ישיבה

נהגו לשבת על הרצפה בסעודה המפסקת, כדי שתראה הסעודה עניה ושפלה, ומטעם זה אסרו חכמים לאכול בסעודה זו שני תבשילים, כפי שיתבאר להלן. אך אין הטעם בזה משום אבלות, שהרי עדיין לא נכנס תשעה באב, ולכן אין צריך גם לחלוץ נעליו בסעודה זו. ויש שמניחים איזה שטיח או בד כל שהוא, כדי שלא לשבת על הרצפה ממש. וגם הנשים תשבנה כך. (רלט, רמ. ה"ע ח"ב עמוד קנב)

זימון

לא ישבו שלשה לאכול יחד אלא כל אחד בפנינה אחרת, כדי שלא יתחייבו בזימון. ואפילו אם ישבו ביחד, לא זימנו, אלא כל אחד יברך לעצמו בלי זימון. (רמ)

דגים. שכר.

לא יאכל דגים בסעודה המפסקת, וכן לא ישתה שכר כמו בירה וכדומה, אבל שאר משקאות קלים מותר לשתותם. (רכד)

שני תבשילים

* אסרו חכמים לאכול שני תבשילים בסעודה המפסקת, ולכן לא יאכל ביצה קשה וגם ביצה רכה, ולא יאכל ביצה מבושלת וגם ביצה מטוגנת, וכן כל כיוצא בזה. (רכז)

* אין לאסור שני תבשילים אלא במאכלים שאין דרך לבשלם בסיר אחד, אבל מאכלים שדרך לבשלם בסיר אחד, נחשבים לתבשיל אחד, ולכן אם בישל כמה ירקות בסיר אחד, הרי הם נחשבים כתבשיל אחד ומותר לאוכלם. (רכח)

* ההגבלה היא דווקא בתבשילים ולא בדברי מאפה, ולכן מותר לכתחלה לאכול את התבשיל עם לחם או עם כמה סוגי לחמים, וכן מותר לאכול עוגה. (רכט)

* יש נוהגים לאכול תבשיל של עדשים יחד עם ביצים בסעודה המפסקת, כיון שהם מאכל אבלים. ומכל מקום אין לאכול כן אלא רק אם דרכם לבשל כך גם בשאר ימות השנה, אבל אם אין דרכם כך בשאר ימות השנה, ועושים כן עכשו כדי לאכול את שני המינים, הרי זה נחשב כשני תבשילים. והוא הדין במה שיש נוהגים לבשל אורז עם עדשים יחד לסעודה המפסקת, שאם אין דרכם לבשל כך במשך השנה, הרי זה נחשב כשני תבשילים, ואסור לאכול תבשיל זה בסעודה המפסקת. (רלג)

* וכל שכן שאין לאכול תבשיל של עדשים ואחר כך ביצים מבושלות, שהרי הם שני תבשילים. וגם לא יאכל לאחר ברכת המזון את הביצים המבושלות, שהרי הוא גורם לברכה שאינה צריכה. (רלג)

* מותר לאכול סלט ירקות או כמה מיני פירות חיים בסעודה המפסקת, אבל אם הם מבושלים או כבושים, אסור. ולכן אין לאכול ביצים עם זיתים או מלפפונים חמוצים. (רלה)

* מותר לאכול ביצים עם גבינה, כיון שאין הגבינה נחשבת כתבשיל. וכן מותר לאכול כמה סוגי גבינות בסעודה המפסקת או חמאה וגבינה וכיוצא בזה. (רלה)

סעודה המפסקת בשבת

ערב תשעה באב שחל בשבת, מותר לאכול בשר ולשתות יין אפילו בסעודה שלישית, ואסור להמנע מזה בגלל תשעה באב. ומותר לשיר שירי שבת, ויברכו ברכת המזון עם זימון כשיש שלושה, ואין צריך להזהר בכל האיסורים הנ"ל. ומכל מקום ישימו לב לגמור את הסעודה כמה דקות קודם שקיעת החמה. (ריא)

דברים האסורים בתשעה באב

חמשה עינויים

תשעה באב כולו בין בלילה ובין ביום, אסור באכילה ושתיה, רחיצה, סיכה, נעילת נעלי עור, ותשמיש המטה. וכל הדינים בזה שווים בין לאנשים ובין לנשים.

רחיצה

אסור לרחוץ במים חמים או קרים, ואפילו מקצת גופו, ואפילו להושיט אצבעו במים אסור. ומכל מקום לא אסרו אלא רחיצה של תענוג אבל אם ידיו מלוכלכות בעפר וכדומה, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרחצם, כיון שאין זו רחיצה של תענוג. (רנו)

נטילת ידים בבוקר

כשיקום משנתו בבוקר, יטול ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו בלבד, ויטול שלוש פעמים לסירוגין [ששופך מים על יד ימין ואח"כ על יד שמאל, וחוזר כך שלוש פעמים], ויברך "על נטילת ידים". (רנו)

רחיצת פנים בבוקר

לא ירחץ פניו במים בבוקר, ומכל מקום אם יש לו לפלוף ליד עיניו, מותר לרחוץ את המקום המלוכלך בלבד. ורק מי שהוא איסטניס באמת ואין דעתו מיושבת עליו כשאינו רוחץ את פניו בבוקר, מותר לו לרחוץ את פניו. ובני אשכנז אע"פ שמחמירים באיסטניס ביום הכיפורים, מודים בתשעה באב להקל. (רנו)

רחיצת פנים לילה

כלה שנישאת מתאריך ט' בתמוז והלאה, כיון שבתשעה באב היא בתוך שלושים יום לחתונה, התירו לה חכמים לרחוץ פניה במים, כדי שלא תתגנה על בעלה. (רנח)

אשר יצר

הנצרך לבית הכסא, יטול את ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו ויברך 'אשר יצר'. אך אם ידיו מלוכלכות, מותר לרחוץ כל מקום שיש בו לכלוך. ופשוט שאם נצרך לנקביו גדולים, שחייב לקנח במים כמו בכל ימות השנה ולא יסתפק בנייר לבד. (רנו)

נטילת ידים לברכת כהנים

כהן העולה לברכת כהנים, נוטל את ידיו עד סוף הפרק, כדרכו בכל השנה. (רנו)

נטילת ידים לסעודה

חולה שאוכל לחם בתשעה באב, יטול את ידיו עד קשרי אצבעותיו. (ה"ע ח"ב קסג)

מקוה

אסור לטבול במקוה טהרה בתשעה באב כלל, ואפילו מי שרגיל לטבול כל יום במשך השנה. וגם אשה שהגיע זמנה לטבול בליל תשעה באב, אסור לה לטבול בשום אופן אלא תדחה את הטבילה למוצאי תשעה באב. (רנח)

סיכה

אסור לסוך בשמן בתשעה באב, ואפילו מקצת גופו. (רס)

נעילת הסנדל

אסור לנעול סנדל או מנעל של עור, אבל מנעל העשוי מגומי או מבד ושאר מינים, אע"פ שאין לו צער בהליכתו, מותר לנעולו. ונעלי עץ שיש להם רצועה של עור מלמעלה הנקראים קבקים, מותר לנעולם. (רס)

חולה

חולה או יולדת בתוך שלושים יום, מותר להם לנעול נעלי עור. (רסא)

איש ואשה שזכו

אפילו אם האשה טהורה, אסורים בני הזוג בתשמיש. ואין צריך להזהר בדיני הרהקות, אלא אם אינה טהורה שבלאו הכי, היא אסורה. (ה"ע ח"ב עמוד קנג)

שינה

מִרְן בִּשְׁלַחַן עֶרֶךְ (סִימָן תִּקְנָה סֵעִיף ב) הִבִּיא מַה שִּׁישׁ נִהְגוּ לִשְׁכַּב בְּלֵיל תִּשְׁעָה בָּאֵב כִּשְׁהוּא מוֹטָה עַל הָאֶרֶץ, וְלִהְנִיחַ אֶבֶן תַּחַת הָרֹאשׁ. וְגַם הֶרֶם"א כְּתָב, וִישׁ לְאָדָם לְהִצְטַעַר בַּעֲנִין מִשְׁכָּבו בְּלֵיל תִּשְׁעָה בָּאֵב שֶׁאֵם רָגִיל לִשְׁכַּב בִּשְׁנֵי כְּרִים, לֹא יִשְׁכַּב כִּי אֵם בְּאַחַד. וִישׁ מְשִׁימִים אֶבֶן תַּחַת מְרָאשׁוֹתֵיהֶם, זָכַר לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בִּיעֶקֶב אֲבִינוּ "וַיִּקַּח מֵאֲבֵנֵי הַמָּקוֹם" וִישׁ מְרָאשׁוֹתָיו, שְׂרָאָה בְּרוּחַ קִדְּשׁוֹ אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנֶּאֱמַר "מִה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה", וְרָאָה גַּם אֶת הַחוֹרֶבָן. וּמִכָּל מָקוֹם מִי שֶׁחָלַשׁ, אֵינוֹ חַיִּיב בְּכָל זֶה. וַיִּמְעַט הָאָדָם מִכְּבוֹדוֹ וְהִנָּתוֹ בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב בְּכָל מַה שֶּׁאִפְשָׁר.

מצות תלמוד תורה

חִיּוּב מִצְוַת תִּלְמוּד תּוֹרָה שִׁישׁ בְּכָל הַשָּׁנָה, יִשְׁנֵנו גַּם בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב, וְכִמוּ שֶׁפִּסְקוֹ הַגָּאוֹנִים הַגְּדוֹלִים הַחֲכָם צָבִי, רַבֵּי חַיִּים פִּלְאגִּי, הַשְּׂדֵי חֲמֹד וְעוֹד. אֲלֵא שֶׁמִּכִּיּוֹן שֶׁהַלּוּמִד תּוֹרָה כְּהוֹגֵן, יוֹדֵעַ כִּי הַתּוֹרָה מְשַׁמַּחַת אֶת הַלֵּב וּמִשְׁתַּעֲשָׁעִים בָּהּ, כִּמוּ שֶׁנֶּאֱמַר 'פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מְשַׁמְּחֵי לֵב', וְכֵן נֶאֱמַר 'לִלְוֵי תוֹרַתְךָ שַׁעֲשׁוּעִי', וְכִמוּ שְׁכּוֹתָב הָאוֹר הַחַיִּים הַקְּדוֹשׁ (דְּבָרִים כו יא) וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "אֵם הֵיוּ בְּנֵי אָדָם מְרַגִּישִׁים בַּמִּתִּיקוֹת וְעִרְבוּת טוֹב הַתּוֹרָה, הֵיוּ מְשַׁתְּגָּעִים וּמִתְלַהֲטִים אַחֲרֶיהָ, וְלֹא יִחְשַׁב בְּעִינֵיהֶם מְלֹא עוֹלָם כֶּסֶף וְזָהָב לְמֵאוּמָה, כִּי הַתּוֹרָה כּוֹלֶלֶת כָּל הַטּוֹבוֹת שֶׁבְּעוֹלָם". וְכִיּוֹן שֶׁשִּׁמְחָה הִרִי הִיא אֲסוּרָה בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב, לִכְךָ אֲסוּרוֹ חֲכָמִים לְלַמּוֹד בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב, לְבַד מְדַבְּרִים מִסּוּיָמִים שֶׁאֵינָם מְשַׁמְּחִים, וְכִדְלָהֶלֶן.

דברים המותרים

מוֹתֵר לְלַמּוֹד פֶּרֶק שְׁלִישִׁי בַּמִּסְכָּת מוֹעֵד קָטָן, כִּיּוֹן שֶׁעוֹסֵק הֶרְבָּה בְּעִנְיָנֵי אֲבָלוֹת. וְכֵן אֶת הַגְּמָרָא בַּמִּסְכָּת גִּטִּין (מִדָּף נה סוף עֲמוּד ב עַד דף נח סוף עֲמוּד א), שֶׁעוֹסֵקֶת הֶרְבָּה בְּעִנְיָנֵי הַחוֹרֶבָן, וְכִמוּבָא לְעִיל בְּשַׁעַר הָאֲגָדָה בַּהֲרַחֲבָה. וְכֵן הַלְכוֹת אֲבָלוֹת, וּפִירוּשֵׁי חֲזו"ל עַל סִפְרֵי אֵיכָה וְאִיּוֹב, וְיִדְלַג אֶת פְּסוּקֵי הַנַּחֲמָה שֶׁבְּאִיּוֹב. וְכֵן מוֹתֵר לְלַמּוֹד בַּסִּפְרֵי מוֹסֵר הַמַּעֲוָרִים אֶת הָאָדָם לְתִשְׁבּוּבָה, וְכִמוּ שֶׁפִּסְקָא הַמֵּאִירִי (מוֹעֵד קָטָן כֹּא עֲמוּד א).

חידושי תורה

לִמֵּד בְּדִבְרֵים הַמּוֹתְרִים בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב, וְהַתְּחַדְּשׁוּ לוֹ חִידוּשֵׁי תּוֹרָה בְּדֶרֶךְ לִימוּדוֹ, וְחוּשׁ שִׁישְׁכָּחָם עַד מוֹצָאֵי תִשְׁעָה בָּאֵב, רִשְׁאֵי לְכּוֹתֵבָם בַּתִּשְׁעָה בָּאֵב. (רִסַּח)

חק לישראל

אֵין סִפֵּק שֶׁדִּבֶּר גְּדוֹל וְעֶצוֹם הוּא לְלַמּוֹד בְּכָל יוֹם בַּסִּפֵּר 'חֵק לְיִשְׂרָאֵל' שֶׁתִּקְנֵנו רַבְּנֵי הָאֶרֶץ וְהַחִיד"א ז"ל, כְּדֵי שִׁיזְכָּה הָאָדָם לְלַמּוֹד בְּכָל יוֹם מִעַט מִכָּל מִקְצְעוֹת הַתּוֹרָה [תִּנְיָ, מִשְׁנָה, גְּמָרָא, זוֹהַר, הַלְכָּה וּמוֹסָר], אֲלֵא שֶׁמִּכִּיּוֹן שֶׁבֵּט' בָּאֵב אֲסוּר לְלַמּוֹד תּוֹרָה הַמְּשַׁמַּחַת, לִכְן יִשְׁלִים אֶת הַלִּימוּד בְּיוֹם שֶׁלִּפְנֵינוּ אוּ בְּמוֹצָאֵי תִשְׁעָה בָּאֵב. (רִסַּח)

תהלים

לכתחלה אין לקרוא תהלים בתשעה באב, ומכל מקום אם קורא בדרך תפלה לרפואת איזה חולה, יש לו על מה שיסמוך. (רס"ה)

שלום

לא ישאל בשלום חברו בתשעה באב. ומכל מקום מי שלא ידע ואמר שלום לחברו, ישיב לו בשפה רפה ובהכנעה, שיבין שאין שאלת שלום בתשעה באב. (רס"ט)

בוקר טוב

מותר מן הדין לומר 'בוקר טוב' או 'ערב טוב', וכמו שפסק התרומת הדשן. (ער)

מלאכה

המנהג שלא לעשות מלאכה בתשעה באב בלילה וביום, כדי שלא יסיח דעתו מהאבלות. ויש מבני אשכנז שנהגו להקל במלאכה אחר חצות היום, אלא שכבר כתב בספר חיי אדם שראוי לכל ירא שמים שלא לעשות מלאכה כל היום, כדי שלא יסיח את דעתו מהאבלות. ואמרו בגמרא (מסכת תענית דף ל עמוד ב), אמר רבי עקיבא: כל העושה מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה לעולם. והיינו אפילו באותם מקומות שנוהגים היתר בעשיית מלאכה. (רע"א, רע"ד)

טיול

אסור לטייל בתשעה באב אפילו כשהולך לבדו, ואפילו אם חל ערב תשעה באב בשבת, אסור לטייל. ואותם ההולכים לשריד בית מקדשנו 'הכותל המערבי' בתשעה באב, ופוגשים שם את חבריהם, ומפטפטים עמם על כל מיני חוויות מאחר שלא ראו אותם זמן רב, בודאי שאיסור חמור הוא ואין להם היתר בזה כלל. (רע"א)

תשעה באב שחל במוצאי שבת**החלפת הבגדים והנעלים**

כשחל תשעה באב במוצאי שבת, אין להוציא את בגדי השבת ואת נעלי העור מיד בשקיעת החמה, אלא ישאר עם בגדי השבת ונעלי העור עד זמן מועט אחר צאת הכוכבים, כדי להוסיף מחול על הקודש, ויאמר: 'ברוך המבדיל בין קודש לחול', ויחליף בגדיו לבגדי חול שכבר לבשם קודם ואינם מכובסים, ויחלוץ מנעליו. (רע"ו)

ולכן על גבאי בתי הכנסת שלא להתחיל תפלת ערבית במוצאי שבת, אלא עד כדי שיהיה שהות לציבור להחליף בגדיהם אחר צאת הכוכבים ולחזור מבתיהם. (רע"ו)

הברלה

מזכירים בתפלת ערבית 'אתה חוננתנו'. ואין מבדילים על הכוס אלא מברכים על הנר בלבד ברכת 'בורא מאורי האש' אחר העמידה של ערבית קודם קריאת מגילת איכה. וגם הנשים הנמצאות בבית, תברכנה על הנר. ובמוצאי תשעה באב, מבדילים על הכוס בברכת 'בורא פרי הגפן' וברכת 'המבדיל בלבד. (רע"ח)

אם שכח בערבית לומר 'אתה חוננתנו', אינו חוזר. (רעח)

כל הפטורים מהתענית [חוץ מקטנים], צריכים להבדיל על הכוס קודם שיאכלו, שהרי אסור לאכול כלום קודם ההבדלה. וטוב שיתנו לקטן לשתות את היין. אך אם אין קטן שישתה, רשאי לשתות המבדיל בעצמו. ואם קשה לו לשתות רוב רביעית [41 גרם], די שיטעם מעט מהיין. (רפג)

תפלות תשעה באב

על הארץ

בתשעה באב בערבית ושחרית, יושבים על הארץ. וטוב להניח שטיח ולשבת עליו ולא על הארץ ממש. ולאחר חצות היום, המנהג לשבת על הכסאות. (רפז)

גובה המושב

אין לשבת על שרפרף בגובה טפח [8 ס"מ] ומעלה, ומי שהוא זקן וחלש מאוד, מותר לו לשבת על שרפרף או כרית שגובהם מעט פחות משלושה טפחים [24 ס"מ]. (רפח)

פרוכת

נוהגים להסיר את הפרוכת מארון הקודש, עד לתפלת המנחה. והטעם בזה על פי מה שאמרו במדרש איכה על הפסוק (פרק ב פסוק יז) עשה ה' אשר זמם 'ביצע אמרתו', מלמד שכביכול קרע ה' את בגדיו [אמרתו לשון בגד]. (רצא)

נחם

אומרים 'נחם' בברכת 'בונה ירושלים' בעמידה. ומנהג בני ספרד לאומרו בכל התפלות ערבית, שחרית ומנחה כדעת מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו. אבל מנהג בני אשכנז שלא לומר 'נחם' אלא במנחה בלבד כדעת הרמ"א. (רצא)

שכח ולא אמר 'נחם', יאמר באמצע ברכת 'שומע תפלה'. ואם שכח גם שם, יאמר בברכת 'רצה' במקום שאומרים 'יעלה ויבוא'. ואם לא אמר, יאמר בסוף התפלה לפני 'יהיו לרצון' האחרון. ואם גם שם לא אמר, אינו חוזר. (רצג)

כל המשנה ידו על התחתונה

אין לשנות מנוסח אמירת 'נחם' כלל, כי הכל תוקן מרבוינו אנשי כנסת הגדולה בסודות עליונים ונשגבים מאתנו. זאת ועוד, כי עדיין בעוונותינו הרבים מקום המקדש וסביבותיו נתונים ביד זרים שונאי ישראל, וירושלים העתיקה עודנה מלאה גילולי עבודה זרה בכמה כנסיות טמאות, ואשר על ידי כומריהם ומנהיגיהם דם ישראל נשפך כמים בכל הדורות, ובסביבות המקדש קבורים ישמעאלים, סביב רשעים יתהלכון, ולכל עם ישראל אסור מהתורה להכנס להר הבית משום טומאת מת, והערבים מכניסים פגרי מתיהם אל המקום המקודש לנו ביותר. ומסופר בוזהר הקדוש, כי פעם ראו החכמים את רבי אלעזר בן ערך שהיה יושב ובוכה, וכשנשאל

לפשר הדבר, אמר אני בוכה על אבן השתיה שבתוך בית המקדש. ואמר: אוי אבן הקדושה העולה על כל קדושה, היאך עתידים אומות העולם לזלזל בך ולהושיב את מתייהם הטמאים עליך, לטמאות את המקום המקודש, כי אנוכי הרואה שעל אבן השתיה עתידים לתת האומות את פגריהם, מי לא יבכה על כך, אוי לאותו הדור שיתרחשו בו דברים אלה. ע"כ. ועיקר ישובה של ירושלים שהיה בצד דרום של בית המקדש, מאוכלס עדיין על ידי הערבים שונאי ציון. וכמה בתי כנסת שהיו לתפארת בעיר העתיקה, עודם חרבים ושוממים. ומלבד כל זה גם הרוחניות של ירושלים היא בשפל המדרגה, כי מה מאוד ידאב כל לב חרד לדבר ה' על התפרקות הדור מחיי תורה ומצוות, חינוך אלפים ורבבות מילדי ישראל ללא תורה וללא מצוה, והרס חומת הצניעות והמוסר, וריבוי חילולי השבת ועוד כהנה, בושנו ונכלמנו כי שודדו ארמונותינו ארמונות תורתנו הקדושה, ותפילותינו לה' יתברך, שישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו ויגאלנו גאולת עולם, אמן. (שו"ת יחזה דעת חלק א סימן מג)

עננו

מנהג בני ספרד לומר 'עננו' בכל התפלות. ומנהג בני אשכנז לומר רק במנחה, חוץ מזהש"צ שאומר גם בחזרת התפלה של שחרית, וכמבואר לעיל. (רצו)

ערבית ליל תשעה באב

מנהגים שונים יש בסדרי התפלה, וכל מקום יעשו כפי מנהגם. והעיקר הוא שישתדל כל אדם בפרט בשעת אמירת איכה וקינות, לבכות ולהתאבל מעומק ליבו על חורבן בית המקדש ועל גלות השכינה, ועל עוון שנאת חינום שבגללו חרב בית המקדש השני ועדיין לא נבנה, ולקבל על עצמו להרבות באהבת חינום ללא שום הבדל אם הוא מעדה זו או מעדה אחרת, או אם הוא הולך בדעותי או לא. (רחצ)

בשעת קריאת איכה וקינות, אסור לדבר או לצאת חוץ לבית הכנסת, כדי שלא יסיח את דעתו מהאבלות. (שב)

יש מבני אשכנז שנהגו לקרוא מגילת איכה מתוך מגילה כשרה הכתובה על קלף, ומברכים קודם הקריאה 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו על מקרא מגילה'. (שב)

חבל על הזמן

מה טוב ומה נעים מה שנהגו בהרבה בתי כנסת, לארגן שיעור לאחר תפלת ערבית בענייני היום ובמעשיות החורבן כמובא בשער האגדה לעיל, ובפרט שביום זה צריך למעט ככל היותר משיחה ודיבורים מיותרים, כדי שלא יסיח דעתו מהאבלות, ומה בצע שילך לביתו לאחר התפלה מיד, ומן הסתם יפטט על דא ועל הא. ואשרי המארגנים המזכים את הרבים, וכל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו.

ברכות השחר

אף על פי שברכת 'שעשה לי כל צרכי' שבברכות השחר, נתקנה על נעילת נעליים, והרי אין אנו נועלים נעלי עור בתשעה באב, בכל זאת מברכים אותה בתשעה באב, כיון שעל מנהגו של העולם אנו מברכים. ועוד שאין אנו הולכים יחפים אלא רגילים

לנעול נעליים שאינם של עור. ועוד שברכות השחר שהוא מברך בבוקר, הרי הוא מברכם על כל היום והלילה שלאחריו, וכיון שאנו נועלים נעלי עור במוצאי תשעה באב, נמצא שהברכה הולכת גם על זה. ולהלכה כבר פשט המנהג לברך וכן ראוי להורות. וכן מנהג בני אשכנז לברך. (שה)

תפילין

מנהג ירושלים להתעטף בציצית ולהניח תפילין בבית הכנסת בתפלת שחרית, וכן העיקר להלכה. ויש נוהגים להניח התפילין בתפלת מנחה. ומכל מקום כיון שמנהג ירושלים זה, יסודתו בהררי קודש, מה טוב ומה נעים שגם במקומות אחרים שיש להם רב שבכח הנהגתו לשנות את מנהגם, ינהיג כן לקהל עדתו בנעימות ובהסבר יפה, וכמו שהנהיג הראשון לציון הגאון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל בבואו לכהן קודש בעיר תל אביב, להתפלל שחרית עם הטלית והתפילין. (ה"ע ח"ב קנז)

במקום שנהגו להניח תפילין במנחה, ראוי ונכון שיתעטף בציצית ויניח תפילין בביתו קודם שילך לבית הכנסת, ויקרא עמהם קריאת שמע אחר שבירך ברכות התורה, ואם נוהג להניח תפילין של רבנו תם, יניח גם אותם, ויחלוץ את התפילין, וילך לבית הכנסת לתפלת שחרית בלי תפילין. (שו"י, שיב)

ברכת כהנים

הכהנים נושאים את כפיהם בחזרת הש"צ בשחרית כדרכם בכל ימות השנה. ויש נוהגים שאין הכהנים נושאים את כפיהם אלא בחזרת הש"צ במנחה. (שיג)

קריאת התורה

קוראים בתורה בפרשת ואתחנן 'כי תוליד בנים'. ורשאי הקורא להכין את הקריאה בתשעה באב. והשלישי יאמר את החצי קדיש אחר ברכות ההפטר. (ה"ע ח"ב קנט)

אחר התפלה קוראים מגילת איכה והקינוח, ויש נוהגים לקרוא בספר איוב.

מצות היום

והעיקר להשתדל ביום הזה ככל היותר להרבות בבכי ולהתאבל על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, ועל הריגת הצדיקים ועל הריגת עשרה הרוגי מלכות שנהרגו בידי הגויים הרשעים שונאי ישראל במיתות שונות ומשונות, ועל דם ישראל שנשפך כמים במשך שנים רבות בעוונותינו הרבים, וינצל את היום שלא לבזבז אותו בשיחה בטלה חס ושלום. ועצה טובה שיקרא מתוך מדרשי חז"ל על מגילת איכה, ובפסוקים הרעים שבירמיה שהתנבא על החורבן, כמובא בשער האגדה. ויש הבטחה מרבנותינו שאם אדם בוכה על חורבן בית המקדש ועל מיתתם של הצדיקים, לא יבכה על בניו ולא ימותו בניו בחייו ח"ו. וכבר אמר הנביא (ישעיה סו י) שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָּהּ כֹּל אֲהֲבֶיהָ שִׁישׁוּ אֶתָּה מְשׁוֹשׁ כֹּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ.

ברית מילה

ברית מילה שחל בתשעה באב, מלין לאחר אמירת הקינוח. ויש מלין לאחר חצות

היום. ומברכים על היין ולא על הבשמים. והיולדת תשתה את היין שהרי היא פטורה מלצום, ובתנאי שתקשיב לברכה ולא תדבר עד שתטעם. (שי"ז)

מותר לשלושת בעלי הברית והיולדת ללבוש בגדי שבת לכבוד המילה, אך לא ללבוש בגדים לבנים או חדשים. ובעלי הברית לא ינעלו נעלי עור. (שיח)

מנחה

במנחה יושבים על הכסאות. ומוציאים ספר תורה וקוראים 'ויחל משה'. ויש נוהגים שאותם שלשה שעלו לספר תורה בשחרית, עולים גם במנחה. והכהנים נושאים את כפיהם בחזרת השליח צבור. (שכ)

ברכת כהנים

אם נמשכה חזרת הש"צ אחר השקיעה, רשאים הכהנים לישא את כפיהם ולברך ברכת כהנים בבין השמשות, שהוא ספק יום ספק לילה. אבל אם נמשכה החזרה עד צאת הכוכבים, לא ישאו הכהנים את כפיהם.

נחמו נחמו עמי

אחר החזרה אומרים פסוקי נחמה 'נחמו נחמו עמי', והטעם לזה, מפני שכאשר ראו ישראל שבתשעה באב בערב הציתו אש בהיכל, אמרו מזמור ששפך ה' חמתו על העצים ועל האבנים ולא עליהם, שאם לא כן, לא היתה תקומה לעם ישראל חס ושלום, ואז קבלו נחמה. ועוד טעם אמרו בזה, כיון שבתשעה באב נולד המשיח שנקרא מנחם. ומכל מקום טוב לומר את פסוקי הנחמה לאחר שקיעת החמה שזה ספק יום ספק לילה. (שכא)

מוציא תשעה באב

פתיחת הצום

אחר צאת הכוכבים מותר לאכול ולשתות. וכשחל תשעה באב ביום ראשון, יעשו הבדלה על היין ויברכו 'הגפן' וברכת 'המבדיל' בלבד, ולאחר מכן יפתחו את הצום.

ברכת הלבנה בשמחה

מצוה לברך ברכת הלבנה בשמחה. אשר על כן, טוב שהגבאים יארגנו לצבור מיני מאכל ומשקה, שיטעמו לאחר תפלת ערבית, ולאחר מכן יברכו ברכת הלבנה בשמחה, וברוב עם הדרת מלך. וכמו שכתבו הרש"ש, האליה רבה, הפרי חדש, הפרי מגדים, החיי אדם, המשנה ברורה ועוד. (שכד)

בזאת תבחנו

מכיון שהיה אסור עלינו ללמוד תורה המשמחת בתשעה באב, לכן בזאת נבחן האדם אם לאחר שפתח את הצום ונרגע מעט, פותח ספר ולומד אפילו כמה דקות, מראה בזה בעליל שחפצו ותאוותו ללמוד תורה, כי הנה רק כשנגמר האיסור

ללמוד, מיד פותח ספר ולומד, ושכרו רב ועצום אצל הקב"ה שמראה את חיבתו לתורה ולהקב"ה, וכבר אמרו בזוהר הקדוש (ויקרא עג א) קודשא בריך הוא [הקדוש ברוך הוא] אורייתא [התורה] וישראל, חד הוא [הם אחד]. ומובטח לו שיראה ישועות גדולות, כי בשעה הזאת, הרבה אנשים עייפים ואינם לומדים. וכל שכן אם מזכה גם את אשתו ובני ביתו בכמה דקות, אשריו ואשרי חלקו, וזכות הרבים תלוי בו.

עשירי באב

אמרו חז"ל (מסכת תענית דף כט עמוד א) בשבעה באב נכנסו הגויים להיכל וקלקלו בו שביעי ושמיני, ובתשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו. ואמר רבי יוחנן אילו הייתי באותו הדור של החורבן, הייתי קובע את התענית בעשירי באב, מפני שרובו של ההיכל נשרף בעשירי, אך חכמים קבעו בתשיעי משום שהתחלת הפורענות חמורה יותר. ע"כ. ומכיון שביום העשירי נשרף רובו של ההיכל, נוהגים בו אנו כמה ממנהגי האבלות כדלהלן. (שכו)

אין לאכול בשר ואין לשתות יין בליל עשירי באב, עד למחרתו בשקיעת החמה. ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה עד חצות היום [בערך 12:45] של עשירי. ומכל מקום בסעודת מצוה, מותר לאכול בשר. (שכו, שלב)

מותר להסתפר, להתגלח, לכבס בגדים או ללבוש בגדים מכובסים מיד במוצאי תשעה באב. ומנהג בני אשכנז להחמיר בכל זה עד חצות היום. (שכו)

אם חל תשעה באב ביום חמישי, מותר לבני אשכנז להסתפר ולכבס ולהתרחץ מיום שישי בבוקר. ואם קשה לו להמתין ליום שישי, יכול להסתפר ולכבס במוצאי תשעה באב. ומכל מקום אין להקל בבשר ויין, לבד מטעימת התבשילים של שבת. אלא אם כן מחצות היום שבלאו הכי מותר לבני אשכנז. (שלא)

תשעה באב שנדחה ליום ראשון, למנהג בני ספרד, מותר לאכול בשר ולשתות יין כבר במוצאי התענית. אבל בני אשכנז נהגו להחמיר במוצאי התענית, אולם למחרתו בבוקר של יום שני, מותר. ומכל מקום אף לבני אשכנז יש להקל להסתפר, לכבס ולהתרחץ כבר במוצאי התענית. (שלג)

פֶּה אָמַר ה' צְבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי

יְהִיָּה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים

וְהָאֵמֶת וְהַשְּׁלוֹם אָהָבוּ:

ת. ו. ש. ל. ב. ע.